

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SINIRAŞAN SULAR FIRAT VE DİCLE NEHİRLERİNİN,
TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULKADİR DURSUN

Tez Danışmanı : YRD. DOÇ. DR. TİMUÇİN KODAMAN

ISPARTA, 2006

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

İLGİ: Enstitü Yönetim Kurulu'nun/....../20.... Tarih ve/..... Sayılı Kararı.

..... Anabilim Dalında ders dönemine ait
Eğitim-Öğretim programını başarı ile tamamlayan
numaralı'un hazırladığı
.....
.....
.....
.....
başlıklı TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ
SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin md.si uyarınca/....../20....
..... günü saat 'da yapılmış; sorulan sorular ve alınan
cevaplar sonunda adayın tez savunmasının KABULÜNE / REDDİNE /
DÜZELTME SÜRESİ VERİLMESİNE, OYBİRLİĞİYLE / OYÇOKLUĞUYLA
karar verilmiştir.

SINAV JÜRİSİ

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÖZET

SINIRAŞAN SULAR FIRAT VE DICLE NEHİRLERİNİN, TÜRKİYE, SÜRİYE VE IRAK İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Abdulkadir DURSUN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans Tezi, 186 sayfa, Mayıs 2006

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Timuçin KODAMAN

Bu tezin amacı, Fırat ve Dicle nehirlerinin, Türkiye, Suriye ve Irak ilişkilerine etkilerini incelemektir. Çalışmanın temel çıkış noktası, son dönem Batılı otoritelerin ve yazarların, özellikle Ortadoğu ülkeleri için, sıkça “su savaşları” senaryoları üretmeleri ve bunu dile getirmelerindeki doğruluk payını araştırmaktır. Konuyu tahlil edebilmek için Ortadoğu Bölgesi’nde yaşanan su sorunlarını ve Türkiye , Suriye, Irak arasında gelişen su sorunlarının anlaşılması ve açıklanması gerekmektedir.

Bölgesel etkiler ve tarihsel gelişim incelendiğinde sorunun iki boyutu olduğu gözlenmiştir. Bunlar;

İlk olarak, bölgesinde güçlü devlet olmak isteyen ülkeler, enerji ihtiyaçlarını temin edebilmek ve tarımsal faaliyetlerini geliştirerek devam ettirmek için mümkün olduğunca fazla su kullanmak istemektedirler. Bu nedenle, diğer ülkelerin suyla ilgili isteklerine olumsuz bakılmaktadır.

İkinci olarak, Ortadoğu Bölgesinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, bölge ülkelerinin birbirlerine karşı güvensizlik duygularını arttırmaktadır. Bu nedenle hiçbir bölge ülkesi diğerinin daha güçlü olmasını istememektedir. Suyun bereketini ve gücünü kullanarak kalkınmak ve güçlü devlet olmak isteyen ise diğerleri tarafından engellenmek istenmektedir.

Sonuç olarak su, teknik bir malzemeden çok, siyasi bir malzeme olarak görülmekte, suyun akışı bir başkasının inisiyatifine bırakılmak istenmemektedir. Bölgede yaşanan güvensizlik ortamı devam ettiği sürece, herhangi bir anlaşma olmayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : *Türkiye, Suriye, Irak, Ortadoğu, Fırat, Dicle, Sınıraşan Su*

ABSTRACT

THE EFFECTS OF TRANSBOUNDARY WATERS EUPHRATES AND TİGRİS RIVERS TO THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKEY, SYRIA, AND IRAQ

Abdülkadir DURSUN

Süleyman Demirel University, International Relations Department

Master Thesis, 186 pages, May 2006

Supervising Professor : Asst. Prof. Dr. Timuçin KODAMAN

The aim of this thesis is to investigate the effects of Euphrates and Tigris rivers to the relationship between Turkey, Syria and Iraq. The basic starting point of the study is the scenarios produced by the western authorities and the writers about water wars, especially among Middle East countries and the investigation of the accuracy of the scenarios.

In order to analyze the subject, the water problems in Middle East region and the water problems appeared between Turkey, Syria and Iraq should be understood and explored.

When the regional effects and historical progress are investigated, it's seen that the problem has two dimensions. These are;

First of all, the countries ,which desire to be powerful in their own regions, want to use as much water as they can, to fulfill their energy needs and to continue their agricultural activities improvingly. Because of this reason, the water related requests of other countries considered negatively.

Second of all, political unsteadiness in The Middle East region increases mistrust between the countries. Thus, non of the countries wants another country to be more powerful. The country ,which wants to develop itself, by using fertility and the power of water and to be more powerful, is wished to be hindered by the other countries.

As a result, water is seen to be a political issue rather than a technical one and the flaw of water isn't wanted to be left another country's initiative. As long as the mistrustable environment continues in the region, it is considered that there will be no agreement.

Keywords: Turkey, Syria, Iraq, Middle East, Euphrates, Tigris, Transboundary Waters

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR DİZİNİ	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
 GİRİŞ	 1
 BİRİNCİ BÖLÜM	
KÜRESEL SU POTANSİYELİ VE SUYUN STRATEJİK ÖNEMİ	6
1.1. Küresel Su Potansiyeli	6
1.2. Suyun Stratejik Önemi	11
1.3. Su Kaynaklarının Yanlış Kullanılması ve Alınan Bazı Tedbirler	13
1.3.1. Birinci Dünya Su Forumu	19
1.3.2. İkinci Dünya Su Forumu	19
1.3.3. Üçüncü Dünya Su Forumu Ve Bakanlar Konseyi	20
 İKİNCİ BÖLÜM	
ULUSLARARASI SU HUKUKU AÇISINDAN ÇOKULUSLU SU HAVZALARI	
VE YAKLAŞIMLAR	22
2.1. Akarsular ile İlgili Kavramlar	23
2.1.1. Akarsuların Tanımlanması	23
2.1.2. Kıyıdaş Devlet	25
2.1.3. Su Havzası	26
2.2. Su hukuku Açısından Yaklaşımlar	27
2.2.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini (Harmon Doktrini)	27
2.2.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini	28
2.2.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini	30
2.2.4. Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini	30
2.3. Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma Çalışmaları	32
2.3.1. Uluslararası Hukuk Enstitüsü	33
2.3.2. Uluslararası Hukuk Derneği	33
2.3.3. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Çalışmaları	35

2.3.3.1 BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımları Hakkındaki Sözleşmesi ve Türkiye'nin Karşı Duruş Sebepleri ...	37
2.3.4. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun Çalışmaları	42
2.3.5. Su Kullanımı ve Geliştirilmesine Yönelik Diğer Girişimler	43
2.3.5.1. Dünya Su Konseyi	43
2.3.5.2. Küresel Su Ortaklığı	44
2.3.5.3. Uluslararası Su Kaynakları Birliği	44
2.4. Ortadoğu Bölgesi Dışında Memba ve Mansap Ülkeleri Su Hakkı Çatışmalarına Örnekler	45
2.4.1. Rio Grande Nehri Üzerindeki ABD İle Meksika Uyuşmazlığı ...	45
2.4.2. Senqu/Oranj Nehri Üzerinde Lesotho İle Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Uyuşmazlık	46
2.4.3. Komati Nehri Üzerindeki Swaziland ile Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Uyuşmazlık	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ORTADOĞU'DA SU SORUNU	47
3.1. Bölgenin Tanımlanması	47
3.2. Su Kaynakları Açısından Ortadoğu	48
3.2.1. Irak	54
3.2.2. Suriye	54
3.2.3. İsrail – Filistin	55
3.2.4. Ürdün	58
3.2.5. Suudi Arabistan	58
3.2.6. Mısır	59
3.3. Nil ve Şeria Havzalarında Su Kullanım Krizleri	60
3.3.1. Nil Havzası	60
3.3.2. Şeria (Ürdün) Nehri Havzası	64
3.3.3. Yer Altı Suları	69
3.4. Ortadoğu Su Meselesi ve Batı Ülkelerinin Yaklaşımı	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE'NİN “SINIRAŞAN” AKARSULARI VE PROBLEM DURUMLARI.....	73

4.1. Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Kaynakların Kullanımı	74
4.1.1. Tarım Sektörü	78
4.1.2. Enerji Sektörü	79
4.1.3. Hizmetler Sektörü (İçme-Kullanma ve Endüstri Suyu Temini)	79
4.2. Türkiye'nin Sınır Aşan ve Sınır Oluşturan Akarsuları ve İlgili Ülkelerle Yapılan	
Düzenlemeler	80
4.2.1. Meriç Havzası	80
4.2.2. Çoruh, Aras ve Arpaçay Nehirleri	83
4.2.3. Asi Havzası	86
4.2.4. Fırat-Dicle Havzası	89
4.3. Türkiye'nin Sınır Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Politikası Açısından	
Durumu.....	93

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK İLİŞKİLERİNDE SINIR AŞAN SULAR İLE	
İLGİLİ KRİZ OLUŞUMLARI VE MÜZAKERELER SÜRECİ	96
5.1. Kriz Oluşumu Öncesi Durum	96
5.2. Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Fırat-Dicle Havzası'nda Krizler	99
5.3. Müzakereler Süreci	102
5.4. Ortak Teknik Komite Toplantıları	107
5.5. Üç Aşamalı Plan	113
5.6. Türkiye-Suriye Arasındaki 1987 Protokolü	116

ALTINCI BÖLÜM

1990 SONRASI FIRAT VE DİCLE HAVZASINDA SU KULLANIMLARI VE	
HİDROPOLİTİK	118
6.1. Fırat Dicle Havzasında Su Kullanımları ve Ülkelerin İstekleri	118
6.1.1. Suriye	122
6.1.2. Irak	126
6.1.3. Türkiye	129
6.1.3.1. Güneydoğu Anadolu Projesi	131
6.2. Türkiye'deki Tesislerin Mansap ülkelere Etkisi	140
6.3. Fırat-Dicle Havzasının Hidropolitik Yönleri	143
6.4. Fırat-Dicle Havzasındaki Son Gelişmeler ve İşbirliği Olanakları	158

6.4.1. Projeler	160
6.4.1.1. Barış Suyu Projesi	160
6.4.1.2. Manavgat Su Temin Projesi	164
 SONUÇ	 167
KAYNAKÇA	177
ÖZGEÇMİŞ	187

KISALTMALAR

A.E.K.	: Avrupa Ekonomik Komisyonu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATO	: Ankara Ticaret Odası
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
D.S.K. -W.W.C.	: Dünya Su Konseyi - World Water Council
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
drl.	: Derleyen
DSİ	: Devlet Su İşleri ()
FAO	: Food and Agriculture Organization – Gıda ve Tarım Organizasyonu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GW	: GigaWatt
HES	: Hidroelektrik Santral
K.S.O. - G.W.P	: Küresel Su Ortaklığı - Global Water Partnership
Md.	: Madde
MW	: MegaWatt
O.T.K.	: Ortak Teknik Komite
s.	: Sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
U.A.D.	: Uluslararası Adalet Divanı
U.H.D. - ILA	: Uluslararası Hukuk Derneği - International Law Association
U.S.A.I.D.	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
U.S.K.B. – IWRA	: Uluslararası Su Kaynakları Birliği - International Water Resources Association
UHE - ILI	: Uluslararası Hukuk Enstitüsü - International Law Institute
UHK - ILC	: Uluslararası Hukuk Komisyonu - International Law Commission
UNICEF	: United Nations Organization Children' Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu)
WHO	: World Health Organization – Dünya Sağlık Örgütü

ŞEKİLLER DİZİNİ

	sayfa
Şekil 1.1. Yeryüzü Su Potansiyeli	6
Şekil 1.2. Toplam Su Tüketimi Değerlendirmeleri	8
Şekil 3.1. Nil Nehri Havzası	61
Şekil 4.1. Türkiye'nin Su Haritası	74
Şekil 4.2. Türkiye Su Potansiyeli Dağılımı	75
Şekil 4.3. Türkiye Su Havzaları	77
Şekil 4.4. Fırat ve Dicle Havzası	89
Şekil 6.1. Suriye'nin Fırat Nehri Üzerindeki Sulama Alanları	125
Şekil 6.2. GAP İlleri	132
Şekil 6.3. GAP Sulama Projeleri	140

TABLOLAR DİZİNİ

	sayfa
Tablo 1.1. 1980-2000 Yıllarını Kapsayan 20 Yıllık Dönemde Kırsal ve Kentsel Alanlarda, İçme-Kullanma ve Kanalizasyon Sisteminden Faydalanamayan Nüfusun Gelişimi	17
Tablo 3.1. Ortadoğu Ülkelerinde Su Kaynakları	49
Tablo 3.2. Toplam Su Talebinin Kullanım Alanlarına Dağılımı	50
Tablo 3.3. Ortadoğu’da Nüfus Artışı	51
Tablo 3.4. Ortadoğu Ülkelerinin Toplam Su Talebi	52
Tablo 3.5. Şeria Nehri Kolları ve Katkıları	65
Tablo 3.6. Johnston Planı ve Bugünkü Su Paylaşımı	67
Tablo 3.7. İsrail’in Yer Altı Suları	70
Tablo 5.1. Üç Aşamalı Plan-Su Kaynakları Envanter Çalışmalarına Esas Ölçüm İstasyonları	114
Tablo 6.1. Fırat Nehri Potansiyel/Talep Karşılaştırması	119
Tablo 6.2. Dicle Nehri Potansiyel/Talep Karşılaştırması	119
Tablo 6.3. Suriye’nin Fırat Nehri Üzerindeki Barajları	125
Tablo 6.4. Değişik Elektrik Enerjisi Üretim Kaynaklarının Yatırım ve İşletme Maliyetleri	156
Tablo 6.5. Türkiye Hidroelektrik Enerji Üretiminin, Brüt Elektrik Enerjisi Üretimine Katkısı	156

GİRİŞ

Su, her canlının hayatını sürdürebilmesi için gereken en temel ihtiyaçtır. İnsanoğlu için ise bireyden topluma enerji üretimi, gıda üretimi ve bireysel kullanım alanlarında, kalkınmada vazgeçilmez bir yere sahiptir. Vücudunun 2/3'ünden fazlası su olan insan, bu miktardaki %1 yada 2'lik bir değişme ile büyük acılar çekmekte, %15'lik bir su kaybında ise ölmektedir.¹ Varlığını devam ettirmek için suya muhtaç olan insanoğlu, uygarlığının temellerini tatlı sulara yakın kesimlerde atmıştır. Nil Havzası'nda kurulan Mısır ile Fırat ve Dicle nehirleri arasına kurulan Mezopotamya uygarlıkları en güzel örneklerdir. Nasıl ki suyun varlığı tarihe geçen uygarlıkların doğmasını sağlamışsa, yokluğu da kuraklığa ve yaşamın son bulmasına neden olmuştur. Örneğin, 1993 yılında Yale Üniversitesi'nden Harvey Weiss liderliğindeki Amerikalı ve Fransız arkeologlar, 4.200 yıl önce, 300 yıl boyunca etkisini gösteren bir kuraklığın, Ortadoğu'nun ilk uygarlığı olarak bilinen Akad Uygarlığını çökerttiği sonucuna ulaşmışlar, 1995 yılında da Profesör David A.Hodell'in başkanlığında Florida Üniversitesi'nden bir araştırma grubu, 1.200 yıl önce Yucatan'daki (Meksika) klasik Maya Uygarlığı'nın, şiddetli kuraklıkta kıtlaşan su kaynakları yüzünden oldukça gerilediği bulgusuna varmıştır.² Öte yandan varlığından ziyade kullanılabilirliği önemli olan su, tarih boyunca insan toplulukları arasında çekişme, hatta çatışma sebebi olmuştur. Nüfusların artması, kullanım alanlarının çoğalması, kullanılabilir su kalitesinin akış istikametinde düşmesi, yanlış ve kontrolsüz kullanım gibi nedenlerle kullanılabilirliği azalan su gittikçe önem kazanmaktadır. Bunun yanında suyun aşırı miktarlara varması da zaman zaman taşkınlara sebep olarak can kayıplarına ve yaşam alanlarının zarar görmesine sebep olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, suyun etkin kullanılabilir miktarda elde bulundurulması için gerekli plan ve projelerin yapılıp, uygulamaya konması önem kazanmaktadır.

¹ ESENYEL, Ömer, **Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mart 2001, s.1.

² a.g.e., s.2.

Son 50 yıla bakıldığında dünya nüfusu 2,5 kat kadar artarken, su tüketimindeki artış 4,5 katı bulmaktadır.³ Sınırlı olan su kaynaklarının bir kısmı endüstrileşme ve hızlı şehirleşme sonucu hızla ve bilinçsiz bir şekilde tüketilirken bir kısmı da kirletildiğinden kullanılamaz hale gelmektedir. Hızla artan su ihtiyacının giderilmesinde karşılaşılan güçlükler ile su sıkıntısının, gelecek 20-25 yıl içinde birçok bölgede su krizine dönüşme beklentisi ve endişesi, 20nci yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1990'lı yıllarda, bilim adamlarını ve stratejistleri suyun bir savaş nedeni olacağına dair çeşitli senaryolar ortaya koymaya itmiştir. Üretilen teoriler ve elde edilen veriler sonucu, dünya kamuoyu, Birleşmiş Milletler (BM) dahil birçok uluslararası ve bölgesel örgüt suyu gündemlerinin ön sıralarına yerleştirmişlerdir. 1996 yılında BM tarafından hazırlanan bir raporda “*Dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını barındıran 80 ülkede ciddi su sıkıntısı çekildiği ve toplam 1,2 milyar insanın bundan etkilendiği*” vurgulanmıştır.⁴ Halihazırda dünyada 1 milyarı aşkın kişinin temiz içme suyundan mahrum olduğu, 2 milyarı aşkın kişinin de sağlık ve temizlik için gerekli olan suya sahip olmadığı değerlendirilmektedir.⁵ BM bu gerçeklikten yola çıkarak 2003 yılını, “Gelecek İçin Su-Uluslararası Tatlı Su Yılı” olarak ilan etmiştir.

Coğrafya tarafından şekillendirilen doğal akışları nedeni ile nehirler her zaman bir ülke sınırları içerisinde olmayabilmektedirler. Bazı nehirler iki ülke arasında sınır oluştururken (Türkiye-Yunanistan arasında Meriç Nehri, Türkiye-Ermenistan arasında Aras Nehri gibi), bazı nehirler ise iki veya daha fazla ülke sınırlarını aşarak (Türkiye-Suriye ve Irak'ı kateden Fırat ve Dicle nehirleri gibi) göllere veya denizlere ulaşmaktadırlar. Nehir üzerindeki rekabetin yoğunluğunu belirleyen en temel faktörleri ise nehrin kullanılabilirlik özellikleri ve üzerinden geçtiği toprakların suya olan ihtiyaç durumu oluşturmaktadır. Kaynakların kısıtlı

³ ŞAHİN, İsmet, Ferhat ARSLANER, Mecit DEMİR ve Uğur ERSOY, “Dünyada Su Kaynaklarının Kullanımı ile İlgili Yaşanan Sorunlar ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, içinde **Su Sempozyumu 7. Bildirisi**, s.59, <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).

⁴ DUMAN, Faruk, Fazıl İNAN ve Sibel KAPLAN, “Stratejik Bir Kaynak Olarak Su, Küresel Isınma ve Nüfus Artışı Gibi Faktörlerin Su Sorununa Etkileri”, içinde **Su Sempozyumu 2. Bildirisi**, s.10, <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).

⁵ RENDE, Mithat, **Türkiye'nin Su Politikası**, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 2003, <http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/TurkiyeninSuPolitikasi/SuforumuMithatRende.htm>, (11.07.05).

olması, kirlenme, küresel ısınma, aşırı tüketim ve eşit olmayan dağılım gibi nedenlerle su meselesi artık bir çok devlet için önemli bir olgu haline gelmiştir. Böylesine değerli bir kaynağın üzerinde gittikçe artan rekabet de, ülkeler arasında gerilim ve ihtilaflara neden olmaktadır. Bugün, dünyadaki kullanılabilir su kaynakları sanıldığından çok daha az ve sınırlıdır. Su kıtlığının iki önemli yönü vardır; Birincisi siyasi, ikincisi ise dünya yüzeyinde ekonomik ve doğal kaynakların eşit olmayan dağılımıdır. Bu iki önemli husus her bakımdan su ile ilgili anlaşmazlıkların özünü oluşturmaktadır. Mevcut suyun ihtiyaca cevap vermemesi durumu ulusal ve uluslararası anlaşmazlıklara neden olunca, bu alanda bir yandan ilgili ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla sorun çözümlenmeye çalışılırken, diğer yandan da uluslararası hukuk alanında bu konuda kurallar oluşturmak amacıyla halen tam olarak neticeye varmayan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Özellikle su varlığı yönünden en fakir bölge olan Ortadoğu’da krizin ciddi boyutlara varabileceği tahmin edilmektedir. Bilim adamlarının tespitine göre halihazırda su yoksulu olan 26 ülkenin 9’u Ortadoğu ülkesidir.⁶ Su sorununun en yoğun biçimde yaşandığı yerlerden biri olan Ortadoğu’da yer alan Türkiye’nin su kaynakları da, kimi zaman bölge ülkelerinin, kimi zaman da uluslararası toplumun gündemine girerek, su tartışmalarının içinde yer almaktadır. Topraklarından doğan ve su potansiyelinin büyük kısmını buradan alan Fırat ve Dicle nehirleri sebebi ile Türkiye’nin, Ortadoğu’da oluşacak bir su krizinin, en önemli aktörlerinden biri olacağı değerlendirilmektedir. BM’nin 2003 yılında düzenlediği “Dünya Su Günü” dolayısıyla hazırlanan geniş kapsamlı raporda, Türkiye ile ilgili olarak; “*Türkiye’nin, 2025 yılında büyük bir su sıkıntısı çekeceği, 2040 yılında ise elindeki su rezervleri yüzünden Suriye ve Irak’ın Türkiye’ye savaş açacağı*” varsayımı ileri sürülmektedir.⁷ Dolayısıyla “Sınıraşan Sular”, “Su Hukuku” ve “Uluslararası Sular” gibi kavramlar dünya ile birlikte Türkiye’nin de gündemine girmiştir. Her ülke yaşamsal öneme sahip su için çeşitli plan projeler ile tedbirlerini almakta iken, özellikle Fırat ve Dicle nehirleri ile su sorununa dahil olan Türkiye’nin gelecek nesilleri su kıtlığına düşürmeden kalkınmasını devam ettirebilmesi için, mevcut su kaynaklarını en verimli şekilde

⁶ KELEŞ, Zülal, **Türkiye’nin Sınırları Aşan Sular Sorunu Tarihçesi ve Soruna Yaklaşımı**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_02.html>, (19.06.05).

⁷ ATO: **Gözler Türkiye’nin Su Varlığında, AB Ortadoğu’nun Suyunu Kkontrol Etmek İstiyor**, <http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=237738>, (01.02.06).

kullanması ve koruması şarttır. Bu nedenle gerek ulusal akarsuların kullanılması, gerekse sınıraşan sular konusunda devlet bazında bir milli politika tespit ve takip edilmesi zorunlu görülmektedir.

Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri üzerinde etkilerini araştıran bu çalışma altı bölüme ilave olarak giriş ve sonuç kısmından oluşmaktadır;

Birinci bölümde, canlıların yaşamında vazgeçilmez öğelerden biri olan suyun önemi vurgulanmış, dünyadaki su potansiyeli ve artan ihtiyaç hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde, sınıraşan sular sorunun hukuksal boyutu üzerine yapılan çalışmalar ve ileri sürülen teoriler incelenmiş, üçüncü bölümde, Ortadoğu'daki su potansiyeli ve sorunları ile Türkiye'ye yansımaları ele alınmış, dördüncü bölümde, Türkiye'nin su potansiyeli ve sınıraşan sularının durumu ortaya konmuş, kullanımı komşularıyla sorun teşkil eden sınıraşan akarsuların ekonomik ve siyasi boyutları incelenmiş, bu konudaki anlaşmazlıklar ve gelişmeler belirtilmiş, beşinci bölümde, Fırat ve Dicle nehirleri sularının kullanımı ile ilgili Suriye ve Irak'la Türkiye arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve yapılan görüşmeler, tarihi bir süreç içerisinde hatırlatılmış, altıncı bölümde, tarafların görüşleri ve çözüm önerileri ve istekleri değerlendirilmiş, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde geliştirilen Güneydoğu Anadolu Projesi hakkında bilgi verilmiş, bu suların ülkeler üzerindeki hidropolitiği ve Türkiye'nin çözüm önerileri değerlendirilmiş ve sonuç bölümünde de, Ortadoğu'da devam eden su sorunu için teklifler ve Türkiye'nin su politikası üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Bu çalışmada izlenen yöntem, konu kapsamına giren kitap, dergi, gazete, makale, muhtelif dokümanlarla, yerli ve yabancı yayınların taramalarının yapıldığı bilimsel bir yöntemdir. Yerli ve yabancı kaynaklar karşılaştırılarak genel bakış açıları tespit edilmeye çalışılmış, tarafların teorileri ve istekleri incelenerek en gerçekçi yaklaşımlar sunulmaya çalışılmıştır. Tarafların görüşleri dışında üçüncü kişilerin konuyla ilgili çalışmaları incelenmiş araştırmanın en mantıklı sonuca ulaşması hedeflenmiştir. Yapılan incelemelerde, bilgi aktarımlarında ve yorumlamalarında, tarafsız kalınmaya gayret edilmiştir. Fakat elde edilen verilerin çoğunlukla taraflı olması, devletlerin kendi görüşleri ve milli menfaatleri doğrultusunda veri yayımlaması, bazı durumlarda kaynaklarda tercih yapmayı gerektirmiştir. Özellikle

sayısal verilerde oldukça büyük farklılıklar gözlemlenmiştir. Suriye ve Irak yönetimlerinin demokrasiden uzak olması, bu ülkelerde yapılan çalışmaların tarafsızlığını etkilediğinden, Türkiye’de yapılan çalışmalar daha gerçekçi bulunmuştur. Ayrıca, 2003 yılında gerçekleşen işgal sonucu siyasi bir kaos yaşayan Irak’ın son yıllara ait “su politikası” belirsizleştiğinden, Irak ile ilgili bulguların tam olarak bugünü yansıtmaması sağlanamamıştır.

Çalışmanın sunumunda ise, suyun insanlık için önemi, insanlığın böylesine kıymetli bir yaşam kaynağını kullanım için geliştirdiği hukuksal düzenlemeler, bölgesel su potansiyeli, su sorunları ve ihtiyaçları, Türkiye’nin su potansiyeli ve komşuları ile suya dair ilişkileri, su sorununun Türkiye, Suriye ve Irak politikalarına nasıl bir etkide bulunduğu hakkında bilgiler sunulması sıralaması takip edilerek, konunun en iyi şekilde anlaşılmasına çaba sarfedilmiştir.

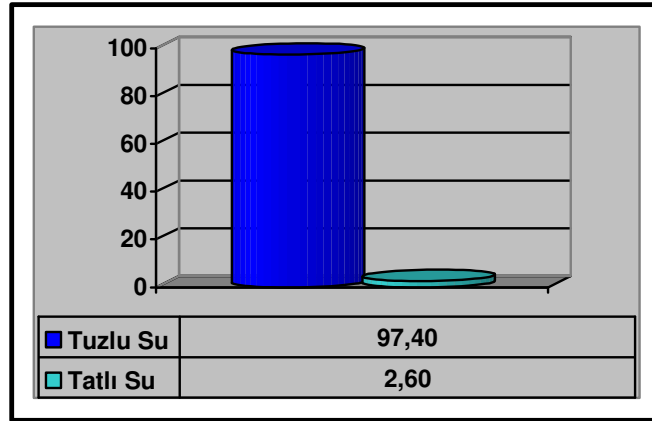
BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL SU POTANSİYELİ VE SUYUN STRATEJİK ÖNEMİ

1.1. Küresel Su Potansiyeli

Dünya'nın toplam yüzeyi 510 milyon km²'dir ve bunun da yaklaşık %71'i (361,3 milyon km²) sularla kaplıdır.⁸ Bu suların %97'sini (1,6 milyar km³) okyanus ve denizlerde ki tuzlu su, geriye kalan %3'lük (50 milyon km³) payını da tatlı sular oluştururken, toplam miktar 1,65 milyar km³'e kadar ulaşmaktadır.⁹ Mevcut tatlı suyun da %90'ı (31,5 milyon km³) kutuplarda ve yer altında akiferlere¹⁰ hapsolmuş haldedir. Yaklaşık bir hesapla kullanılabilir su, yeryüzü toplam su miktarının sadece %0.25'ini (3,5 milyon km³) oluşturmaktadır.

Şekil 1.1. Yeryüzü Su Potansiyeli

Her yıl yaklaşık 500 bin km³ su, güneş enerjisiyle buharlaşıp, atmosfere karışmaktadır.¹¹ Kıtalar buharlaşma ile 70.000 km³ su kaybederken, yağışlar yoluyla 110.000 km³ su almaktadır.¹² Yaklaşık 40.000 km³ ü akışa geçerek nehirler vasıtası

⁸ ESENYEL, a.g.e., s.10.

⁹ DİMİTROV, Radoslav, "Water, Conflict, and Security: A Conceptual Minefield", **Society and Natural Resources**, vol:15, USA Minnesota 2002, p.678.

¹⁰ Önemli bir yer altı suyu akışı yada önemli miktarlarda yer altı suyu çıkarılmasına izin veren yeterli gözeneklilik ve geçirgenliğe sahip yer altı katmanları yada kaya katmanları yada diğer jeolojik katmanlar. (Bkz. WIJK, F.J., M.A.A. de la HAYE, M.J. HEHENKAMP, I.A. VELDE, E.F. de BRUIN ve F.J.M. SCHELLEMAN, **EU Water Framework Direktive**, Grontmij Advies & Techniek bv Vestiging Utrecht, Houten, December 2003, ek1.sözlük)

¹¹ KOLUMAN, Aziz, "Dünyada Su Sorununa Genel Bir Bakış", içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Aziz KOLUMAN (drl.),Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.8.

¹² ESENYEL, a.g.e., s.10.

ile denizlere ve kapalı havzalardaki göllere ulaşan bu yağışın ancak 9.000 km³'ü teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir durumdadır.¹³ Bunun yanında yağmurlarla yeryüzüne düşen suyun dağılımı eşit olmadığı gibi herhangi bir düzene de sahip değildir. Tüm yağışların 1/3'ü Güney Amerika ve Karayipler'e düşerken, Avustralya'ya sadece toplamın %0,1'i düşmektedir.¹⁴ Farklı miktarlardaki su dağılımı ile bölge nüfuslarının ve nüfus artış hızlarının farklı olması dengesiz bir durum yaratmaktadır. Bir yılda kişi başına düşen su miktarı, su açısından dünyanın en zengin ülkesi olan İzlanda'da kişi başına 68.500 m³/yıl olarak gerçekleşirken, Cibuti 23 m³/yıl ile en yoksul ülke konumunda kalmaktadır.¹⁵ Ayrıca artan nüfus ve azalan kullanılabilir su miktarı, oranın gittikçe aşağı çekilmesine sebep olmaktadır. Örneğin; Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/World Health Organization-WHO) verilerine göre sağlıklı bir yaşam için kişi başına günlük minimum su tüketimi, 1960 yılında 30 l. kabul edilirken, 1970'de 20 l., 1982'de 15 ile 20 l. arasında, 1992'de ise 15 l.ye düşmüştür.¹⁶ Ülkelerin su kıtlığı veya zenginliği şu dört değişken indekse göre değerlendirilmektedir:¹⁷

- **Birinci indekse** göre bir ülkede su talebi sonucunda tüketilen su miktarı, toplam yenilenebilir su kaynağının 1/3'ünden fazla ise, o ülkede su kıtlığı vardır ya da su kıtlığı tehlikesi artmaktadır. Bu nedenle özellikle az yağış alan çoğu Ortadoğu ülkesi su kıtlığı içinde yaşamaktadır.

- **İkinci indeks** kullanılan suyun nüfusa oranını ölçü almaktadır.

- **Üçüncü indekse** göre kişi başına kullanılabilir potansiyel suyun aşağıda gösterilen değerler bazında dağılımına göre belirlenmektedir;

KİŞİ BAŞINA SU TÜKETİMİ (m ³)	ÜLKENİN DURUMU
10.000'den fazla	Su Zengini
3.000-10.000	Yeterli Suyu Olan
1.000-3.000	Su Sıkıntısı Olan
1.000'den az	Su Fakiri

¹³ KOLUMAN, a.g.e., s.8.

¹⁴ PAMUKÇU, Konuralp, **Su Politikası**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2000, s.35.

¹⁵ ESENYEL, a.g.e., s.11.

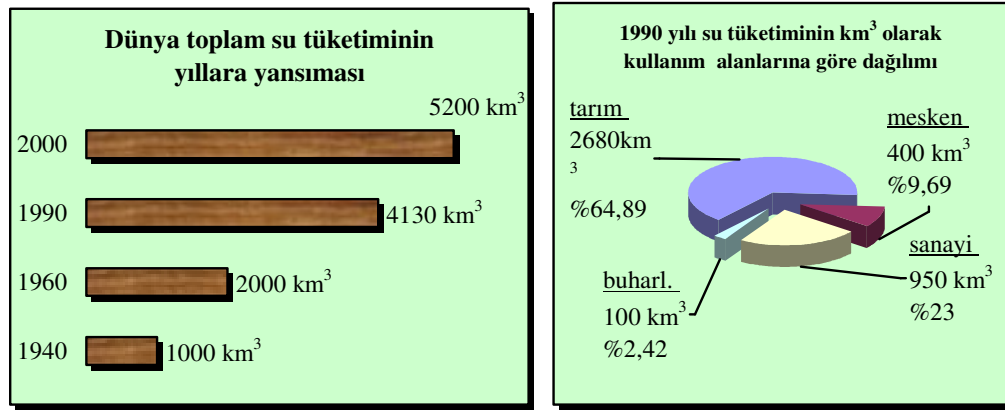
¹⁶ ROBERTS, Les, **Diminishing Standards: How Much Water Do People Need?**, <http://www.thewaterpage.com/icrc_standards.htm>, (30.07.05).

¹⁷ ZEİR, Cemal, **Sorularla Su Problemleri**, <<http://www.gyte.edu.tr/ebulten/sayi5/kultur3.htm>>, (20.06.05).

- **Dördüncü indeks** ise kullanılabilir sular içinde sınır aşan suların oranını göz önüne almaktadır. Ülkelerin suları üzerinde, sınır aşan suların memba ülkelerinin etkilerinin büyük olduğu ve suların istendiği vakit kısıtlanabildiği durumlar için geçerli olmaktadır.

Dünyada ki nüfus artışının sonucunda, 300 yıl öncesine kıyasla bugün 45 misli daha fazla su kullanılmaktadır. 1850 yılında kişi başına su arzı ortalama 33.000 m³ iken, 1993'te 8.500 m³ olarak gerçekleşmiştir.¹⁸ 1940 yılında toplam su tüketimi 1000 km³ iken, 1960 yılında ikiye katlanarak 2000 km³'e ulaşmış, 1990 yılında tekrar ikiye katlanarak 4130 km³ olarak gerçekleşmiş, 2000 yılında ise 5200 km³'e kadar ulaşmıştır.¹⁹ Hızlı büyüyen şehirlerde, 1950-1995 yılları arasında, kişi başına düşen su miktarı %70'ler oranında azalmıştır.²⁰

Şekil 1.2. Toplam Su Tüketimi Değerlendirmeleri

Tatlı su kullanımı esas olarak tarım, sanayi, konutlar olmak üzere 3 alanda olmaktadır. 20nci yüzyılın başında %90,5 olan tarımda su kullanımının payı günümüzde %69'a gerilemiş, sanayi ve enerji sektörü %23'e, konutlar da %8'e çıkmıştır.²¹ Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinde toplam su kullanımının %49'u, Kuzey Amerika ülkelerinde %47'si sanayide kullanılırken, az gelişmiş ülkelerde tarımda kullanılan su, bu sektörünün halen ağırlıkta olmasından dolayı, %90'a kadar

¹⁸ <<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~270@tarih~2002-10-29-m@nvid~176132,00.asp>> , (24.07.05).

¹⁹ KÜÇÜKKAYTAN, Mustafa, Kemal ÖZBEK ve Malik ÖZKAN, "Dünyada Kullanılabilir Su Potansiyeli", içinde **Su Sempozyumu 3. Bildirisi**, s.18. <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>(28.07.05).

²⁰ MOSTERT, Erik, **Conflict and Cooperation in The Management of International Freshwater Resources: A Global Review**, UNESCO-Green Cross International Joint Project, Netherlands, 2003, s.3.

²¹ ŞAHİN, ARSLANER, DEMİR ve ERSOY, a.g.e., s.58.

çıkabilmektedir.²²

Sanayi ve tarım faaliyetlerinin artması sonucunda su kaynaklarının kirlenmesi, su kullanımına yönelik diğer önemli bir tehdidi oluşturmaktadır. Su kaynaklarına organik, inorganik, biyolojik, radyoaktif maddelerin karışması sonucunda suyun doğal yapısı, kullanma amacının dışına çıkacak biçimde bozulmakta ve su kirlenmektedir. Tarımda kullanılan gübre ve zirai ilaçlardan suya karışan yada yer altı sularına sızan, nitrat ve fosfat gibi kimyasal maddeler giderek insan sağlığını etkileyecek düzeye ulaşmaktadır. Sanayi alanında kullanım sonucu ortaya çıkan madeni yağ, asit, gaz, metal gibi atıkların da gelecekte su kaynaklarından yararlanmayı pahalı arıtma ve temizleme tesislerine bağı kılacağı düşünülmektedir. Örneğin, günde 2.000 ton pancar işleyen küçük kapasiteli bir şeker fabrikasından çıkan kirli suların, 200-300 bin nüfuslu bir şehrin atık sularının yapacağı kirlenmeye eş değer olduğu kabul edilmektedir.²³

Dünya için hızla büyük bir sorun haline gelen su kıtlığının, 1990’larda nüfusu toplam 300 milyon olan 26 ülkeyi direkt etkilerken, 2025 yılında, 3 milyar insanın yaşam kalitesinde oldukça fazla düşme yaşanacağı tahmin edilmektedir.²⁴ Günümüzde Dünya üzerinde 1 milyarı aşkın insan sağlıklı suya ulaşamazken, 2 milyardan fazla insan da su yetersizliği nedeniyle asgari temizlik koşullarından yoksun kalmakta ve her yıl çoğunluğu çocuk olmak üzere 2 milyondan fazla insan, suyla ilgili hastalıklar yüzünden hayatını kaybetmektedir.²⁵ UNICEF raporlarına göre, dünya çapında 40.000 çocuk (büyük çoğunluğu Afrikalı olmak üzere) suya bağlı hastalıklardan ve açlıktan ölmektedir.²⁶ BM Genel Sekreteri Kofi Anan ise, 2003 Yılı Dünya Çevre Günü dolayısıyla yayımladığı açıklamada; *“Temiz su sıkıntısına bağlı hastalıklar yüzünden her 8 saniyede 1 çocuğun öldüğü, her 6 kişiden 1’inin düzenli olarak temiz içme suyuna ulaşamadığı ve bu rakamın yaklaşık iki katının da (2.4 milyar kişi) yeterli sağlık korumasından mahrum olduğu”* hususuna dikkat

²² AYTEMİZ, Levent, Timuçin KODAMAN, “Sınırışan Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, içinde **TBMM Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2.Cilt**, Mart 2006, s.528.

²³ TOKLU Vefa, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s.6.

²⁴ PAMUKÇU, a.g.e., s.42.

²⁵ a.g.e., s.45.

²⁶ DURMAZUÇAR Vedat, **Ortadoğu’da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.30.

çekmektedir.²⁷ WHO da, gelişmekte olan ülkelerdeki hastalıkların %80'ini mikroplu sulara bağlamaktadır.²⁸ Dünya Bankası'nın 1995 yılında yayımladığı bir raporunda; genel olarak dünya üzerinde, şehirlerde suyu bulunmayan konut oranı %18 olarak verilir iken, köylerde bu oranın %37'ye ulaştığı bildirilmektedir.²⁹ Bütün bunlardan ayrı olarak insanları yalnızca su sıkıntısı ve kirlilik tehdit etmemektedir; En fazla türü içinde barındıran temiz su ekosistemleri, tehlikeye en açık ortamlar arasındadır ve yeryüzündeki su alanlarının yarısı son 100 yılda yok olmuştur.³⁰ Atmosferi gittikçe ısınan dünyanın son 50 yıldaki ortalama sıcaklık artışı 1°C'ye ulaşmış bulunmaktadır.³¹ Bu durum, buzulların erimesine, buna bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesine ve dünya yağış rejiminde önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Son yıllarda dünyanın bazı yörelerinde görülen aşırı kuraklıklar yanında, bazı bölgelerde yaşanan taşkınlar iklim değişikliğinin sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Su kıtlığı nedeniyle, Libya örneğinde olduğu gibi bazı ülkeler büyük projelerle su sıkıntılarını aşmaya ve var olan potansiyeli kontrol altına almaya çalışmaktadır. Libya'nın, güneyindeki Büyük Sahra'nın milyonlarca yıl önce sulak bir bölge olduğu, iklim değişimleri sonucunda bölgenin çölleştiği, yerüstü sularının kuruyarak yeraltına çöktüğü ve bir yer altı denizi oluşturduğu bilinmektedir. 1960'da Amerikalıların petrol ararken bulduğu bu yer altı denizini dev borularla, su sıkıntısı yaşayan kuzey sahil şeridine taşımayı amaçlayan proje "Great Man Made River (Büyük İnsan Yapısı Nehir)" olarak anılmaktadır.³² Projenin gerçekleştirilmesi için öngörülen tahmini maliyet 1980 yılında 14 milyar ABD Doları iken, 1984 yılında bu miktar 20 milyar ABD Doları, 1990 yılında ise 27 milyar ABD Doları olarak hesaplanmıştır.³³ Bugünkü maliyetinin 32 milyar ABD Doları olacağı değerlendirilen

²⁷ ŞAHİN, ARSLANER, DEMİR ve ERSOY, a.g.e., s.59.

²⁸ <<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~270@tarih~2002-10-29-m@nvid~176132,00.asp>> , (24.07.05).

²⁹ ŞAHİN, ARSLANER, DEMİR ve ERSOY, a.g.e., s. 59

³⁰ PITTOCK, Jamie, **Su Krizini Borularla Çözemeyiz**, <<http://www.suvakfi.org.tr/makale-sukrizi.htm>>, (26.07.05).

³¹ KOLUMAN, a.g.e., s.9.

³² MCCAFFREY, Stephen C., **The Law of International Watercourses Non-Navigational Uses**, Oxford University Press Inc., New York, 2001, p.10.

³³ TOKLU, a.g.e., s.4.

projenin uygulanabilirliği hakkında çeşitli tartışmalar söz konusu olsa da, Libya Devleti projeyi gerçekleştirme yolunda önemli adımlar atmıştır.³⁴

1.2. Suyun Stratejik Önemi:

Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşılabilmesi nedeni ile 4500 yıl önce iki site devletinin (Lagaş-Umma) uğruna savaştığı³⁵ su, o günden bugüne hem içme ve kullanma maksadıyla, hem enerji üretimi için, hem de sulamada kullanmak için çok önemli stratejik bir kaynak olma özelliğini muhafaza etmektedir. İnsanlığın en temel ihtiyaçlarından biri olan suyu, bugün ülkeleri savaşa sürükleyebilecek ve binlerce insanın ölümüne sebep olabilecek bir sorun haline getiren faktörlerin başında, kullanılabilir su kaynaklarının kıtlığıyla³⁶ beraber, suyun ikamesiz bir madde oluşu gelmektedir.

Su sorununun önemi ve karmaşıklığı ülkelerin coğrafî konumuna bağlı olarak değişmektedir. Örneğin; Kuzey ülkeleri su kıtlığı çekmezken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu, Güney ve Doğu Akdeniz ülkeleri kuraklık ve su kıtlığı ile karşı karşıyadır. İkamesi olmayan ve hayatın devam ettirilebilmesi için varlığı şart olan su, birçok ülkenin iç ve dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Dünyadaki kullanılabilir su kaynaklarının sınırlı oluşuna karşılık, su kaynaklarının azalmasına sebep olan faktörlerin daha fazla olduğu yer yüzünde, suyun, tüm canlı varlıklar üzerinde yarattığı yaşamsal faktörler nedeniyle, gelecek kuşaklarda gerek bölgesel gerekse küresel olarak ülkelerarası çatışmalara neden olabilecek temel unsur olacağı kaçınılmaz gözükmektedir. Bu gerçekten hareketle, su kaynaklarının paylaşılması konusunda çıkabilecek anlaşmazlıkların, Dünya üzerindeki huzurun ve dengelerin bozulmasına neden olma ihtimaline karşılık, sınır aşan su kaynaklarının adil olarak dağıtımının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Suyun son yıllarda uluslararası gündemdeki konuların başında yer almasının bir diğer nedeni de bazı ülkelerin, çeşitli düşünce kuruluşlarının, akademik çevrelerin ve bazı sivil toplum

³⁴ VILLIERS, Marq de, **Water: The Fate of Our Most Precious Resource**, First Mariner Books, New York, 2001, p.151.

³⁵ ayrıntılı bilgi için bkz.; WOLF, Aaron T., "The Transboundary Freshwater Dispute Database Project", **Water International**, International Water Resources Association, Vol.:24, No:2, June 1999,p.160.

³⁶ Burada suyun kıtlığı tabiri ile kastedilen, yeryüzündeki suların azlığından ziyade, bölgelere göre eşitsiz dağılım göstermesi ve kullanılabilir suyun artan ihtiyaca cevap verememesidir.

kuruluşlarının (STK) hazırladıkları rapor ve senaryolarda 21.yüzyıl'da çatışmaların bir kısmının su nedeniyle çıkacağı ve su kıtlığının yol açacağı anlaşmazlıkların Dünya'da istikrar ve barışı tehdit edeceği yönündeki görüş ve iddiaları olmuştur.

Dünya'da, iki veya daha fazla ülkenin siyasi sınırlarını geçen 280 adet sınıraşan su havzası ile yer altı suları bulunduğu, bu havzaların, yeryüzündeki karaların %45,3'ünü, Dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını ve Dünya'daki tüm nehir akışının da %60'ını oluşturduğu hesap edilmiştir.³⁷ Son onbeş yılda, küresel düzeyde sınıraşan su havzalarının sayısında, Sovyetler Birliği ve Balkan ülkelerinin dağılması gibi siyasi değişikliklerden ve günümüzde daha ileri haritalama tekniklerinin kullanılmasından kaynaklanan bir artış gözlenmiştir. Son durumda toplam 145 ülkenin sınır aşan nehir havzalarında toprağı bulunmaktadır.³⁸ 19 havzada, beş yada daha fazla sayıda ülke bulunmaktadır; Tuna Havzası su kaynakları on yedi ülke tarafından kullanılmakta iken, beş havzada (Kongo, Nijer, Nil, Ren, ve Zambezi) dokuz ile on bir ülkenin, kalan on üç havzada ise (Amazon, Ganj-Brahmaputra-Meghna, Tarim, Şeria, Kura-Aras, Mekong, Fırat-Dicle, Volga, La Plata, Neman, ve Vistula) beş ile sekiz ülkenin toprağı bulunmaktadır.³⁹ Sınır aşan su havzalarını paylaşan ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma, altyapı kapasitesi veya politik yönelim konularındaki farklılıklar su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi konularının daha da karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır.

21nci yüzyılda, çevre, enerji, küresel ısınma, iklim değişikliği gibi küresel sorunlar arasında “tatlı su” en önemli sorunlardan birisi olacaktır. Bu durum, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerin su kaynaklarının kontrol altına alınmasının ve dolayısıyla bu kaynakların “hidropolitiği”⁴⁰ nin önemini artıracaktır. Su faktörünün, canlıların var olması ve ülkeler arasındaki güven artırıcı veya azaltıcı önlemler kapsamında ilişkiler dengesinde oynadığı önemli rol, bu elementi stratejik

³⁷ Green Cross International, **National Sovereignty and International Watercourses**, Green Cross International, Renens (Switzerland), March 2000, s.6.

³⁸ KİBAROĞLU, Ayşegül, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_01.html>, (19.06.05).

³⁹ a.g.e.

⁴⁰ “Uluslararası suların kullanılması ve yasal yönlerini geliştirme üzerine politikalar geliştiren bir bilim dalı” bkz.: KİBAROĞLU, Ayşegül, **International Regimes for Effective and Equitable Management and Use of Water Resources: Implications for The Euphrates-Tigris River Basin**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 1998.

bir unsur haline dönüştürmüştür. Stratejik öneme haiz su kaynaklarının sınırlı boyutta oluşu da suyun ekonomik ve etkin olarak kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

1.3. Su Kaynaklarının Yanlış Kullanılması ve Alınan Bazı Tedbirler :

Tarih boyunca su kaynakları yönetimi, uygarlıkların gelişmesinde ve hatta çöküşlerinde önemli rol oynamıştır; Mısır, Çin, Hindistan, Mezopotamya uygarlıklarında hanedanlıkların yıkılması ile su kaynakları yönetimleri arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Mezopotamya’da drenajın olmayışı yada yetersizliği, sulama suyunun alt katmanlardaki tuzu alarak bitki kök derinliğine çıkartması ve/veya sulama suyundaki suyun bitki kök bölgesinde birikmesi sonucunda tarım alanlarında tuzlanma başlamıştır.⁴¹ Dolayısıyla üretim düşmüş çöküş başlamıştır. Antik çağlarda hanedanlıkların ve uygarlıkların ayakta kalabilmesinin ilk koşulu hidrolik altyapının sürekli onarılması ve işler kılınması olmuştur. Bentlerin ve sulama kanallarının kırılması, dolması, drenaj sistemlerinin bozulması üretimin düşmesine sebep olmuş, bu da iktidarların yıkılmasının en temel nedenini oluşturmuştur. Su kaynaklarını koruyup, iyi yöneten iktidarlar, tarımsal üretimlerini ve dolayısıyla güçlerini artırmışlardır. Ters durumlarında da su kaynaklarını kötü yönetenler, tarımsal üretimlerini düşürmekle kalmamışlar, su ve toprak kaynaklarını da yitirmişlerdir. Aynı hatalar bugünde tekrar edilmektedir; Binlerce yıl önceki örnekleri aratmayacak bir yanlış su yönetimi örneği, Hazar Denizi doğusunda, Kazakistan ile Özbekistan arasında bulunan Aral Gölü’nde yaşanmıştır. 1970’lerden önce, Göl’ü besleyen iki nehir Amu Derya (Ceyhun) ve Siri Derya (Seyhun) Göl’e yılda 55 km³ su akıtırken, gölde 24 tür balık yaşamakta, yılda 44.000 ton balık tutulmakta ve yaklaşık 60 bin kişi balıkçılıkla geçimlerini sağlamaktaydı.⁴² Pamuk yetiştirmek maksadı ile bu nehirlerin sularının ovalara çevrilmesi sonucu, gezegenimizin en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü’nü besleyen su miktarı yılda 7 km³’e düşmüştür. Gölün yağışlarla aldığı su miktarı da, buharlaşmanın ancak %8’ini oluşturduğundan, bu aşırı su saptırmaları nedeniyle göl hacminin dörtte üçü kaybedilmiş ve bunun sonucunda, kısa süre içinde 20 balık türü ortadan kalkmıştır.⁴³

⁴¹ KÜÇÜKKAYTAN, ÖZBEK ve ÖZKAN, a.g.e., s.21.

⁴² a.g.e., s.21.

⁴³ İLERİ, Şengül, “The Story of Aral”, *Eurasian Bulletin TICA*, No:31, February 2005, p.21.

1960 yılında Göl'ün yüzölçümü 68.000 km², derinliği 53 m. iken, 1987 yılında yüzölçümü 41.000 km²'ye, derinliği ise 12 m.ye düşmüştür.⁴⁴ Günümüzde Amu Derya ile Siri Derya nehirleri yaz aylarında, Göl'e ulaşmadan kurumaktadır. Suyun azalması üzerine çevre tümüyle tuzlanmış, çölleşme başlamış, balıkçılık bitmiştir. Göl kenarı terkedilmiş, balıkçı köyleri çölleşmiştir. Göl'ün suyu artık içilememektedir. Eskiden sahilde yer alan Aralsk ve Muynak şehirleri, bugün sahilden oldukça uzakta bulunmaktadırlar. Su seviyesinin düşmesini müteakip, geride kalan tuzlu toprak rüzgarlarla binlerce kilometre uzaklara savrulmuştur. Yılda yaklaşık 75 milyon ton toksik toz ve tuz Rusya'nın kuzeyinden Himalaya Dağları'na kadar yayılmaktadır.⁴⁵ Dağlara ulaşan tuzlar, buzulları eritmeye başlamış, bu da iklim değişikliğine neden olmuş, bölgedeki ısı 2 ile 3 °C arasında yükselmiştir. Bölgede yaşayan hayvan ve bitki türleri yok olmaya başlamıştır. Kirlilik insan hayatını da yüksek seviyede tehdit eder hale gelmiştir. İçme sularının yaklaşık %98 oranında kullanılmaz hale gelmesinin yanında, kadınlarda %70 oranında anemi artışı, akciğer kanserinde ikiye katlanma, tüberküloz, hepatit, ve gırtlak kanseri hastalıklarında da %74'e varan oranlarda artış gözlemlenmiştir.⁴⁶ Çocuk ölümleri yükselmiş, Özbekistan'ın Karakalpakistan bölgesinde doğan bebeklerin %11'i henüz bir yaşına gelmeden hayatını kaybetmeye başlamıştır. Bölgedeki tüm insanlar için ölüm oranı her sene %3 oranında artış göstermektedir.⁴⁷ Ayrıca bölgedeki ekonomik çöküş sosyal problemleri getirmiş, suç oranında hızlı bir artış kaydedilmiştir. Böylelikle bir yanlış su yönetimi projesi, dünyadaki sayılı çevre trajedilerinden biri haline dönüşmüştür. Aral Gölü faciası, Çernobil faciasından sonra, insanoğlunun gerçekleştirdiği en büyük ikinci çevre felaketi olarak kabul edilmektedir.⁴⁸ Bugün Dünya Bankası'nın finanssal desteği ile Aral Gölü'ndeki bu tahribatın durdurulması için projeler geliştirilmektedir. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (United Nations Environment Progress-UNEP) ortak strateji geliştirerek, her bölge ülkesinden 5 adet olmak üzere 25 bankadan müteşekkil "Aral İçin Devletlerarası Konsey" kurulması önerileri Orta Asya devletleri tarafından kabul

⁴⁴ a.g.e., s.21.

⁴⁵ BAYCAUN, Saule., "Orta Asya'da Su Sorunu", içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, A. KOLUMAN (drl.),Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.102.

⁴⁶ DİMİTROV, a.g.e., p.686.

⁴⁷ BAYCAUN, a.g.e., s.103.

⁴⁸ İLERİ, a.g.e., p.23.

görmüş ve “Devletlerarası Konsey”e bağlı olarak kurulan “Dengeli Gelişme Komisyonu”nun uzmanlar grubu, 1996-1997 döneminde Aral Bölgesi’nin ekolojik durumunu iyileştirmek için çalışmalara başlamıştır.⁴⁹ Bugüne kadar yapılan yatırımın onlarca katı para sadece ortaya çıkan zararın azaltılması için harcanmaktadır.

Dünya’da halen pek çok sulama projesi, kısa vadeli ve akılcı olmayan planlamalar yüzünden tarım topraklarında tuzlanmaya neden olmaktadır. Bugün Dünya’da tuzlanmanın yılda 2 milyon hektar gibi bir miktarla yayıldığı ve bu nedenle sulama sayesinde elde edilen üretim artışının sağladığı gelirlerin büyük oranlarda azalmasına sebep olduğu görülmektedir. Birçok ülkedeki su sıkıntısının asıl sebebi, su kaynaklarının korunmaması ve suyun verimli biçimde kullanılmamasıdır. Su havzalarının kötü bir şekilde denetlenmesi, temiz su miktarını azaltmaktadır. Ormanların yok edilmesi ve aşırı otlatmaysa yağmur sonrası fazla suyun akıp gitmesine ve çöllerin büyümesine sebep olmaktadır. Bir başka sorun da su yollarının değiştirilmesi ve verimsiz su kullanımıdır; Yatağı değiştirilmiş suların %70’i tarımsal sulama için kullanılırken, bu suyun da %80’i kanallardan sızmakta ve tarlalara verimsiz şekilde gönderilmektedir.⁵⁰ Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde kentlere aktarılan suların yarısı borulardan sızarak kaybolmaktadır.

Diğer taraftan pek çok gelişmiş ülke, su kaynaklarının akılcı kullanılması gerektiği bilinci ile, kaynaklara farklı yaklaşıma başlamışlardır. Kaynaklar havza boyutunda ele alınarak uzun vadeli planlamalar hazırlanmış, su sisteminin korunmasını garanti altına alacak ekolojik kriterler oluşturulmuş ve suyun tüketiminde tasarruf, fiyatlandırma gibi faktörler etkin hale getirilmiştir. Bazı ülkeler havza yönetiminde işbirliğine giderek tedbirler almaya yönelmişlerdir:⁵¹ Finlandiya-İsveç, Finlandiya-Rusya Komisyonları, ABD-Meksika arasında Uluslararası Sınır ve Su Komisyonu, ABD-Kanada arasında Uluslararası İşbirliği Komisyonu, Uluslararası Ren Nehri Koruma Komisyonu gibi ortak oluşumlar faaliyetlerine devam etmektedirler.

⁴⁹ BAYCAUN, a.g.e., p.106.

⁵⁰ PITTOCK, a.g.e.

⁵¹ MOSTERT, a.g.e., s.24.

Su sorunu için tüm dünyada çözüm arayışları devam etmektedir. Örneğin;⁵² Hindistan’da tüm eski sistemler muson yağmurlarını toplayacak şekilde yenilenmekte, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde plantasyonların daha verimli sulanabilmesi için bilgisayar destekli sulama sistemleri devreye sokulmakta, Sahra Çölü’nün kuzeyinde Afrika’nın en kurak topraklarına sahip bulunan Namibya’da, su sıkıntısının aşılabilmesi amacıyla, başkent Windhoek’de 1960’lı yılların sonunda kurulan atık su arıtma tesisi ile kentin yıllık su gereksiniminin %23’ü atık sudan elde etmektedir.

Tarımda kullanımda da daha akılcı ve etkin yollar aranmaktadır. Geleneksel yöntemlerle verilen su buharlaştığı için istenen verim elde edilememektedir. Su kirlenmekle beraber, erozyona ve tuzlanmaya yol açmaktadır. Sulama yönteminde geliştirilen “*damlatma yönteminde*” ise plastik borularda dolaşan su yavaş ama etkin olarak küçük deliklerden köklere ulaşmaktadır. İsrail, İspanya, ABD ve Hindistan’ın bir bölümünde damlatma tekniğiyle su kullanımı, su sarfını %30 ile %70 arası azaltıp verimliliği %20 ile %90 arası artırmıştır.⁵³ Gelişmişlik düzeyi yükseldikçe su tüketiminden tarımsal sulamaya ayrılan su oranı azalmakta, suyun endüstriyel ve sulama dışı kullanım oranı ise artmaktadır. Bugün dünyada tarımsal sulama için yapılan su tüketimi, toplam su tüketiminin ortalama %70’idir.⁵⁴ Bu değer düşük gelire sahip ve tarımla geçinen ülkelerde %90, orta gelire sahip ülkelerde %62, yüksek gelire sahip sanayileşmiş ülkelerde %39, Türkiye’de ise %57 civarındadır.⁵⁵ Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde, koruma-kullanma prensipleri doğrultusunda Batı Avrupa ve ABD’de pek çok akarsu geliştirilerek, uzun vadeli programlarla yönetilmekte ve başarılı sonuçlar alınmaktadır.

Tatlı suya olan talebin yöresel bazda yoğunlaşması, özellikle su kaynakları potansiyelinin bölgesel olarak büyük farklılıklar gösterdiği ülkelerde havza bazında su transferlerinin yapılmasını gündeme getirmiş bulunmaktadır. Belli yörelerde yoğunlaşan su talebinin karşılanmasına yönelik olarak, büyük ölçekli projelerin geliştirilmesi ve uygulamaya konması zorunluluğu, yatırım maliyeti çok yüksek olan

⁵² KÜÇÜKKAYTAN, ÖZBEK ve ÖZKAN, a.g.e., s.21.

⁵³ YİĞİT, Ahu, “Daha Az Suyla Daha Fazla Ürün”, **Bilim ve Teknik**, Nisan 2001, sayı:401, s.44.

⁵⁴ <<http://www.un.org.tr/who/bulten/turk/bul10%20kureselsu.HTM>>, (24.07.05).

⁵⁵ ADAMS, Mark, **Water Security Policy: The Case of Turkey**, Near East South Asia Center for Strategic Studies (NESA), Washington DC: National Defence University, 2002, p.9.

bu projelere finansman sağlanmasını gerektirmektedir. Su sıkıntısına çözüm arayışı içerisinde geliştirilen bir yöntem olarak, Orta Doğu’da, Akdeniz’de ve Karayipler’de yaşayan insanlar, yüzyıllar boyunca deniz suyunu buharlaştırıp tuzdan arındırarak içme suyu elde etmişlerdir. Bu işlemin maliyeti düştükçe ve suya gereksinim arttıkça, ılıman iklimlerde yaşayan başka ülkeler de denizden tatlı su üretmeye yönelmişlerdir. Bugün, Dünyada kullanılan içme suyunun yaklaşık %1’i tuzlu sulardan elde edilmektedir.⁵⁶ Akarsuları depolama ve regüle etme maksadıyla son elli yıl içinde baraj yapımı önem kazanmış, faydalı kullanım için ön şart olmuştur. Dünya Barajlar Komisyonu’nun 2000 yılı raporuna göre tüm dünyada inşa edilmiş bulunan 45.000 baraj için tahminen 2 trilyon ABD Doları yatırım yapılmış, baraj inşaatları 1970 ve 1975 yılları arasında doruğa ulaşmış ve sadece bu beş sene içerisinde tüm dünyada 5000 baraj inşa edilmiştir.⁵⁷

1990 yılında Dünya nüfusunun %31’inin uygun kalitede içme-kullanma suyundan, %46’sının ise kanalizasyon sisteminden yoksun bir şekilde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, içme-kullanma suyu temini ve atık suların bertaraf edilmesinin, insanlığın geleceği açısından birinci derecede öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir.⁵⁸

Tablo 1.1. 1980-2000 Yıllarını Kapsayan 20 Yıllık Dönemde Kırsal ve Kentsel Alanlarda, İçme-Kullanma ve Kanalizasyon Sisteminden Faydalanamayan Nüfusun Gelişimi

Yıllar	Su Sisteminden Yoksun Nüfus		Kanalizasyon Sisteminden Yoksun Nüfus	
	Kentsel Alan	Kırsal Alan	Kentsel Alan	Kırsal Alan
1980	455.000.000	925.000.000	635.000.000	1.270.000.000
1990	270.000.000	1.000.000.000	400.000.000	1.410.000.000
2000	230.000.000	1.655.000.000	310.000.000	1.450.000.000

Kaynak: KÜÇÜKKAYTAN Mustafa, Kemal ÖZBEK ve Malik ÖZKAN, “**Dünyada Kullanılabilir Su Potansiyeli**”, içinde Su Sempozyumu 3. Bildirisi, s.20 <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).

Su kıtlığının ciddiyeti karşısında 2003 yılında yayımlanan “BM Binyıl Bildirisi”nde, güvenli içme suyuna sahip olmayan Dünya nüfusunun, 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi hedefleri konulmuş ve BM üyesi ülkeler, uluslararası

⁵⁶ ZÜLAL, Aslı, “Her Damla Önemli”, **Bilim ve Teknik**, Sayı:401, Nisan 2001, s.43.

⁵⁷ SAYSEL, Ali K., **Vandana Shiva ve Su Savaşları**, <<http://www.bgst.org/keab/aks210305.php>>, (29.07.05).

⁵⁸ KÜÇÜKKAYTAN, ÖZBEK ve ÖZKAN, a.g.e., s.20.

örgütler ve tüm ilgililere bu hedeflere erişilmesi için çaba göstermeleri çağrısında bulunulmuştur.⁵⁹ 2002 Ağustosunda Johannesburg'da (Güney Afrika Cumhuriyeti) düzenlenen “Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” sonucunda yayınlanan “Eylem Planı”nda ise 2015'e kadar, sağlık ve temizlik için gerekli olan suya sahip olmayan nüfusa, 750 milyon su şebekesi bağlantısı ve 1,25 milyar tuvalet yapma önerisi getirilmiştir.⁶⁰ Gelecekte su sıkıntısı nedeniyle çıkması muhtemel krizlerin yönetimi ve çatışmaların önlemesine yönelik mekanizmalar üzerindeki çalışmalar da hızlandırılmıştır. Dünya Bankası ve bazı Avrupa ülkelerinin finansman desteği ile “Dünya Su Komisyonu” ve “Dünya Su Konseyi” adı altında iki organizasyon teşkil edilmiş ve güvenilir bir su geleceği sağlanması için dünya genelinde kabul gören politika ve stratejilerin belirlenmesi hedeflenmiştir.⁶¹ Ayrıca, söz konusu organizasyonlar tarafından belirlenen politikalar doğrultusunda eylem planları ve programları geliştirilerek uygulamaya koymak üzere “Küresel Su Ortaklığı” adı verilen bir organizasyon oluşturulmuştur.⁶² Dünya Su Konseyi tarafından, ev sahipliğini üstlenen ülke ile yakın işbirliği halinde üç yılda bir düzenlenen ve organizasyonun idari ve mali yükünün büyük bir kısmı, son Japonya örneğinde olduğu gibi, ev sahibi ülke tarafından karşılanan, su konularının tüm boyutlarıyla ayrıntılı bir biçimde ele alınıp tartışılması, mevcut sorunlara çözüm aranması, su alanındaki bilgi ve deneyimlerin paylaşılması, uluslararası diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesi, su kaynaklı anlaşmazlıkların çözümüne katkıda bulunulması ve küresel düzeyde sorunların üstesinden gelinmesi yolunda koordine edilmiş yaklaşımlar oluşturulmasını amaçlayan Dünya Su Forumları, ilk kez 1997'de Marakeş'te (Fas), ardından ikincisi 2000 yılında Lahey'de (Hollanda), üçüncüsü 2003 yılında Kyoto'da (Japonya) ve Mart 2006 tarihli dördüncü forum da New Meksiko'da (Meksika) yapılmıştır. Lahey'deki İkinci Forumdan itibaren Forum kapsamına Bakanlar Konferansı da dahil edilmiştir. Forumların çıktıları aynı zamanda su konusunda uluslararası düzeyde gerçekleştirilen kodifikasyon çalışmalarında da baz olarak alınabilmektedir.⁶³

⁵⁹ RENDE, a.g.e.

⁶⁰ PITTOCK, a.g.e.

⁶¹ KOLUMAN, a.g.e., s.10.

⁶² a.g.e., s.10.

⁶³ RENDE, a.g.e.

1.3.1. Birinci Dünya Su Forumu :

1997 yılında Marakeş'te (Fas) düzenlenen bu forumda su kaynaklarının korunması ve akılcı kullanımına yönelik bilincin arttırılması ve sürdürülebilir kullanım ve güvenli bir su geleceğinin sağlanması bağlamında geniş kitlelerce paylaşılan bir görüşün ortaya konulması amacıyla “Dünya Su Vizyonu” isimli bir çalışmanın gerçekleştirilmesi için çağrıda bulunulmuştur.

1.3.2. İkinci Dünya Su Forumu :

2000 yılında Lahey’de (Hollanda) düzenlenen bu çalışmada, özellikle sektörel bazda su konularından yararlanılarak “Halk İçin Su”, “Gıda Ve Kırsal Kalkınma İçin Su”, “Su Ve Doğa” ve “Nehirlerdeki Sular” konularında birikmiş deneyimlerden yararlanılmıştır.⁶⁴ Değişik sektörlerden katılan uzman gönüllüler, ulusal ve bölgesel düzeyde görüş alış verişi yoluyla entegre ve bölgesel vizyonlar geliştirmişlerdir. Bunlara ek olarak, “Havzalar Arası Su Transferleri”, “Sosyal Su Şartı”, “Su ve Turizm” konularında bir dizi özel projeler geliştirilmiştir. Forum’da yoğun olarak tartışılan konulardan birini suyun özelleştirilmesi oluşturmuştur.⁶⁵ Bu projeler ile elde edilen sonuçlardan yararlanılarak “Küresel Su Ortaklığı” tarafından ortaya konan “Küresel Su Güvenliği Hedefleri” şu şekilde özetlenmiştir:⁶⁶

1. 2005 yılına kadar dünya ülkelerinin %75’inde, 2015 yılına kadar ise bütün ülkelerde su kaynaklarının entegre yönetimi için gerekli politikaların ve stratejilerin uygulanması,
2. Dünyada hijyenik bir atık su sistemine sahip olmayan kişi sayısının 2015 yılına kadar %50 oranında azaltılması,
3. Dünyada güvenilir ve yeterli bir suya sahip olmayan insanların sayısının 2015 yılına kadar %50 oranında azaltılması,
4. Taşkın alanlarında yaşayan insanların taşkınlardan etkilenme risklerinin 2015 yılına kadar %50 oranında azaltılması.

⁶⁴ <<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadolununesi/164/t6.htm>>, (24.07.05).

⁶⁵ a.g.e.

⁶⁶ KOLUMAN, a.g.e., s.11.

Forum boyunca aktif görevler icra eden, Uluslararası Yeşil Haç Örgütü başkanı Mihail Gorbaçov⁶⁷, Mart 2000’de görüştüğü Ürdün Kralı Abdullah, İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin lideri Yaser Arafat’ın, “*eğer anlaşma yapılmazsa bölgede çok daha vahim bir çatışma ortamı doğacağı*” konusunda hemfikir olduklarını ve su kaynaklarının paylaşımı konusunda anlaşmaya varılmaması durumunda Ortadoğu’da 10 ya da 15 yıl içinde savaş çıkabileceğine dikkat çekmiştir.⁶⁸

1.3.3. Üçüncü Dünya Su Forumu Ve Bakanlar Konseyi:

Japonya’nın ev sahipliğinde, Dünya Su Konseyi (D.S.K./World Water Council - WWC) ile işbirliği halinde 16-23 Mart 2003 tarihlerinde icra edilmiştir. Dünya kamuoyunun büyük önem verdiği Forum ve Bakanlar Konferansı’na Irak Savaşı ortamı olmasına rağmen Japonya dışından 6.000’i aşkın kişi, 182 ülke, 100’ü aşkın Bakan, 43 uluslararası örgüt ve yüzlerce STK’nın katılması su konularına verilen önemi arttırmıştır.⁶⁹ Kyoto’da yapılan Dünya Üçüncü Su Forumu ve Bakanlar Konferansı, düzenlenenler içinde en kapsamlısı olmuştur. Forum ve Bakanlar Konferansı sırasında dikkati çeken önemli hususlardan biri, su konularında gelişmekte olan ülkelerle batılı ülkeler arasında ortaya çıkan yaklaşım ve çıkar farklılıkları olmuştur.⁷⁰ Gelişmiş ülkeler genellikle bol yağış alan bölgelerde yer alan su zengini ülkelerdir. Nüfusları yavaş artan bu ülkeler barajlar ve sulama sistemleri dahil, suya dayalı kalkınma projelerini 1960’lı ve 70’li yıllarda büyük ölçüde tamamlamışlar, neticede su potansiyellerinden en yüksek düzeyde yararlanır hale gelmişlerdir.⁷¹ Yoksullukla mücadele, gıda güvenliği gibi sorunları bulunmayan bu ülkelerde çevre bilinci nispeten daha fazla gelişmiştir. Bunun sonucunda anılan ülkeler Forum ve Bakanlar Konferansı’nın gerek oturum, gerek müzakerelerinde ekosistemlerin ve çevrenin korunması, suyun daha etkin biçimde kullanımı, iyi yönetim ve yolsuzlukların ortadan kaldırılmasının önemi üzerinde durmuşlardır. Türkiye’nin de aralarında yer aldığı gelişmekte olan ülkeler ise, suyun sürdürülebilir

⁶⁷ Sovyetler Birliği Eski Devlet Başkanı.

⁶⁸ <http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/01917/?printerfriendly=yes>, (28.07.05).

⁶⁹ RENDE, a.g.e.

⁷⁰ a.g.e.

⁷¹ a.g.e.

kalkınmanın itici gücü olduğunu, yoksullukla mücadelenin temelinde yer alan suyun gıda, tarım ve ucuz hidro-enerji üretimi açısından yaşamsal önemi bulunduğunu savunurken, suyun tüm boyutlarıyla tartışıldığı bir forumda çevrenin ve ekosistemlerin korunmasının sürekli olarak ön planda tutulması yönündeki faaliyet ve çabalara tepki göstermişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler barajların, su depolama ve sulama sistemlerinin önemi üzerinde dururken, gelişmiş ülkelerin iddialarının aksine, büyük barajların çevresel etkilerinin alınacak önlemlerle asgariye düşürülebileceğini savunmuşlar, hiçbir alternatif sunmadan barajlara karşı çıkan çevrelerle STK'ları yoksullukla mücadele ve kalkınma konularına karşı duyarsız olmakla suçlamışlardır.⁷² Sonuçta Mart 2000'de Lahey'de düzenlenen Dünya İkinci Su Forumu ve Bakanlar Konferansı sonucunda yayınlanan Bakanlar Bildirisi'ne kıyasla çok daha kapsamlı, ihtiyaçları, sorunları ve çözümleri ortaya koyan, eyleme yönelik bir metin olan Kyoto Bakanlar Bildirisi'nin su konusunda önemli bir referans belgesi olacağı tahmin edilmektedir. Dünya Üçüncü Su Forumu ve Bakanlar Konferansı Ağustos 2002'de Johannesburg'ta yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nin su konusunda devamı niteliğinde olmuştur. Su kaynaklarının sonsuz olmadığı düşünülerek suların kirlenmemesi, kayıpların asgariye indirilmesi, arıtma sistemlerinin geliştirilmesi, israfın önlenmesi, sınıf farklılıkları arasındaki kullanım çarpıklığının makul düzeye indirilmesi, kullanım sistemlerinin hakikaten temizliği sağlayıcı ve lüzumsuz su israfını önleyici yeni yapılara kavuşturulması, insanlara israf ve kirlenmenin kötülüklerinin anlatılması, başkalarına ait hakları ve hak sahiplerini yok ederek kullanma hatasından insanların sakındırılması yeterli temiz su için öncelikli şartlar haline gelmiştir.

⁷² a.g.e.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI SU HUKUKU AÇISINDAN ÇOKULUSLU SU HAVZALARI VE YAKLAŞIMLAR

Devletlerin kendi topraklarında yer alan akarsular üzerinde tam tasarruf hakkı kabul görürken, kendi sınırlarını aşarak diğer devletlerin topraklarına giren akarsular üzerindeki hakları mutlak olarak kabul edilmemektedir. Bu sular üzerinde hak iddialarının uyuşmaması ise, ilgili devletler arasında çeşitli krizlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylece kullanılabilir tatlı su potansiyelinin dünyanın birçok bölgesinde kısıtlı olması, birden fazla ülke topraklarından geçen akarsuların kullanımı ile ilgili ihtilaflara sebep olmaktadır. Suyun kaynağına sahip kimi ülkeler, öncelikli kullanım haklarının kendilerine ait olduğunu iddia ederken, kaynağın aşağı kısmında kalan ülkeler buna şiddetle karşı çıkmakta, ihtiyaçları olan miktarı alamadıklarını ve kendi kullanım haklarına kaynak ülkesi tarafından tecavüz edildiğini iddia etmektedirler. Genel olarak akarsularda girişilen faydalanma eylemleri etkileri açısından üç kategoriye ayrılmaktadır;⁷³

1. *Suları nicelik ve nitelik yönünden değiştirmeyen faydalanma eylemleri (Hidroelektrik enerji üretimi amacıyla yapılan kullanımlar, tomruk yüzdürülmesi v.b.)*
2. *Tüketici veya yoksun bırakıcı faydalanma eylemleri (tarımsal sulama faaliyetleri)*
3. *Nitelik değiştirici faydalanma eylemleri (endüstride kullanıldıktan sonra akarsuya iade edilen sular gibi).*

Bu anlaşmazlıkların yanında çok uluslu havzalardan yararlanma amacıyla, çeşitli ülkeler arasında yapılmış 300 civarında antlaşma da bulunmaktadır.⁷⁴ Fakat bu ülkeler arasında da, suyun zamanla kullanılabilir niteliğinin ve miktarının düşmesi ve buna mukabil kullanım ihtiyacının zamanla artması veya sınırların değişmesi gibi sebepler ile, yeniden ihtilafların doğması kuvvetle muhtemeldir. Kullanılabilir suyun giderek azalması ve bu sebepten ortaya çıkabilecek çatışma risklerinin gittikçe

⁷³ TİRYAKİ, Orhan, **Sınırşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.12.

⁷⁴ ÖZİŞ, Ünal, Yalçın ÖZDEMİR, Yıldırım DALKILIÇ, Ferhat TÜRKMAN ve Türkay BARAN, “Su Siyaseti Açısından Fırat-Dicle Havzası”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, sayı 382, Ekim 2004, s.17.

artması, bu konuda hukuksal düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle uluslararası alanda, son 50 yılda, uluslararası kurumlar, uluslararası hukuk kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından birçok çalışma yapılmış, halen yapılmaya da devam edilmektedir.⁷⁵ Kimi ülkeler ise sorunu ikili anlaşmalar ile gidermeye çalışmaktadır. Fakat devletlerin ulusal çıkarlarını gözetmelerinden dolayı kavramlar ve kullanım hakkı isteklerinde oluşan farklılaşmalar anlaşma sağlanmasını güçleştirmektedir.

2.1. Akarsular ile İlgili Kavramlar:

Akarsular açısından 20nci yüzyıla kadar uluslararası hukukta “Müşterek Sular” yada “Ortak Sular” gibi kavramlar hakimken, 20nci yüzyılda “Uluslararası Sular” yada “Sınıraşan Sular” gibi kavramlar yerleşmeye başlamıştır.⁷⁶ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça Antlaşması’nın 5nci Maddesi’ndeki; “...nehri Sava’nın bir yakası Devlet-i Aliye’ın zabtında ve bir yakası müşariinileyh Çaşar zabtında olmagla mabeynde olan nehri Sava ve bu mabeynde vaki adalar dahi **müşterek** olub, gerek sefinelerin mürur ve uburu gerek gayri menafide iki tarafın reayası aless seviye intifa eyleyüp birbirile hüsnü muamele eylerler...” ifadesinde de görüldüğü üzere, Sava Nehri “Müşterek Su” olarak nitelendirilmiştir.⁷⁷ 20nci yy.a kadar Avrupa’da akarsuların kullanımlarına ilişkin diğer antlaşmalarda da “Müşterek Sular” yada “Ortak Sular” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.⁷⁸

2.1.1. Akarsuların Tanımlanması:

Kara ülkesi su yollarının rejimi uluslararası hukukta ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi tek bir devletin ulusal yetki alanına giren “**ulusal su yolları**”, ikincisi ise belirli açılardan uluslararası hukuk kurallarına bağlı “**uluslararası su yolları**”dır. “Uluslararası Su Yolu” veya “Uluslararası Akarsular” olarak adlandırılan ikinci tip akarsular, farklı kıstaslar ele alınarak tarif edilmektedir. Bu tanımlardan başlıca ikisi dikkat çekmektedir;

⁷⁵ KOLUMAN, a.g.e., s.16.

⁷⁶ a.g.e., s.16.

⁷⁷ TOKLU, a.g.e., s.9.

⁷⁸ a.g.e., s.9.

“Uluslararası Akarsu” kavramı önceleri ulaşım açısından tanımlanmış ve ilk olarak 19ncu yüzyılda Viyana Kongresi(1815) ile ortaya çıkmıştır. Uluslararası akarsulardan faydalanma faaliyeti, 19ncu yüzyıla kadar genellikle ulaşım ile ilgili olduğu için uluslararası hukuk uluslararası akarsu kavramını, akarsulardan ulaşım açısından faydalanmayı esas alarak geliştirmiştir. Kavram 1921 Barselona Sözleşmesi’nin ek statüsünde; *“işbu statünün uygulanması amacıyla aşağıdakiler uluslararası önemi olan seyrüsefere elverişli su yolları sayılacaktır. Denizden itibaren ve denize doğru, doğal olarak seyrüsefere elverişli kesimi, çeşitli devletleri ayıran yada kesen bir su yolunun doğal olarak denizden itibaren ve denize doğru seyrüsefere elverişli bütün kısımları ve gene çeşitli devletleri ayıran veya kesen, doğal olarak seyrüsefere elverişli başka bir su yolunun, bütün kısımları...”*olarak tanımlanmıştır.⁷⁹ Bu sözleşmede “uluslararası önem” deyiimi ile kastedilen, akarsuyun ekonomik fonksiyonu olarak “seyrüsefer” faaliyetidir. Dolayısı ile uluslararası akarsuları ayırt ederken kıtas, “ulaşıma elverişlilik” olmuştur.

19ncu yüzyıldan itibaren gelişen teknoloji, akarsulardan faydalanmayı daha etkili hale getirmiş, ulaşımın yanı sıra tarımsal sulamanın önemi artmış, enerji üretimi ve sanayide su kullanımı gibi faydalanma şekilleri ortaya çıkmıştır. Teknolojik ve ekonomik alanda görülen bu değişim ve gelişmeler, öncesinde kullanılan uluslararası akarsu kavramını da etkilemiştir. Uluslararası akarsu kavramı yeni tanımlamaya göre; “iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran akarsular” olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Yeni yaklaşım, uluslararası akarsuyun kollarının da, birden çok ülke topraklarından geçmesi halinde, uluslararası statüye tabi olacaklarını öngörmektedir. Fakat bir devletin topraklarından doğup başka bir devletin topraklarına girerek akışına devam eden akarsuların katettikleri ülkeleri ilgilendirdiğini ve uluslararası nitelik taşıyamayacaklarını iddia ederek “Uluslararası Akarsu” değil, “Sınıraşan Sular” kavramının doğru olacağı yönünde görüşler de mevcuttur. Bunlar da “Kaynağından döküldüğü yere kadar, birden çok devletin ülkesini kateden sulara ‘Sınıraşan/Sınır Ötesi Sular’ denir.” tanımlamasını

⁷⁹ Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, “Sınırları Aşan Suların Kullanılmasından Doğacak Hukuki Anlaşmazlıklar ve Su Sorunu ile ilgili Olarak Türkiye’ye Komşu Ülkelerden Gelebilecek Tehditler Neler Olabilir? Türkiye’nin Bu Tehditlere Karşı Alacağı Tedbirler Neler Olmalıdır?”,**Stratejik Etütler Bülteni**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, yıl:28, sayı: 89, Eylül 1994, s.62.

yapmaktadırlar.⁸⁰ Bu alanın ünlü kuramcılarından İsviçreli hukukçu Sauser Hall, “*Sınıraşan Sular Üzerinde Ortak Egemenlik uzun süre ayakta tutulamaz. Suyun çıktığı ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz.*”⁸¹ diyerek bu görüşe destek verirken, İngiliz hukukçu L. Oppenheim da, “Uluslararası Hukuk” adlı eserinde; “*Bazı akarsular iki veya daha fazla devletin ülkelerinden geçtikten sonra denize ulaşır. ‘Çok uluslu akarsular’ denilen bu akarsular arasındaki egemenlik hakkı suladıkları ülkelerde o devletlere ait bulunur.*”⁸² açıklaması ile egemenlik yönünden bu suların uluslararası olamayacağını ifade etmektedir.

Netice olarak tanımı şu şekilde ifade edebiliriz: “**Uluslararası Akarsu**, iki farklı devletin topraklarında yer alıp, bu devletler arasında sınır oluşturan ve her iki ülke arasında paylaşımına tabi olan sulardır. **Sınıraşan Akarsular** ise, bir devletin sınırları içinde doğarak başka devletin sınırlarına geçip buralarda aktıktan sonra denize dökülen sulardır”⁸³. Ancak son dönemlerde genel olarak uluslararası su kavramı, sınıraşan sular tabiri yerine daha çok kullanılmaktadır. Akarsular, göller, kanallar yer altı suları bugün artık su yolları adı altında ele alınmaktadır.⁸⁴

Ulusal Akarsular ile ilgili olarak ise; “*Seyrüsefere elverişli olsun ya da olmasın, bir akarsu, kaynağından denize aktığı yere kadar bütünüyle tek bir devletin ülkesinde akmakta ise, bu akarsuya ‘Ulusal Akarsu’ denir.*” tanımlaması genel kabul görmektedir. Bu tür akarsular üzerinde yapılacak düzenlemenin tamamı “ulusal yetki” kavramının içinde kalmakta ve uluslararası hukukun konusu olmamaktadır.⁸⁵

2.1.2. Kıyıdaş Devlet :

Bugün benimsenen ve uluslararası akarsuyu, “ulaşıma elverişli olup olmadığı” göz önünde tutulmadan “iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran akarsular” şeklinde tanımlayan görüş uyarınca “kıyı devleti” veya

⁸⁰ TİRYAKİ, s.12.

⁸¹ a.g.e., s.12.

⁸² VERSAN, Rauf, “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sabahattin ŞEN (dr.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.442.

⁸³ KELEŞ, a.g.e.

⁸⁴ PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri II, Ankara, Turhan Kitabevi, 1996, s.243.

⁸⁵ ESENYEL, a.g.e., s.4.

“kıyıdaş devlet” kavramları genişlemiştir. Bu anlamda, uluslararası akarsularda “Kıyı devleti” veya “Kıyıdaş devlet” deyimi, uluslararası akarsuyun sadece ulaşma elverişli kesiminde kıyısı bulunan devletleri değil, uluslararası niteliği olan akarsuyun bütün akış istikameti boyunca herhangi bir kesiminde kıyısı bulunan devletleri kapsamaktadır.⁸⁶

Akarsuyun akış doğrultusu göz önünde tutulduğunda, devletlerin birbirlerine karşı durumları farklılaşmakta, “yukarıdaki devlet” ve “aşağıdaki devlet” ayrımı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda akarsuyun akış yolunun yukarısında bulunan devletler “Yukarı Kıyıdaş veya Membre Ülkesi”, aşağısında bulunan devletler “Aşağı Kıyıdaş veya Mansap Ülkesi” olarak adlandırılmaktadırlar.⁸⁷

2.1.3. Su Havzası :

Su Havzası, basit tanımıyla, bir akarsuyun ve kollarının beslenme alanını oluşturan bölgeye denilmektedir.⁸⁸ Uluslararası Hukuk Derneği (U.H.D.-International Law Association-ILA) “1958 New York Kararı”nda, uluslararası akarsu havzasını şu şekilde tanımlamaktadır:⁸⁹ “İki veya daha çok devletin ülkeleri dahilinde kalan ve içindeki yüzeyde gerek doğal, gerekse suni bütün akarsuların, belirli bir alanın sularını akıtarak bir denize mahreci bulunmayan kapalı ülke-içi kısımlara açılan ortak mahreçlerde son bulduğu bölgedir.” Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun(AEK), Su Çerçeve Direktifi ise şu tanımı yapmaktadır:⁹⁰ “Bir dizi yüzeysel su dereleri, nehirleri ve göller aracılığıyla yüzeydeki bütün akıntıların su güzergahındaki belli bir noktadan tek bir nehir ağzı, haliç yada delta aracılığıyla denize aktığı bir yüzey alanı”. Bir akarsu havzasının birden fazla ülke sınırları içinde yer aldığı durumlarda; her ülkenin su kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda yönetmek istemesi, uluslararası gerginliğin doğmasına sebep olarak, güvenliğin tehdit edilmesine neden olmaktadır.

⁸⁶ TİRYAKİ, a.g.e., s.10.

⁸⁷ ESENYEL, a.g.e., s.7.

⁸⁸ ALTINBİLEK, Doğan, Dinçer KULGA ve Cuma ÇAKMAK, “İkinci Dünya Su Forumu ve Bakanlar Konferansı”, **DSİ Bülteni**, sayı:465, Mart-Nisan 2000, s.29.

⁸⁹ TİRYAKİ, a.g.e., s.9.

⁹⁰ WIJK, HAYE, HEHENKAMP, VELDE, BRUIN ve SCHELLEMAN, a.g.e., ek1.sözlük.

2.2. Su Hukuku Açısından Yaklaşımlar

Suların paylaşımı iki değişik şekilde gerçekleştirilebilmektedir: 1-Suların ilgili devletler arasında miktar olarak paylaşımı 2- Suların coğrafi bölgelere göre bölünerek, ilgili devletlere kendi bölgelerindeki sulardan münhasıran yararlanma hakkının tanınması.⁹¹ Sınır aşan nehirlerin ulaşım dışı kullanılmasına dair hukuksal kuramlar, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonu gibi büyük organizasyonlar tarafından ele alınana kadar, genel olarak ülkeler arasında yapılan anlaşmalarda veya anlaşmazlıklarda ortaya atılan doktrinler olarak gelişmişlerdir. Anlaşmalarda çoğunlukla güçlü olan tarafın görüşlerinin yer alması diğer tarafı- tarafları memnun etmezken, anlaşmazlıklarda tarafların ortak noktada buluşamaması krizlere yol açmıştır. Doktrinlerin ana temasını ise, teoriyi geliştirenin coğrafi konumu belirlemiştir. Nehrin yukarı kıyıdaşları ve aşağı kıyıdaşları olarak ayrılan taraflar kendi çıkarlarını gözeterek şekilde hareket etmişlerdir. 1960'lara değin genel anlamda, ülke sınırları içinde kalan su kaynaklarını tam mülkiyet hakkı ile diğer tarafları dikkate almadan kullanımı savunan görüş ile buna karşı üretilen, bir ülkenin diğer ülkelerin nicel ve nitel su miktarlarını değiştirme veya etkileme hakkını reddeden görüş üzerinde durulmuştur. Aşağı kıyıdaş ülkelerin savundukları görüş ile yukarı kıyıdaş ülkelerin yetkilerini kısıtlamaya çalıştıkları iddia edilirken, yukarı kıyıdaş ülkelerin savundukları görüşler ile aşağı kıyıdaş ülkelerin kullanım haklarını kısıtladıkları iddia edilmiştir.⁹² Bunların neticesinde uluslararası organizasyonlar konuya eğilerek, kriz durumlarına çözüm sağlamak için yeni doktrinler geliştirmeye çalışmışlardır. Fakat yeterince açıklayıcı olmayan ve herhangi bir zorlayıcı özelliğe sahip olmayan bu çalışmaların etkinliği, ülkelerin taraf olup olmamasına göre etkili olabilmektedir.⁹³

2.2.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini (Harmon Doktrini) :

İlk kez, Alman hukukçu Johann Ludwig Klüber tarafından 1851 tarihinde, *"...Her devlet kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere, başka devletler yönünden*

⁹¹ PAZARCI, a.g.e., 258.

⁹² AYTEMİZ, ve KODAMAN, a.g.e., s.528.

⁹³ EL-FADEL,M., Y. EL SAYEGH, A.A. IBRAHİM, D. JAMALI ve K. EL-FADL, "The Euphrates-Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution", **Journal of Natural Resources and Life Sciences Education**, Vol:31, City of Madison-Wisconsin, 2002, p.104.

zararlı etkiler doğursa bile, özellikle, akarsuların mecralarını değiştirmek suretiyle, ülke sınırları içerisinde düzenleme yapma hakkına sahiptir.”⁹⁴ biçiminde ortaya konan “**Mutlak Ülke Egemenliği**” ilkesi yukarı kıyıdaş devletin, aşağı kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önünde bulundurmadan, akarsuların sularını dilediği gibi, kısıntısız olarak saptırabilmesi ya da kullanabilmesini savunmaktadır. ABD ve Meksika arasında Rio Grande Akarsuyu’nun kullanımı ile ilgili ortaya çıkan ihtilaf neticesi, ABD Başsavcısı Judson Harmon’un 1895 yılında bu görüşe paralel olarak görüş bildirmesi ile Harmon Doktrini olarak da anılmaktadır.⁹⁵ Meksika’ya verilen cevabi notada, ABD, vatandaşlarını, ülkesi içinde kalan kesimdeki sulardan yararlanma olanağından mahrum edemeyeceğini şu ifadelerle vurgulamıştır.⁹⁶

“Milletlerarası hukuk kurallarında, ABD’ye Rio Grande Akarsuyunun, ABD’nin ülkesi içinde kalan kesimindeki sulardan yararlanma olanağını – söz konusu yararlanma neticesinde akarsuyun ABD ülkesinde kaldığı noktadan aşağıdaki kesiminde suların miktarı azalmış olsa bile – kendi vatandaşlarından esirgemek yolunda bir vecibenin bulunabileceği faraziyesi, ABD’nin ulusal sınırları dahilinde var olan egemenliğine aykırı düşer.”

ABD tarafından uzun süre yerleşik bir hukuk kuralı olarak kabul edilen doktrin, ABD dışındaki kimi yukarı kıyıdaş ülkelerce de savunulmuştur. Hindistan ve Pakistan arasında İndüs Akarsuyu uyuşmazlığında Hindistan, Avusturya ile Bavyera arasında Inn, Saalech ve Salzadh akarsuları uyuşmazlıklarında Avusturya, “mutlak ülke egemenliği”ne yakın bir yaklaşımla hareket etmişlerdir.⁹⁷

2.2.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini :

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini’ne karşı bir görüş olarak üretilmiş bir doktrindir. “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini”, kıyıdaş bir ülkenin (aşağı veya yukarı kıyıdaş ülke olması fark etmeksizin) akarsu sularının, diğer kıyıdaş ülkeler tarafından doğal akış miktarını ve kalitesini değiştirecek her türlü faaliyetini

⁹⁴ TOKLU, a.g.e., s.20.

⁹⁵ a.g.e., s.20.

⁹⁶ a.g.e., s.20.

⁹⁷ TİRYAKİ, s.23.

yasaklayan bir yaklaşımı savunur.⁹⁸ Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini'nin uygulamaya konması halinde şu üç durum ortaya çıkmaktadır:⁹⁹

1. *Yukarı kıyıdaş devlet, uluslararası akarsu üzerinde aşağı kıyıdaş devletin ülkesine akışını etkileyecek herhangi bir fiziki nitelik değiştirme girişiminde bulunamaz.*
2. *Aşağı kıyıdaş devlet uluslararası akarsuyun kullanımı konusunda yukarı kıyıdaş devleti veto etme hakkına sahip olacaktır.*
3. *Aşağı kıyıdaş devletin geleceğe yönelik muhtemel kullanımları korunmaktadır.*

“Ülke egemenliğine rağmen bir devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları, komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye yetkili değildir.” Yukarı kıyıdaş ülkeye, kaynağı kendi ülkesinde olan akarsulardan faydalanma bu denli büyük kısıtlamalar getiren bu görüş, aşağı kıyıdaş devletler dışında pek kabul edilmemiş ve genel bir kabul de görmemiştir. Doktrinin ileri sürüldüğü en önemli uyuşmazlık, 1924 yılında çıkan ve 1929’da yapılan bir antlaşma ile geçici bir çözüme kavuşturulan Nil Akarsuyu uyuşmazlığıdır;¹⁰⁰ 7 Mayıs 1929 tarihinde imzalanan Nil Akarsuyu Sularının Kullanılmasına İlişkin Antlaşma’nın 4/b Maddesi, Sudan veya İngiliz yönetimi altındaki diğer ülkelerde, Nil Akarsuyu veya kolları veya akarsuya su veren göller üzerinde, Mısır’a akacak su miktarının azalması, suyun akış hızının değişmesi gibi sonuçlara yol açan ve Mısır menfaatlerine zarar veren çalışmaların yapılmaması hususunda, Mısır’ın daha önceki antlaşmadan doğan haklarını saklı tutmaktadır.

Bu doktrin daha çok aşağı kıyıdaş ülkelerce kabul görmekte olup, Suriye, Irak, Mısır ve Bangladeş gibi ülkelerin görüşleri bu doktrine yakın bulunmaktadır.¹⁰¹

⁹⁸ BEAUMONT, Peter, “The 1997 UN Convention on the Law of Non-navigational Uses of International Watercourses: Its Strengths and Weaknesses from a Water Management Perspective and the Need for New Workable Guidelines”, **Water Resources Development**, Vol.:16, No.:4, New York, 2000, p.477.

⁹⁹ TOKLU, a.g.e., s.24.

¹⁰⁰ a.g.e., s.24.

¹⁰¹ ESENYEL, a.g.e., s.25.

2.2.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini :

Bu doktrine göre, arazisindeki suları diğer kıyıdaşlardan daha önce kullanmaya başlayan ülke, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit hak kazanmış olmaktadır. Bu kazanılmış hak, antlaşma ile kazanılmış hakların yanında daha çok “tarihsel kullanımda öncelik” olarak ifade edilmektedir.¹⁰² Diğer kıyıdaşların, aynı sulardan faydalanırken, ilk kullanan kıyıdaşın mutlak hakkını etkilememeleri gereklidir.¹⁰³ İlk bakışta bu doktrinin hem yukarı hem de aşağı kıyıdaş ülke için eşit şartlarda ön kullanım hakkı verdiği düşünülebilirse de genellikle yerleşim ve uygarlık, önce suyun döküldüğü yerden başlayarak yukarı doğru yayıldığı için, daima aşağı kıyıdaş ülke lehine kullanım üstünlüğü vermektedir. Bu doktrine aşağı kıyıdaş ülkeler ve bu ülkelerin çıkarlarını savunan yazarlar başvurumaktadırlar.

Teori az da olsa bazı antlaşmalarda yer almıştır;¹⁰⁴ Avusturya ile Çekoslovakya arasındaki 12 Aralık 1928 tarihli antlaşma, sınır oluşturan akarsularda yeni haklar tesis ederken, 10 Eylül 1919 tarihli Saint German Antlaşması ile kazanılmış hakları korumaktadır. 1929 Nil Suları Antlaşması’nın 2nci Maddesi de Mısır’ın doğal ve tarihi haklarını korumaktadır.

2.2.4. Adil (Hakkaniyete Uygun) Kullanım Doktrini :

Doktrin uluslararası alanda ilk defa ABD’li hukukçu Eagleton tarafından ileri sürülmüştür. Adil Kullanım Doktrini, ABD ulusal hukukunda suların kullanılmasıyla ilgili olarak kıyıdaş maliklerin ilişkilerini düzenleyen kurallardan esinlenilerek ortaya atılmıştır.¹⁰⁵ Teori, iki ya da daha fazla devletin sınırlarını oluşturan ya da bu sınırları aşan bir akarsuyun sularını, makul ve yararlı bir biçimde kullanma hususunda, tüm kıyıdaşların eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir.¹⁰⁶ Hak eşitliği, her bir kıyıdaş devletin, diğer kıyıdaşlar ile aynı nitelikte haklara sahip olarak, sudan haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları ölçüsünde hepsine azami fayda ve

¹⁰² TİRYAKİ, a.g.e., s.30.

¹⁰³ TOKLU, a.g.e., s.27.

¹⁰⁴ a.g.e., s.28.

¹⁰⁵ BEAUMONT, s.478.

¹⁰⁶ TOKLU, a.g.e., s.29.

her birine asgari zarar verecek şekilde yararlanmasını ifade etmektedir. ABD’li hukukçu Lipper, doktrini şöyle tanımlamaktadır:¹⁰⁷ *“Adil kullanım, kıyıdaş devletler arasında uluslar arası akarsuların, her birinin haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca, hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir.”* Zarar kavramının tanımlanması ile ilgili olarak taraflar, sorunu genel bir hukuk kuralına değil, her somut uyuşmazlıkta ilgili devletlerin anlaşmasına yada tayin edecekleri üçüncü bir otoriteye-hakem ülke- bırakmak zorundadır. Oysa, uluslararası hukukta, ilgili kıyıdaş devletleri anlaşmaya yada uyuşmazlığı üçüncü bir otoritenin çözümüne bırakmaya zorlayan bir kural bulunmamaktadır.¹⁰⁸ Bu durumda “zarar” kavramı taraflara göre değişeceğinden çözümsüzlük ortaya çıkmaktadır. Doktrin, yasakladığı “zarar” kavramı açısından değerlendirildiğinde, özellikle uyuşmazlıklarda zarar gören aşağı kıyıdaş devlet olduğundan, aşağı kıyıdaş devletin korunduğu söylenebilir. Adil Kullanım Doktrini’ne göre, makul ve adil payın ne olduğunun, her özel durumun ortaya koyduğu faktörlerin ışığında tespit edilmesi gerekmektedir.

Uygulamada doktrinin ilkeleri ilk olarak ABD ile Meksika arasındaki Colorado, Tijuana ve Aşağı Rio Grande akarsularına ilişkin uyuşmazlıkların çözümü çalışmalarında, aşağı kıyıdaş konumunda olan, Meksika Hükümetince verilen 19 Mart 1942 tarihli muhtıradan ortaya konmuştur.¹⁰⁹ Önceleri ABD tarafından uluslararası hukuk kuralı olarak benimsenmeyen doktrin, daha sonra, ABD ile Kanada arasındaki Columbia Akarsuyu uyuşmazlığında uluslararası hukukun yerleşmiş bir kuralı olarak ileri sürülmüştür. 26 Ekim 1963 tarihli Nijer Havzası Devletleri Arasında Ekonomik İş Birliği ve Ulaşım İlişkin Senet, 17 Kasım 1959 tarihli Mısır ile Sudan arasında Nil Sularının Kullanılmasına İlişkin Antlaşma, 29 Temmuz 1963 tarihinde Fransa ile İspanya arasında Paris’te imzalanan Yukarı Garonne Havzasının Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme doktrine yer veren anlaşma

¹⁰⁷ a.g.e., s.29.

¹⁰⁸ TİRYAKİ, a.g.e., s.32.

¹⁰⁹ TOKLU, a.g.e., s.31

örneklerindendir.¹¹⁰ Doktrin U.H.D. ve Uluslararası Hukuk Komisyonu (U.H.K.-International Law Commission-ILC) tarafından da kabul görmektedir.¹¹¹

Bu ilkenin unsurları konusunda tam bir netliğe ulaşılamamış olursa da genel olarak temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:¹¹²

- su bölgesinin coğrafi, hidrolik durumu ve iklim koşulları,
- ilgili devletlerin birbirlerine oranla su gereksinimleri
- her bir havza devletinin suları değerlendirme ve depolama konusunda aldığı önlemler,
- her bir devletin sulardan yararlanma durumu ve israfa ilişkin aldığı önlemler,
- ilgili devletler arasında gerçekleştirilen ve olası işbirliği imkanları
- ilgili devletlerin su ihtiyaçlarını başka bir havzadan karşılayabilme olanakları.

2.3. Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma Çalışmaları :

Su yolunun ulaşım amacıyla kullanılmasıyla ilgili uluslararası anlaşmalar yüzyıllardan beri yapılmakta olduğu için bu kullanımla ilgili kurallar belirlenmiş ve benimsenmiştir. Sınıraşan suların ulaşım dışı amaçlarla kullanımı, ancak geçen yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında anlaşmazlık konusu olmaya başladığı için, bu alandaki kural oluşturma çalışmaları da içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında başlamıştır. Henüz günümüze kadar da devletlerin, ülkelerinde bulunan su yolları veya su sistemleri ile ilgili hak ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı kural veya ilkeler, tam olarak şekillendirilmiş değildir. Birçok sınıraşan akarsu için, taraf ülkeler arasında varılmış anlaşmalar mevcut olmasına rağmen, bu anlaşmalardan hiçbirini, başka bir sınıraşan akarsuya aynen uygulamak mümkün değildir. Bu anlaşmaların her biri değişik koşul ve durumları yansıttıklarından ve bazen benzer sorunlara dahi farklı çözümler getirdiklerinden, yapılan anlaşmalar sınıraşan suların ulaşım dışı amaçlarla kullanımına ilişkin genel kabul görmüş hukuk

¹¹⁰ a.g.e., s.31.

¹¹¹ KURNAZ, Ahmet S., Alparslan ARAS ve Hayrettin DEMİRTAŞ, Dünya ve Türkiye'deki Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, **Su Sempozyumu 1.Bildirisi**, s.7, <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>(28.07.05).

¹¹² PAZARCI, a.g.e., s.259.

kurallarının oluşumunu sağlayamamıştır. Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün (U.H.E.- International Law Institute-ILI) 1991 Madrid Bildirisi ve 1991 Salzburg Kararı, U.H.D.nin 1956, 1958, 1960 ve 1966 tarihli Bildirileri ile BM-U.H.K.nun 1978, 1989, 1991 ve 1994 tarihli raporları bu alanda yapılan çalışmaların en önemlilerindendir.¹¹³

2.3.1. Uluslararası Hukuk Enstitüsü :

Enstitü, 1910 yılında birden çok devlet tarafından kullanılan akarsulardan ulaşım dışındaki faydalanmaları gündemine almış ve 1911 yılında, uluslararası suların ulaşım dışında kullanımlarına ilişkin “Madrid Bildirisi”ni yayımlamıştır.¹¹⁴ O dönemde hakim doktrin olan Harmon Doktrini’ne ters düşen ve genel olarak, kıyıdaş devletlerin faydalanmalarına verilebilecek zararı kesin olarak yasaklayan, bu görüşler, akarsuları sınır oluşturan ve ülkeleri kesenler olarak iki kategoride değerlendirmiştir.¹¹⁵ Enstitünün 1961 Salzburg Kararı da, bütün kıyıdaşların akarsudan eşdeğerde faydalanma haklarını tanıyan, ancak, bir devletin akarsu ya da hidrografik havzanın sularında, diğer devletlerin aynı suları kullanma imkanlarını ciddi olarak etkileyen kullanımlarını ve inşaatlarını yasaklayan bir yaklaşım ortaya koymuştur.¹¹⁶

2.3.2. Uluslararası Hukuk Derneği (U.H.D.) :

Dernek 1956 Dubrovnik Toplantısında, birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsuları “Uluslararası Akarsu” olarak tanımlarken, bunları “iki ya da daha fazla devletin içinden geçen akarsular” biçiminde değerlendirmiş ve oybirliği ile şu ilkeleri kabul etmiştir:¹¹⁷

1. *Her devlet uluslararası akarsuların kendi ülkesindeki bölümünden yararlanırken, bu kullanımın diğer devletlere etkilerini göz önünde bulunduracaktır.*

¹¹³ ATUK, Nihal, **Türkiye’den Suriye’ye Akan Yerüstü ve Yer Altı Suyu Miktarı ve Bunların Ekonomik Değerleri**, <<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/uztez/atukn.html>>, (19.06.05).

¹¹⁴ BEAUMONT, a.g.e., s.475.

¹¹⁵ TOKLU, a.ge., s.33.

¹¹⁶ a.ge., s.33.

¹¹⁷ a.ge., s.33.

2. *Bir devlet diğer devlete zarar verdiği ölçüde kamusal ve özel eylemlerden sorumlu olacaktır.*
3. *Akarsulardan faydalanmada; her devletin makul kullanım hakkı, her devletin o akarsuyun sularına bağımlılığı, karşılaştırmalı sosyal ve ekonomik kazançlar, ilgili devletler arasındaki mevcut antlaşmalar ve mevcut kullanımlar dikkate alınacaktır.*

U.H.D. 1966 yılında Helsinki’de gerçekleştirdiği toplantı ile kural oluşturma konusunda önemli bir girişimde bulunmuştur.¹¹⁸ Yapılan çalışmalar sonucunda, bağlayıcı özelliği olmayan bazı kurallar tavsiye niteliğinde kabul edilmiştir. Kurallar bağlayıcı olmamakla beraber, daha sonraki yıllarda bu konudaki çalışmalara ışık tutar mahiyette olmuştur. Yapılan çalışmalarda su yolları, uluslararası su toplama havzaları itibariyle ele alınmıştır.¹¹⁹ Söz konusu kurallarda, sınıraşan havza sularının, hakça ve makul bir şekilde kullanımının gerektiği belirtilmektedir. “Hakça ve makul kullanım”ın belirlenmesi için sınırlayıcı olmamakla beraber, bazı kriterlerin esas alınabileceği ifade edilmiş ve bu nitelikteki bir tahsis için bütün faktörlerin dikkate alınması gerektiği kaydedilmiştir.¹²⁰

Hakça kullanım ilkesi sudan eşit faydalanma anlamına gelmemektedir.¹²¹ Hakça ve makul kullanım için göz önünde tutulması gereken faktörler Helsinki Kararının 5/2nci Maddesinde şöyle belirtilmiştir:¹²²

1. *Her havza devletin ülkesine düşen drenaj alanın oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,*
2. *Her havza devletin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,*
3. *Havzayı etkileyen iklim şartları,*
4. *Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havzanın sularının geçmiş kullanımı,*
5. *Her havza devletin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,*

¹¹⁸ ESENYEL, a.g.e., s.26.

¹¹⁹ ATUK, a.g.e.

¹²⁰ ATUK, a.g.e.

¹²¹ ÇINAR, Murat, **Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye**, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdf>, (23.07.05).

¹²² TOKLU, a.ge., s.34.

6. Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus,
7. Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,
8. Yararlanabilecek başka kaynakların bulunması,
9. Havza sularının kullanılmasında, israfın önlenmesi,
10. Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak, bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,
11. Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar vermeden karşılanabilme derecesi.

Kararın aynı maddesinin 3ncü Fıkrasında ise, bu faktörlerden hiçbirisine diğerlerine kıyasla öncelik ve ağırlık tanınmadığı; “faktörlerden her birine tanınacak ağırlık, bu faktörün taşıdığı önemin, diğer ilgili faktörlerin önemleriyle karşılaştırılması sonucunda ortaya konacaktır. Makul ve adil bir payın ne olduğu tespit edilirken, bütün ilgili faktörler birlikte değerlendirilmeli ve bunların hepsi esas tutarak bir sonuca varılmalıdır.” ifadesi ile ortaya konmuştur.¹²³

2.3.3. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun(U.H.K.) Çalışmaları :

Uluslararası akarsuların işletilmesi ve kullanılmasının yarattığı hukuki sorunların BM’de incelenmesine 1959 yılında başlanılmış, “doğal kaynaklar üzerinde egemenlik” konusunu incelemek üzere kurulan özel bir komisyon, 1961 yılında yayınladığı raporunda “doğal kaynaklar” kavramı içine ulusal ve ulusal olmayan akarsuları da almıştır. Bu rapor Genel Kurulun 17nci dönem toplantısında tartışılmış ve Genel Kurul, 14 Aralık 1962’de, 1803 Sayılı Kararla “Doğal Kaynakların Üzerinde Devamlı Egemenliğe İlişkin Bildiri” yi benimsemiştir. Bildirinin çalışmamızı ilgilendiren 1nci maddesi şöyledir: “*Ulusların ve halkların kendi doğal zenginlikleri ve kaynakları üzerindeki devamlı egemenlik hakkı, ilgili devlet halkının refahı ve ulusal gelişmesi yararına kullanılmalıdır.*”¹²⁴ Bu tarihten 1970 yılına kadar BM Genel Sekreteri’nin bu konu hakkında hazırladığı rapor dışında önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. 8 Aralık 1970 tarihinde yapılan bir

¹²³ a.ge., s.35.

¹²⁴ TİRYAKİ, a.g.e., s.18.

oturum ile BM Genel Kurulu, BM'nin kural oluşturma organı olan U.H.K.'nu, "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuk"u oluşturmak ve aşamalı olarak geliştirmekle görevlendirmiştir.¹²⁵ Komisyon 1970'ten itibaren sürdürdüğü ve ara raporlarının her yıl BM Altıncı Komisyonu ile Genel Kurulunda ele alındığı çalışmalarını, 1991 yılında 43ncü oturumunda, 32 Taslak Maddenin ilk okuması sonucunda kabul ettiği, "Maddeler Taslağı" adıyla ortaya koymuştur.¹²⁶ Cenevre'de 22 Temmuz 1994 tarihinde yapılan 46ncı dönem toplantısında taslağı tamamlamış ve böylelikle "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Maddeler Tasarısı"na son şeklini vererek BM Genel Kurulu'na sunmayı kararlaştırmıştır.¹²⁷ 7-25 Ekim 1996 tarihleri arasında Genel Kurula bağlı 6ncı Komisyonun, Çalışma Grubu olarak yaptığı toplantıda ele alınmış, daha sonra 24 Mart – 4 Nisan 1997 tarihleri arasında, yine aynı usulle yapılan toplantıda son şeklini almıştır.¹²⁸

Tasarı 21 Mayıs 1997'de BM Genel Kurulunda oylanarak kabul edilmiştir.¹²⁹ Oylamaya 185 ülkenin 133'ü katılmış, sözleşme 103 kabul, Türkiye, Burundi ve Çin'in aleyhte oy kullanması ile 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiştir.¹³⁰ Fransa Daimi Temsilcisi Alain Dejammet sözleşmeyi "*telaşla, özenmeden ve partizan zihniyetle hazırlandığı, alelacele oylandığı ve vahim hatalar yapılarak lekelendiği*" ifadeleriyle eleştirmiştir.¹³¹ Türkiye'nin, 2000 yılına kadar imzaya açık tutulacak olan sözleşmeye hiçbir zaman taraf olmayacağı da, BM nezdindeki Türkiye Daimi Temsilcisi tarafından dile getirilmiştir.¹³²

1980 yılında, Komisyonun, uluslararası su yolu sisteminin anlamına ilişkin olarak benimsediği hipotez, "Uluslararası su yolu sistemi, iki ya da daha fazla devletin içinde bulunduğu bir su yolu sistemidir." yaklaşımıdır.¹³³

¹²⁵ TOKLU, a.ge., s.35.

¹²⁶ a.ge., s.35.

¹²⁷ ATUK, a.g.e.

¹²⁸ TOKLU, a.ge., s.35.

¹²⁹ a.ge., s.35.

¹³⁰ MCCAFFREY, a.g.e., p.315.

¹³¹ TOKLU, a.ge., s.36.

¹³² ERHAN, Çağrı, "Türk-Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı Sorunu", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sayı 199, cilt 21, Ankara, Mayıs 1997, s.42.

¹³³ TOKLU, a.ge., s.39.

U.H.K.nun çalışmaları sırasında, bir uluslararası su yoluna bağlı olmayan yeraltı sularının da Maddeler Taslağına yeni bir madde eklenerek veya yarı bir protokol yapılarak, dahil edilmesi yolunda ABD’li özel raportör tarafından, Meksika ile ABD arasındaki yeraltı suyu problemlerini çözme amacıyla yapılan girişim, U.H.K.nun diğer üyeleri tarafından önlenmiştir.¹³⁴ *“Yeraltı suyu sorununun U.H.K. statüsünün 16ncı Maddesi uyarınca yeterince incelenmediği, yeterince bilgi, belge ve devletlerin pratiğinin toplanmadığı ve sınıraşan sular üzerinde 20 yılı aşkın sürede hazırlanan ilke ve prensiplerin, boyutu ve niteliği henüz bilinmeyen bir sahaya uygulanamayacağı”* görüşü, yapılan önlemenin temel dayanağını oluşturmuştur.¹³⁵

2.3.3.1 BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımları Hakkındaki Sözleşmesi ve Türkiye’nin Karşı Duruş Sebepleri :

Sınıraşan veya sınır teşkil eden suların yer aldığı havzaları uluslararası su yolları olarak tanımlayan sözleşme yedi bölümden oluşmaktadır.¹³⁶

Sözleşme; giriş bölümündeki *“Bu çerçeve sözleşmesinin, uluslararası su yollarının kullanım, geliştirme, muhafaza, yönetim ile korumasını ve günümüz ve gelecekteki nesiller için optimal ve sürdürülebilir kullanımın geliştirilmesini güvence altına alacağına olan inancını belirterek...”* ifadesinde de belirtildiği gibi, bir **“çerçeve sözleşme”**dir.¹³⁷ Bu kapsamda oylama sırasında Türk Heyeti, sözleşmenin uluslararası genel ve teamül hukuku uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti açısından hukuki geçerliliğinin bulunmadığını ve bulunmayacağını beyan etmiş ve Genel Kurul tutanaklarına geçmesi talebi ile şu hususları belirtmiştir:¹³⁸ *“Sözleşmenin; bir çerçeve sözleşme olarak, sadece genel prensipler vazetmesi ve uygulamanın, su yollarının belirli özellikleri dikkate alınması suretiyle yapılacak özel antlaşmalara dayandırılması gerekmektedir. Oysa sözleşme, bu haliyle çerçeve sözleşme kavramının dışına taşmakta, amacına ve niteliğine aykırı bir şekilde, ‘planlanan projeler’ için bir mekanizma oluşturmaktadır. Bu hususun uluslararası genel ve teamüli hukukta yeri bulunmamaktadır. Buna ilaveten, böyle bir mekanizma, bir*

¹³⁴ ATUK, a.g.e.

¹³⁵ a.g.e.

¹³⁶ KELEŞ, a.g.e

¹³⁷ TOKLU, a.ge., s.37.

¹³⁸ a.g.e., s.38.

devletin planladığı projeleri yürütebilmesi için önceden rıza alması zorunluluğunu şart koştukça, devletler arasında açık bir eşitsizlik yaratmaktadır.”

Sözleşmenin “Terimlerin Kullanılması” başlıklı 2nci Maddesinde; “uluslararası su yolu, bölümleri farklı devletlerde bulunan bir su yolu” olarak tanımlanmıştır. Türkiye, uluslararası su yolu tanımının “bir sınırı oluşturan su yolları ve iki ya da daha fazla devletin içinden geçen **sınıraşan** su yolları” biçiminde sınıflandırılarak belirtilmesini önermiş, ancak öneri kabul edilmemiştir.¹³⁹ “Uluslararası (international)” kelimesi bu kavramın başında yer aldığı takdirde Türkiye, özellikle Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili sorunlara birinci dereceden ilgili olmayan devletlerin de taraf olabileceğinden endişe etmektedir. Türk tarafına göre, uygulama sınıraşan sularla sınır oluşturan sular bakımından farklılık göstermektedir ve tanımlardaki bu eksiklik, Türkiye’nin önerdiği ifadenin eklenmesiyle giderilebilecek iken, müteakip maddelerde “uluslararası su yolu” genelleştirmesiyle, gerçekleştirilebilecek müdahalelere zemin hazırlanmıştır.

3ncü Madde, “*Aksi bir anlaşma olmadıkça, işbu sözleşmedeki hiçbir husus, bir su yolu devletin söz konusu sözleşmeye taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemez*” ifadesiyle, mevcut anlaşmaları korumaktadır.¹⁴⁰ Bu Madde’nin, daha önceden anlaşma yapmış ülkeleri de sözleşmenin temel prensiplerine paralel olarak taraf yapma isteğinden kaynaklandığı iddia edilmiştir.¹⁴¹ Kanaatimizce bu husus, “yasaların geriye yürümeyeceği” ilkesinin, hukuk genel ilkesi olarak uluslararası hukuka yansımalarının bir sonucu ise de netice itibarıyla sözleşme, uyuşmazlıklarını bu güne kadar çözmüş olan ülkelere, nasıl çözdüklerine bakılmaksızın hiçbir yaptırım getirmezken, uyuşmazlıklarını henüz çözememiş ülkeleri, uluslararası ortak iradeyi yansıtmadığı değerlendirilen bir uluslararası hukuk kaynağı ile karşı karşıya getirmektedir. Ayrıca döneminin koşullarına göre düzenlenmiş bazı anlaşmaların bugün için çok yetersiz olduğu göz ardı edilmiştir. 4ncü bölümde incelenecek olan “Nil Anlaşması” buna en iyi örneklerdendir.

¹³⁹ a.g.e., s.38.

¹⁴⁰ Green Cross International, a.g.e., s.66.

¹⁴¹ MCCAFFREY, a.g.e., p.303.

Kullanım ile ilgili esaslar “Hakça ve makul kullanım ve katılım” başlığı altında, 5nci Madde’de, “*Suyolu devletleri, ülkelerindeki uluslararası suyunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Bir uluslararası su yolu, su yolu devletlerince özellikle bu su yolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile su yolunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili su yolu devletlerinin menfaatlerini göz önünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir.*” biçiminde ifade edilmiştir.¹⁴² Hakça (Adil) kullanım kavramının öncülerinden Eagleton, görüşün yetersizliğini şöyle belirtmektedir:¹⁴³ “*Adil Kullanım Doktrini uygulamada güçlüklerle karşılaşmaktadır. Çünkü, ulusal hukukta yargı yolunun zorunlu olması sayesinde, mahkemeler, her özel duruma ait belirli koşullara göre, neyin adil bir kullanım teşkil ettiğini tespit edeceklerdir. Oysa, uluslararası hukukta durum farklıdır, adil kullanım doktrini, kısıtlı ülke egemenliği kavramı gibi henüz çok genel nitelikte bir ilkedir*”. Öte yandan, Lipper de doktrinle ilgili görüşünü:¹⁴⁴ “*Uluslararası akarsular hukuku, bugünkü durumunda, henüz emekleme çağındadır. Adil kullanım konusunda ise, kurallar o kadar esnek ve geneldir ki, bunların düzenleyici hükümlerden çok, yol gösteren unsurlar olduğu ileri sürülebilir. Belki de mühendis ve iktisatçıların büyük rol oynadıkları bu karmaşık konuya hukukun yapabileceği katkının sınırı da budur.*” diyerek açıklamaktadır. Günümüzde de, “hakça ve makul kullanımın anlamı; suyu kullanan devletin diğer devletlere zarar verecek biçimde kullanımının önlenmesidir” genel yaklaşımı ile birlikte, “*hakça ve makul kavramının tanımlanması gerektiği; uluslararası hukukta birtakım ölçütler olmakla birlikte bu kavramın anlaşılması zor ve değişik yorumlara müsait olduğu*” görüşleri de savunulmaktadır.¹⁴⁵

Sözleşmenin 7nci maddesi “önemli zarar vermeme” yükümlülüğüyle ilgilidir. Bir başka deyişle 5nci Madde’de ifade edilen, su yolu devletleri, hakça ve makul kullanımları sırasında diğer devletlere “önemli zarar” vermeyecektir. Türkiye, önemli zarar kavramının hakça ve makul kullanım ile çatıştığını belirterek, zaten hakça ve makul kullanım mevcut ise diğer kıyıdaş devletlere önemli zarar verilmeyeceğini belirtmiş ve maddenin metinden çıkarılması gerektiğini öne

¹⁴² Green Cross International, a.g.e., s.67.

¹⁴³ TOKLU, a.g.e., s.43.

¹⁴⁴ a.g.e., s.43.

¹⁴⁵ BEAUMONT, a.g.e., s.480.

sürmüştür.¹⁴⁶ Ayrıca, Türkiye zarar kavramının taraflı yorumlanabileceğini ve aşağı kıyıdaş devletlerini bu maddeye dayanarak yukarı kıyıdaş devletlerin kalkınmasının engellenmesinden endişe duymuştur.

Doğrudan bağlantı kurulmasa ve de sınırlayıcı veya belirleyici olmasa da, Sözleşmenin 5nci Bölümünde, “sel, sudan geçen zararlı hastalıklar, millenme, erozyon, tuzlu su karışması” gibi hususlar su yolu devletlerine zarar verebilecek koşullar olarak belirtilmiştir.¹⁴⁷ Sözleşme, hakça ve makul kullanımın ilkelerini belirleyip, bu tür kullanımları önemli zararlar sınırlarken, aralarında U.H.K. raportörlerinden Stephen McCaffrey’nin de bulunduğu bir grup, zararın kapsamını daha da genişleterek “kayda değer olmayan kirlilik” kavramını getirmektedirler. Karşıt görüş bildiren bir grup ise, “ayrıca bir kavrama gerek olmaksızın, hakça ve makul kullanımın zaten su yoluna ve çevreye kayda değer zarar vermeyeceği” yaklaşımını yeterli görmektedirler. Bu iki yaklaşımı uzlaştırmak isteyen, U.H.K. raportörlerinden Robert Rosenstock’un öncülük ettiği bir grup ise, hakça ve makul kullanımın ana ilke olmasını ancak, kirliliğin öne çıkması halinde zararı belirlemede kirliliğin ölçü alınmasını savunmaktadırlar.¹⁴⁸

Sözleşmenin “Planlanan Tedbirler” başlığı taşıyan 3ncü Bölümü, planlanan projelerle ilgili olarak aşağı kıyıdaş-yukarı kıyıdaş ilişkilerini, detaylı ve devletleri sınırlayıcı bir biçimde düzenlemektedir.¹⁴⁹ 12nci Madde bir su yolu devletinin, diğer su yolu devletleri üzerinde önemli boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış projelerini uygulamaya koymadan veya uygulama iznini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştırmasını öngörmektedir. 13ncü Maddenin (a) Paragrafı, bildirimde bulunan devlete, planlanan projelerin olası etkilerini incelemek üzere 6 aylık bir süre tanınacağını, (b) Paragrafı da bu sürenin bildirimde bulunan devlet tarafından talepte bulunulması halinde 6 ayı geçmeyecek biçimde uzatılabileceğini öngörmektedir. 14ncü Madde, 13ncü Maddeyi tamamlayacak biçimde, bildirimde bulunan devletin onayı olmadan planlanan projelerin uygulamaya konamayacağını hükme bağlamaktadır. Her ne kadar 16ncı

¹⁴⁶ TOKLU, a.g.e., s.46.

¹⁴⁷ Green Cross International, a.g.e., s.77.

¹⁴⁸ TOKLU, a.g.e., s.47.

¹⁴⁹ Green Cross International, a.g.e., s.69.

Maddede, bildirimde cevap verilmediği takdirde, bildirimde bulunan devletin 5nci ve 7nci Maddelerde öngörülen yükümlülüklerle bağlı olarak planlanan projelerini uygulamaya koyabileceği belirtilmişse de, 18nci Madde’de belirtilen yöntemin kullanılması ile projelerin uygulamaya konulması 6 aylık bir süre daha geciktirilebilecektir. 18nci Madde’nin 3ncü Paragraf’ına göre, bir yılın bitimine yakın, bildirimde bulunulan devletin, projeye ilişkin danışma ve müzakereleri başlatma isteği ile birlikte talepte bulunması halinde, bildirimde bulunan devlet, projeleri uygulamaktan 6 ayı aşmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.¹⁵⁰ Bu suretle, iyi niyetle müzakere için çaba göstermeyen bir aşağı kıyıdaş devlet projeyi 18 ay geciktirebilecektir. Mevcut düzenlemedeki haber verme zorunluluğu, karşı tarafın itirazı halinde çalışmaların yapılamaması, bir ön izin alma durumu ortaya çıkarmakta ve aşağı kıyıdaş ülkeyi, kaynak ülkenin yapacağı çalışmaları denetleyip izin vermeme gibi bir güç odağı durumuna sokmaktadır.

Çeşitli Hükümler başlığını taşıyan 6ncı Bölüm’de, Anlaşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü başlıklı 33ncü Madde’nin 1nci ve 2nci paragraflarında, uluslararası hukukun ve uluslararası politika biliminin uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin; artık tartışılmayan ve konuyla ilgili her kaynakta kolayca bulunabilecek; müzakere, dostça girişim, arabuluculuk, soruşturma ve uzlaştırma yöntemleri sayılmış, tarafların uyuşmazlığı, hakemliğe veya Uluslararası Adalet Divanı’na (U.A.D.) götürmek için karar alabilecekleri belirtilmiştir. 3ncü Paragraf’ta ise; “10ncu Paragraf”ın hükmüne bağlı olarak, 2nci Paragraf’ta belirtilen müzakere tarihinden 6 altı ay sonra, ilgili taraflar anlaşmazlıklarını müzakereler veya 2nci paragrafta belirtilen diğer usullerle çözüme kavuşturamamışlarsa, anlaşmazlığa taraf olanlardan herhangi birinin isteği üzerine ve aksi kararlaştırılmadıkça, 4ncü ve 9ncu paragraflar uyarınca anlaşmazlık üzerinde araştırma başlatılacaktır.” Atıf yapılan 10ncu Paragrafta ise, sözleşmeye taraf olan ülkeler arasındaki bir anlaşmazlığın; “ayrıca özel anlaşma” olmaksızın, U.A.D.’na götürülebileceği veya sözleşmenin ekinde yer alan usule uygun olarak “hakem kararı” ile çözüm istenebileceği belirtilmektedir.¹⁵¹ Halbuki uluslararası hukuka göre; hakemliğe başvuru, aralarında uyuşmazlık çıkan devletlerin, uyuşmazlığı bu yargı yoluna başvurarak çözümlemek

¹⁵⁰ TOKLU, a.g.e., s.49.

¹⁵¹ a.g.e., s.50.

konusunda anlaşmaları ile gerçekleşmektedir. Bunun içinde, uyuşmazlığa düşen devletlerin aralarında, bir hakemlik sözleşmesi yapmaları gerekmektedir.¹⁵² Taraflar, bu sözleşmeyle olduğu gibi önceden aralarında genel bir hakemlik anlaşması yapmış olsalar bile, yine de her somut uyuşmazlık için bir hakemlik sözleşmesi yapmaları gerekmektedir. Hakemlik sözleşmesinde, taraflar, uyuşmazlık konusunu, hakem mahkemesinin nasıl kurulacağını, uygulanacak uluslararası hukuku ve usulü de belirtmelidirler. U.A.D.’nın yargı yetkisi, ilke olarak isteğe bağlıdır. Fakat söz konusu madde ile ilgili çekince koymadan sözleşmeye taraf olan devletler de bu iki ülkeye katılmış olmaktadır.

Türkiye sözleşmeye “pedoloji”¹⁵³ teriminin ve Helsinki Kararlarında da belirtilmiş olan, “her havza devletinin suyunu yaptığı su katkısı” ifadesinin eklenmesini teklif etmiş fakat, pedoloji terimine, içlerinde Suriye ve Irak’ın da bulunduğu 6 ülke, su katkısına ilişkin ifadeye, ABD, Suriye, Irak, Lübnan, Sudan ve Mısır’ın da aralarında olduğu 12 ülke karşı çıkmıştır.¹⁵⁴ Türkiye’nin sözleşme şartları ile ilgili en büyük endişesi Güneydoğu Anadolu Projesi’nin engellenebilecek olmasıdır. Çünkü; projenin üzerinde geliştirildiği iki büyük nehir Fırat ve Dicle ile ilgili taraf ülkeler arasında halen kapsamlı bir anlaşma sağlanamamıştır.

2.3.4. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun (BM AEK) Çalışmaları :

Sınırşan sular konusunda yasal olarak bağlayıcı olan ilk belge BM A.E.K. tarafından hazırlanarak 1997 yılında yürürlüğe giren “**Sınırşan sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması**” sözleşmesidir.¹⁵⁵ Sözleşmenin müzakerelerine Türkiye de aktif olarak katılmış, memba ülkelerinin menfaatlerini koruyucu doğrultuda ilk taslakta bir çok değişiklik yapılmasını sağlamış, ancak yinede henüz ülkede su kaynaklarının geliştirme sürecinin tamamlanmamış olmasından antlaşmaya taraf olmamıştır.¹⁵⁶ A.E.K. sözleşmesi, sınırşan su kaynaklarının söz konusu su kaynağı havzasında yer alan ülkelerden oluşan bir ortak

¹⁵² KELEŞ, a.g.e.

¹⁵³ Toprak kalitesi ve buna bağlı toprak sınıflandırmasını inceleyen bilim dalı.

¹⁵⁴ TOKLU, a.g.e., s.45.

¹⁵⁵ ÖZİŞ, ÖZDEMİR, DALKILIÇ, TÜRKMAN ve BARAN, a.g.e., s.20.

¹⁵⁶ ESENİYEL, a.g.e., s.32.

organ tarafından yönetilmesini öngörürken, memba ülkelerin su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin olarak geliştirecekleri projeler konusunda mansap ülkelerini önceden haberdar etme ve onaylarını alma zorunluluğu getirmektedir.¹⁵⁷ Bu nedenle özellikle henüz tamamlanmayan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) göz önüne alındığında, Türkiye'nin, A.E.K. sözleşmesine bu aşamada çevresel açıdan değil stratejik ve uluslararası politikası açısından taraf olmamasının uygun olacağı ilgili tüm kurumların müşterek değerlendirmeleri sonucu kararlaştırılmıştır.¹⁵⁸

2.3.5. Su Kullanımı ve Geliştirilmesine Yönelik Diğer Girişimler :

2.3.5.1. Dünya Su Konseyi (D.S.K./World Water Council – W.W.C.) :

1996 yılında Marsilya'da (Fransa) kurulan Dünya Su Konseyi'nin amacı, suyla ilgili olarak herkesin benimseyeceği, birtakım ortak hedeflere ulaşmak için hangi girişimlerde bulunmak gerektiğini belirlemek ve tarafların bu girişimleri gerçekleştirmelerini sağlamaktır.¹⁵⁹ Diğer bir ifade ile “Uluslararası Su Politikası Düşünce Geliştirme Platformu”dur.¹⁶⁰ D.S.K. kuruluşundan bu yana birçok etkinliğin düzenlenmesinde aktif rol oynamıştır. Ancak bunlardan en kapsamlı ve önemli olanı 1997 yılında üstlendiği 21nci yüzyıla dönük “Yaşam ve Çevre İçin Bir Dünya Su Vizyonu” geliştirme görevi doğrultusunda proje geliştirilmesidir. Kalkınmada suyun etkin kullanımı konusunda ülkeleri ve ilgili kurum ve kuruluşları harekete geçirmek üzere D.S.K. tarafından, Hollanda Hükümeti'nin de katkılarıyla, 17-22 Mart 2000 tarihleri arasında Lahey'de 2nci Dünya Su Forumu düzenlenmiştir.¹⁶¹ Güneydoğu Anadolu bölgesinin suya dayalı entegre bir bölgesel kalkınma projesi olma özelliği ile GAP, D.S.K.'nin üst düzey karar alma organlarından olan Büro ve Gouvernörler Heyetinde temsil edilmektedir.¹⁶²

¹⁵⁷ a.g.e., s.32.

¹⁵⁸ a.g.e., s.32.

¹⁵⁹ ÇOBAN, Ünal, Nasuh MAHRUKİ ve Tahsin Cengiz KAMAN, “Su ile İlgili Uluslararası Örgütler, Su Kaynaklarının Kullanımı İle İlgili Uluslararası Hukuk Kuralları ve Su Sorununa Yaklaşımlar”, içinde **Su Sempozyumu 6.Bildirisi**, s.31, <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>(28.07.05).

¹⁶⁰ <http://www.tmb.org.tr/uluslararasi_uyelikler_wwc.php>, (28.07.05).

¹⁶¹ ÇOBAN, MAHRUKİ ve KAMAN, a.g.e., s.31.

¹⁶² a.g.e., s.31.

2.3.5.2. Küresel Su Ortaklığı (K.S.O./Global Water Partnership – G.W.P.) :

1996 yılında Dünya Bankası ve BM Kalkınma Programı'nın desteği ile Stockholm Su Sempozyumu'nda kuruluşu ilan edilen Küresel Su Ortaklığı'nın işlevi, D.S.K.ni tamamlayıcı bir çerçevededir.¹⁶³ D.S.K. politika, strateji, çözüm üretici, K.S.O. ise uygulayıcıdır. K.S.O. ülkelere su kaynaklarını sürdürülebilir biçimde yönetmelerinde destek sağlamak amacı ile Su Forumu oluşturma çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁶⁴

2.3.5.3. Uluslararası Su Kaynakları Birliği (U.S.K.B./International Water Resources Association – I.W.R.A.) :

Uluslararası Su Kaynakları Birliği, dünyada su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımına yönelik ortak bir bilinç yaratma amacına uygun olarak, özellikle birden fazla ülke sınırlarına giren havzalarda işbirliğini geliştirmek amacıyla kıyıdaşlar arasında yüksek seviyede buluşmaları sağlayıp, her yıl uluslararası düzeyde verdiği ödüller ile çalışmalarında doğru su kullanımıyla, doğa, çevre ve insan yaşamı önceliklerini gözetten proje, kişi ve kuruluşları onurlandırmaktadır.¹⁶⁵ 2000 yılında bir defaya mahsus olmak üzere vermeyi kararlaştırdığı Milenyum ödülünü GAP'a vermiştir.

Bütün bu kurumların çalışmalarının yanında; Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü (U.S.Y.E./ International Water Management Institute – I.W.M.I.), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve BM Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (UN.ECDO) gibi uluslararası örgütler de konuyla yakından ilgilenmektedirler.¹⁶⁶

¹⁶³ a.g.e., s.31.

¹⁶⁴ a.g.e., s.32.

¹⁶⁵ WOLF, Aaron T., "International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis", **Water Resources Development**, Vol.:13, No.:3, New York, 1997, p.344.

¹⁶⁶ ÖZİŞ, ÖZDEMİR, DALKILIÇ, TÜRKMAN ve BARAN, a.g.e., s.18.

2.4. Ortadoğu Bölgesi Dışında Memba ve Mansap Ülkeleri Su Hakkı Çatışmalarına Örnekler :

Sınıraşan su havzalarındaki su yönetimi ve kullanımına ilişkin yapılan anlaşma ve kurumsallaşma girişimleri etkisiz ve yetersiz olabildiği gibi kimi zaman yeni gerginlik kaynakları haline de dönüşebilmektedir. Söz konusu uyuşmazlıklar, havzaların değişik özellikleri ve ilgili ülkelerin jeo-politik konumları itibariyle, ayrı nitelikte olmakla birlikte, esas olarak, su yollarının, uyuşmazlığa taraf olan ülkeler arasında hangi ölçütler çerçevesinde pay edileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sınıraşan su kaynakları kullanımında yaşanan gerginliklere rağmen, su kaynaklarının kullanımı ve tahsisi konusunda olumlu adımlar atıp paylaşımdan ortak kazançların çıkarılmasını sağlayan bölgesel kalkınma yaklaşımları geliştiren ülkeler de bulunmaktadır. Aşağıdakiler bunlardan bazılarıdır:

2.4.1. Rio Grande Nehri Üzerindeki ABD İle Meksika Uyuşmazlığı :

ABD ile Meksika arasında 1500 km boyunca sınır oluşturduktan sonra Meksika Körfezi'ne akan Rio Grande üzerinde ABD tarafından 1894-1895 yıllarında sulama amacıyla bazı tesisler yapılması üzerine Meksika ile uyuşmazlık çıkmıştır.¹⁶⁷ İhtilafta ABD Dışişleri Bakanlığı, yapılan saptırmalarla ilgili olarak, Meksika'nın itirazlarına “mutlak hakimiyet”i savunan Harmon Doktrini ile cevap vermiştir.¹⁶⁸ ABD bu görüşüne daha sonraki yıllarda esneklik getirerek, Meksika ile Rio Grande Akarsuyu üzerinde ilk antlaşması “Rio Grande Sularının Sulama Amaçlarıyla Adil Bir Şekilde Dağıtım Antlaşması”nı 21 Mayıs 1906 yılında yapmış, daha sonra 3 Şubat 1944 tarihinde “Colorado-Tijuana Nehirleriyle, Rio Grande'nin Fort Quitman'dan (Teksas) Meksika Körfezine Kadar Olan Kesiminin Sularının Kullanılmasına İlişkin Antlaşma” ile Rio Grande ve Tijuana akarsularından Meksika'ya belli miktarlarda su tahsis etme yükümlülüğü altına girmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ TOKLU, a.g.e., s.55.

¹⁶⁸ ATUK, a.g.e.

¹⁶⁹ ŞAHİN, ARSLANER, DEMİR ve ERSOY, a.g.e., s.65.

2.4.2. Senqu/Oranj Nehri Üzerinde Lesotho İle Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Uyuşmazlık :

Su tahsisi ile ilgili diğer bir uyuşmazlık, Lesotho ile Güney Afrika Cumhuriyeti arasında 1986 yılında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde kesin çözüme ulaşmıştır.¹⁷⁰ Söz konusu anlaşmada, Senqu/Oranj havzası içinde yapımı öngörülen su tesisleri esas alınarak, mansap ülkesi Güney Afrika Cumhuriyeti'ne bırakılan su miktarı ile ilgili tüm faaliyetlerin bir "Ortak Teknik Komite" tarafından yürütülmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne verilecek suyun nakli için inşa edilmiş Trans-Caledon Tünelinin idaresinden sorumlu ve söz konusu tünel ile ilgili tüm faaliyetleri üstlenebilmesine imkan verecek yetkilerle teçhiz edilmiş bir "Tünel İdaresi" kurulmuştur. Bunlara ilaveten, Lesotho'nun, Senqu/Oranj suları üzerinde inşa ettiği su tesislerinin faaliyetlerini engellemeyecek şekilde Güney Afrika Cumhuriyeti'ne su tahsis etmesine anlaşmada yer verilmiştir.¹⁷¹ Bu anlaşmada yer alan önemli bir husus da, mansap ülkesi olan Güney Afrika'nın, memba ülkesi olan Lesotho'ya, aldığı su karşılığında bedel ödemesidir.¹⁷² Ayrıca ortak katkı ile yapılacak su tesislerinde üretilecek enerji gelirin paylaşılmaması da söz konusu anlaşma ile düzenlenmiştir.¹⁷³

2.4.3. Komati Nehri Üzerindeki Swaziland ile Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Uyuşmazlık :

Swaziland ile Güney Afrika Cumhuriyeti arasındaki sınıraşan Kometi Nehri ile ilgili olarak ise Güney Afrika Cumhuriyeti, Swaziland'a su karşılığında bir ödeme yapmamakta, fakat Kometi Nehri'nin Swaziland sınırları içinde kalan bölümü üzerinde yapımı öngörülen su tesislerinin hemen hemen tamamını finanse etmektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ a.g.e., s.66.

¹⁷¹ ATUK, a.g.e.

¹⁷² KİBAROĞLU, Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...

¹⁷³ a.g.e.

¹⁷⁴ ATUK, a.g.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA SU SORUNU

3.1. Bölgenin Tanımlanması :

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan ve Avrupa merkezli batılı devletlerin bir söylemi olarak beliren “Ortadoğu” kavramını, ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, **National Review**'de yayınlanan ve Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır.¹⁷⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde “Ortadoğu Dairesi-Middle Eastern Department” adıyla bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla, Ortadoğu kavramı resmîyet kazanmıştır.¹⁷⁶ Ancak bölgenin sınırlarının belirlenmesi “Ortadoğu” kavramının telaffuz edilmeye başlanması kadar kolay olmamıştır. Batılı devletlerin kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarına göre düzenledikleri ve çıkarlarının dönemsel olarak değişmesine paralel olarak değiştirdikleri Ortadoğu bölgesinin sınırları halen ihtilaflara kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada Orta Doğu bölgesi; aralarında Türkiye ve Mısır'ın da bulunduğu Doğu Akdeniz'deki devletler ve Arap Yarımadası'nı içine alan bölge olarak kabul edilmiştir.

Bu coğrafya; içinde barındırdığı dini ve etnik çeşitlilik, zengin petrol rezervleri, sınırlı su kaynakları, kontrolsüz silahlanma, ekonomik sorunlar, tutarsız politikalar, otoriter liderler gibi bölgeye has özelliklerden ve yabancı güçlerin bölge üzerindeki güç mücadelesinden dolayı siyasal, sosyal, ekonomik çözümler üretmenin ve uygulamanın her dönem oldukça zor olduğu güç bir coğrafyadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra aralarındaki iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel işbirliğini gerçekleştirmeye çalışan Arap devletleri, ancak 1990 yılında, merkezi Kahire'de olan bir birlik oluşturmuşlar, sonrasında da çeşitli alanlarda çalışmalar yapacak yan

¹⁷⁵ DURSUN, Davut, **Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi**, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html>, (19.06.05).

¹⁷⁶ a.g.e.

örgütler kurmuşlardır.¹⁷⁷ Bu kuruluşların etkin bir şekilde çalıştıkları ve amaçlarına ulaştıkları söylenemese de Arap Ligi'ne üye olmayan ülkelerle çıkan sorunlarda bir araya geldikleri, hatta haksız olsalar bile üyelerini haklı çıkarmaya çalıştıkları bir gerçektir. Bu nedenle su meselesinde, Suriye bu mekanizmayı işletmeye çalışmış, Türkiye'yi kendi çıkarları için tüm Arap alemiyle karşı karşıya getirmiştir.¹⁷⁸

3.2. Su Kaynakları Açısından Ortadoğu :

Su fakiri ülkeler arasında ilk sıralarda Ortadoğu ülkeleri yer almaktadır. 2000 yılı itibarıyla Afrika'da 15 ülke ile Ortadoğu'da 9 ülkenin su kıtlığı çektiği tespit edilmekle beraber, bu 9 Ortadoğu ülkesinin 2025'lere kadar nüfuslarını ikiye katlayacakları ve sorunun tırmanacağı tahmin edilmektedir.¹⁷⁹ Su yoksulu Ortadoğu'da su yavaş yavaş petrolden daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Mısırlı diplomat Tahsin Başır'ın *"2000'den itibaren Ortadoğu politikalarını su üzerine savaşlar oluşturacaktır"* sözleri ve Suriyeli yetkililerin *"Aralarında su krizi olan komşuların bölgelerinden, savaşa daha yakın bir yer yoktur"* değerlendirmeleri Ortadoğu'nun içinde bulunduğu durumu özetlemektedir.¹⁸⁰ Mevcut kaynakları da nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, çölün ve çorak arazilerin tarıma açılması ve bilinçsizce yapılan sulama yüzünden hızla daralmaktadır.¹⁸¹ Su kaynaklarının hayati bir öneme sahip olduğu Ortadoğu bölgesinde, bölgeye hayat veren beş su kaynağı vardır. Bunlar; Nil Nehri, Şeria (Ürdün) Nehri, Asi Nehri ile Fırat ve Dicle nehirleridir.¹⁸² Ortadoğu'da yer alan birçok ülke su ihtiyaçlarının %67'sini "sınıraşan akarsulardan", %24'ünü yeraltı kaynaklarından ve deniz suyu arıtma tesislerinden, %9'unu yağmur sularından

¹⁷⁷ ZEHİR, Cemal ve Mehtap ÖZŞAHİN, "Türkiye'nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınıraşan Sular", içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Zekai ŞEN, Sevinç SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.80.

¹⁷⁸ a.g.e., s.80.

¹⁷⁹ ESENYEL, a.g.e., s.14.

¹⁸⁰ MOFFETT, George D., **What Role Have Natural Resources Played in The Politics And Economy of The Middle East?**, <http://www.pbs.org/wgbh/globalconnections/mideast/educators/resource/gotwater.pdf>, (19.03.06).

¹⁸¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.57.

¹⁸² GÜNGÖRMÜŞ KONA, Gamze, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Ağustos 2004, s.122.

karşılamaktadırlar.¹⁸³ 1992 yılı verilerine göre, Dünyadaki tuz arıtma tesislerinin toplam kapasitesi günde 15,6 milyon m³ (yılda 5,7 milyar m³) olarak tespit edilmiş olup, bu kapasitenin %24,4'ü Suudi-Arabistan'da, %10,6'sı Birleşik Arap Emirlikleri'nde, %9,1'i Kuveyt'te bulunmaktadır.¹⁸⁴ 1989'da 314 milyon olan bölge nüfusunun yüzde 2,8 oranındaki artış hızıyla 2000 yılında 420 milyona ulaştığı göz önünde bulundurulacak olursa, gün geçtikçe suya olan ihtiyaç da doğru orantılı olarak artacak ve toplam 145 milyar m³ suya sahip (Tablo 3.1.) Ortadoğu'da su krizi gittikçe büyüyecektir.¹⁸⁵ BM eski Genel Sekreteri Boutros Gali'nin “Ortadoğu'da gelecekteki savaş, su üzerine olacaktır” ifadesi de bu görüşü desteklemektedir.¹⁸⁶

Tablo 3.1. Ortadoğu Ülkelerinde Su Kaynakları (Milyon m³/yıl)

Ülke	Yüzey Suları	Yeraltı Suları	Toplam Potansiyel Su
Suriye	18.000	2.000	20.000
Ürdün	650	600	1.250
Irak	45.000	1.500	46.500
Lübnan	3.300	600	3.900
İsrail	640	800	1.440
Filistin	-	600	600
Suudi Arabistan	200	4.000	4.200
Katar	0	50	50
BAE	50	750	800
Kuveyt	0	200	200
Bahreyn	0	100	100
Umman	1.400	700	2.100
Yemen	2.800	1.800	4.600
Mısır	56.000	3.500	59.500
Toplam	128.040	17.200	145.240

Kaynak: ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.113.

Petrol geliri olsun ya da olmasın bölge devletleri arasındaki ortak nokta tarım üretiminin ekonomiler içindeki önemli rolüdür. Ortadoğu ülkelerinin hemen tamamına yakın kısmında tarım hala başat sektör olup, çalışan nüfusun büyük kısmına istihdam sağlamaktadır. Türkiye hariç, bütün Ortadoğu ülkelerinde ziraat sektörünün milli gelirdeki payı giderek yükselmektedir. Özellikle Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Filistin, Mısır ve Yemen'de tarım toplam üretim içinde önemli bir payı

¹⁸³ TİRYAKİ, a.g.e., s.61.

¹⁸⁴ <<http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm>>, (24.07.05).

¹⁸⁵ TİRYAKİ, a.g.e., s.59.

¹⁸⁶ GÜNGÖRMÜŞ KONA, a.g.e., s.122.

oluşturmaktadır.¹⁸⁷ Tarih boyunca önemli boyutta tarım yapılmayan Suudi Arabistan gibi bazı petrol zengini ülkeler de gelirlerinin bir kısmını tarımsal üretime aktarmaya başlamışlardır. Tarım sektöründe kullanılan suyun plan ve projeden yoksun değerlendirilmesi ise israfa yol açmaktadır.¹⁸⁸ Bölgedeki suyun %83'ü halihazırda tarıma gitmekte olup (Tablo 3.2.) bu oranın 2030 yılında %65'e düşmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸⁹ Tarım alanlarının genişletilmesi, toprakların aşırı yorulması nedeniyle verimsizleşmesi ve sulama ihtiyacının artışı, yeraltı göllerinden fazla su çekildiği için suyun kalitesinin düşmesi, su ve toprak tuzlanması gibi daha birçok faktör de "su sorununa" olumsuz yönde etki etmektedir. 1991 yılı itibarıyla bölgenin genelinde kişi başına yıllık pay 1.550 m³ olarak gerçekleşmiş, 2000'li yıllarda bu rakam 1.200 m³'e düşmüştür. Dolayısıyla bu hızlı düşüş, sulama ve tüketim yöntemleri iyileştirilse bile bir krizin habercisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁰

Tablo 3.2. Toplam Su Talebinin Kullanım Alanlarına Dağılımı (%)

Ülke	Kişisel Kullanım	Sanayi Kullanımı	Tarımsal Kullanım
Suriye	7	10	83
Ürdün	29	6	65
Irak	3	5	92
Lübnan	30	5	65
İsrail	16	5	79
Filistin	12	13	75
Suudi Arabistan	25	5	70
Katar	43	1	56
BAE	11	9	80
Kuveyt	77	1	22
Bahreyn	40	8	52
Umman	7	1	92
Yemen	6	2	92
Mısır	7	5	88

Kaynak: TİRYAKİ, Orhan, **Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.112.

Bölge genelinde yılda ortalama 2.8'lik bir hızla artan nüfus su yetersizliğinin artma nedenlerinin başında gelmektedir.¹⁹¹ Bölge nüfusu İkinci Dünya Savaşı

¹⁸⁷ ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.109.

¹⁸⁸ GÜNGÖRMÜŞ KONA, a.g.e., s.123.

¹⁸⁹ KOLUMAN, Aziz ve Alper ŞEN, "Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar", içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.39.

¹⁹⁰ TİRYAKİ, a.g.e., s.59.

¹⁹¹ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.76.

sonrası 40 milyona ulaşırken, 1970 yılında 70 milyonu, 2000 yılında 160 milyonu geçmiş, 2025 yılında ise 290 milyonu geçmesi beklenmektedir (Tablo 3.3.).¹⁹² Az gelişmiş ülkelerin tipik özelliği olarak doğum oranları oldukça yüksektir. Bunların arasında sadece İsrail, doğum oranının düşük olmasına rağmen dışardan aldığı göç nedeniyle farklılık göstermektedir. Hızla büyüyen nüfus beraberinde su talebinde artışı da getirmektedir.

Tablo 3.3. Ortadoğu'da Nüfus Artışı

Ülke	Nüfus artış oranı(%)	1950 (milyon)	1990 (milyon)	2000 (milyon)	2025 (tahmini) (milyon)
Suriye	3,6	3,5	12,4	17,5	35,2
Ürdün	3,3	2,3	3,5	5,3	10,8
Irak	3,4	5,2	18,1	24,8	46,3
Lübnan	2,2	1,5	2,7	3,3	4,5
İsrail	1,7	1,3	4,6	5,6	6,5
Filistin	3	1	1,6	3	4,5
Suudi Arabistan	3,8	3,2	14,9	20,7	40,4
Katar	3,4	0,3	0,4	0,55	0,7
BAE	2,2	0,07	1,6	2	2,8
Kuveyt	2,8	0,15	2,2	1,7	2,8
Bahreyn	3,1	0,12	0,5	0,65	1
Umman	3,7	0,44	1,5	2,5	4,7
Yemen	3,7	4,3	12,4	18,1	43,1
Mısır	2,2	20,3	56,5	67,9	90,5
Toplam		43,7	132,9	173,6	293,8

Kaynak: ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.105.

Suya olan ihtiyacı arttıran bir diğer etken ise bölge ülkelerinin yavaş da olsa büyüyen sanayisidir. Sanayide kullanılan su miktarı tarım için gereken miktarla kıyaslanamasa da kişisel kullanım miktarından oldukça fazladır. Suyun, zengin olan ülkelerde, havuzlar, şehir kaldırımlarının yıkanması gibi Avrupa standartlarında kullanılmak istenmesi ise tüketimi hızlandırmaktadır. Bunlara ilaveten, içilebilir su rezervlerinin lağım ve sanayi artıklarınca kirletilmesi, yağmuru az olan bölgede yeraltı su rezervlerinin yenilenmemesi, bir süre sonra tükenmeye yüz tutması gibi diğerlerine nazaran daha az öneme sahip faktörler de su sorununu etkilemektedir.

Toplam su talebini karşılamak (Tablo 3.4.), günümüzde dahi, Ortadoğu'da birçok ülke için oldukça güçtür. Dünya nüfusunun %5'ine sahip olan Ortadoğu, dünya su kaynaklarının ancak %1'ine sahip bulunmaktadır.¹⁹³ Gelecek yıllarda

¹⁹² ULUATAM, a.g.e., s.104.

¹⁹³ KOLUMAN ve ŞEN, a.g.e., s.42.

talebin nüfusa paralel olarak artacak olması, Ortadoğu su sorunun çatışma boyutlarına dahi varabileceğini işaret etmektedir. Suyun azlığı yanında, var olan su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılamaması, sorunun tırmanmasını hızlandırmaktadır. Bu da beraberinde, paylaşım konusunda, birçok uyuşmazlık ve anlaşmazlıkları getirmektedir. Örneğin Nil Nehri'nin sularının paylaşımı konusunda Mısır, Sudan ve Etiyopya; Şeria Nehri'nin paylaşımı konusunda İsrail, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan; Fırat ve Dicle konusunda da Türkiye, Suriye ve Irak anlaşmazlık içerisindeyler. Tüm bu gerçeklere rağmen, bölge ülkelerinin ne nüfus artışı konusunda, ne de su tasarrufu konusunda üzerlerine düşeni yaptığını söylemek kanaatimizce mümkün değildir.

Tablo 3.4. Ortadoğu Ülkelerinin Toplam Su Talebi

Ülke	1990 Kullanımı (Milyon m ³ /yıl)	2000 Kullanımı (Milyon m ³ /yıl)	2025 Talebi (Milyon m ³ /yıl)
Suriye	9.000	16.500	29.000
Ürdün	920	1.500	1.900
Irak	40.000	51.000	70.000
Lübnan	1.000	1.400	2.700
İsrail	1.900	2.500	3.500
Filistin	-	500	800
Suudi Arabistan	16.000	13.000	22.000
Katar	190	300	500
BAE	1.900	2.200	3.200
Kuveyt	330	670	970
Bahreyn	300	400	500
Umman	1.100	1.200	2.000
Yemen	2.900	3.900	4.800
Mısır	60.000	69.000	84.000
Toplam	135.540	164.070	225.870

Kaynak: KOLUMAN, Aziz ve Alper ŞEN, “Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar”, içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.111.

Ortadoğu bölgesinin dengesiz güvenlik yapısı su sorununa akılcı ve maksimum fayda sağlayacak çözümlere ulaşılmasını engellemekte, tam tersine bu sorun doğrultusunda yeni çatışma alanları yaratılmaya çalışılmaktadır. Örneğin; Fırat'ın sularından daha fazla isteyen Suriye, uluslararası diplomatik ilişkilerinde yıllar yılı “PKK kartı”nı oynamış ve su konusunda Türkiye'ye karşı Irak ile ittifak halini almıştır. Her ne kadar Irak'ta, savaş sonrası yeni düzenin akıbeti şimdilik belirsiz olsa da “su” söz konusu olduğunda yeni yönetimin de bu konudaki tavrının ve politikasının Türkiye aleyhine olacağı kanaatindeyiz. İsrail'in, gerçekte su

ihtiyacını karşılamak üzere, güvenlik gerekçesi ile bir kısım Suriye topraklarını işgal altında tutması da, bölgede yaşanan su krizine diğer bir örnektir. Bölge ülkeleri arasında su bakımından fakir olan ülkeler, kendilerine oranla su zengini saydıkları ülkelerin su kaynaklarına göz dikmektedirler. Sınıraşan nehirlerle ilgili ülkeler arasında da su kullanımı konusunda büyük ihtilaflar doğmakta, bu sebeple sık sık “su savaşları” senaryoları üretilmektedir.¹⁹⁴ Bölgenin sömürgeci dönemden gelen düzensiz ve suni sınırları bir çok konuda olduğu gibi su kaynakları konusunda da temel belirleyici durumundadır ve çoğu devlet de su kaynaklarının eşitsiz paylaşımı konusunda anlaşmazlık içindedir. Genel olarak bakıldığında ise Ortadoğu bölgesinde su sorunu direkt bir çatışmaya yol açmasa da bölge devletleri arasında zaten çok yüksek olan çatışma potansiyelini artırmakta ve güvenlik algılamalarında hassasiyet yaratan diğer faktörlerle beraber ele alınarak sorun yaratma doğrultusunda kullanılabilecek bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle, gelecekte Ortadoğu bölgesinin su kökenli çatışmalarla yüzleşme ihtimalinin hayli yüksek olacağı değerlendirilmektedir. Türkiye-Suriye-Irak, Suriye-İsrail-Ürdün, Mısır-Sudan-Etiyopya gibi ülkeler arasında her gün gelişmekte olan su sorununun, yakın gelecekte Ortadoğu’nun gündem konularından en önemlisini teşkil edeceği üzerinde birleşilmektedir.¹⁹⁵

Ortadoğu su sorununda üç kilit ülkenin olduğunu ve bunların tutumunun sorunun ve dolayısıyla bölgenin geleceğini belirleyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlar esas kaynağı teşkil eden nehirler konusunda etkin konumda olan Türkiye, Mısır ve İsrail’dir. İsrail, Şeria Nehri’nden, Mısır, Nil Nehri’nden, diğer kıyıdaşlara nazaran, çok daha fazla faydalanmaktadır ve bunu da askeri güçlerini kullanarak diğer kıyıdaşlara kabul ettirmişlerdir.¹⁹⁶ Öyle ki, Mısır Ordusu, Nil’in düzenli akışıyla ilgili bir sorun olduğu zaman, Mısır Cumhuriyeti’nin varlığını ve güvenliğini koruma adına, kendi başına savaş açma yetkisine sahip bulunmaktadır.¹⁹⁷ Türkiye ise daha barışçıl bir yol izleyerek, soruna çözüm

¹⁹⁴ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.77.

¹⁹⁵ GÜNGÖRMÜŞ KONA, a.g.e., s.122.

¹⁹⁶ DENK, Erdem, **Ortadoğu’da Su Sorunu**, <<http://www.radikal.com.tr/2000/04/08/yorum/01ort.shtml>>, (27.01.06).

¹⁹⁷ <<http://www.2023.gen.tr/mayis03/editor.htm>>, (28.07.05).

arayırlarını sürdürerek, komrlularıyla iyi ilişkilerinin muhafaza etmeye gayret sarfetmektedir.

Bazı Ortadoğu lkelerinin su potansiyelleri özetle şoyledir:

3.2.1. Irak :

400.000 km²'lik Irak topraklarının güneye ve güneybatıya doğru uzanan büyük bölümü yarı l koşullarındadır ve yılda 150 mm.den az yağış alırken kuzeyde Türkiye'ye ve İran'a doğru yükselen yaylalar ve dağlarda yer yer 1.000 mm.nin üstüne çıkan yağışlar görülmektedir.¹⁹⁸ Fırat, Dicle ile Büyük Zap nehirleri Irak'a, 45 milyar m³'n üzerinde bir su kaynağı sağlamaktadır. Daha küçük boyutta olmakla birlikte, İran'dan doğup Dicle'ye katılan sular da Irak su kaynaklarına katkıda bulunmaktadır. Yer altı su kaynaklarının büyüklüğü açıklıkla bilinmemektedir. 2002 yılı verilerine göre kişi başına düşen su miktarı yılda 2.110 m³'tür.¹⁹⁹ Savaş sonrasında Irak'ın birçok tesisi kullanılmaz duruma düşmüştür ve halen içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi atmosfer bu tesislerin tekrar onarımının nasıl, ne ölçüde ve ne kadar zamanda gerçekleştirileceği ile ilişkili bir tahmine imkan vermemektedir.

3.2.2. Suriye :

Kıyıda 500 mm civarında olan yıllık ortalama yağış, dağlık bölgede 1.000 mm.ye kadar çıkmakta ve yüksek tepelerde kar örtüsü oluşturmaktadır. Ancak dağların ardındaki topraklarda doğuya doğru gidildikçe yağışlar yavaş yavaş azalmakta ve llk bölümlerde 50 mm.ye kadar düşmektedir.²⁰⁰ Suriye'nin yüzey sularının çok büyük bölümü, Fırat aracılığıyla Türkiye'den ve Asi aracılığıyla Lübnan'dan gelmektedir. Bu iki önemli nehre kuzeydoğuda, 30 km boyunca Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturan Dicle'nin bir kısmı da eklenmektedir. Bu nehirler Suriye'ye yılda yaklaşık 18 milyar m³ bir kaynak sağlamaktadır.²⁰¹ çoğunlukla akarsulardan oluşan potansiyele, kısmen yağışlarla kısmen Fırat, Asi ve kollarından

¹⁹⁸ ULUATAM, a.g.e., s.116.

¹⁹⁹ ERGENER, Rashid, **About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion and Culture**, Pilgrims' Process, Inc.,USA, 2002, p.93.

²⁰⁰ ULUATAM, a.g.e., s.120.

²⁰¹ a.g.e., s.121.

sızan sularla beslenen yaklaşık 2 milyar m³ kapasiteye sahip akiferleri de eklemek mümkündür. Batıdaki dağlık yörede bulunan akiferler Lübnan'a kadar uzanan bir sistemden, güneydeki bozkırlar altındaki sular ise Ürdün ve Suudi Arabistan'a doğru giden bir akifer sisteminden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde kuzeyde Türkiye'ye ve doğuda Irak'a uzanan yörelerde bulunan yeraltı suları da Suriye ile bu ülkeler arasında paylaşılan akifer sistemlerinden kaynaklanmaktadır²⁰² Suriye'nin halihazırda sahip olduğu yıllık 20 milyar m³ su potansiyeli ile, kişi başına düşen yıllık su miktarı 1.420 m³'ü bulmaktadır.²⁰³

3.2.3. İsrail - Filistin :

Kuzeydeki yüksek topraklarda 600 mm.yi bulan yıllık yağış Teberiye (Galile) Gölünde 400, Necef Çölünde 200, Elyat'ta 250 mm.ye düşmektedir.²⁰⁴ Fakat ülkenin bütününde yıllık buharlaşma düşen yağmur tutarından fazladır. İsrail'in kullanabileceği yüzey suları hemen tümüyle Şeria (Ürdün) Nehri ile kollarından gelmektedir. Şeria Nehri ve acı su getiren pınarlarla beslenen Teberiye Gölü, İsrail tarafından tüm su sisteminin depolama merkezi olarak kullanılmaktadır.²⁰⁵ Yarmuk Nehri'nin, Teberiye'nin birkaç kilometre güneyinde Şeria'ya karışması gereken sularının 100 milyon m³ kadarı, İsrail'ce çevrilerek Teberiye Gölü'ne akıtılmaktadır. Gölün hemen kuzey ucunda Teberiye'den alınan ve 360 m. yükseğe pompalanan 390 milyon m³ su, "Ulusal Su Kanalı"na aktarılmakta, cazibe gücüyle kıyı yörelerine taşınmakta, oradan da güneydeki kentsel yerleşim yerleriyle tarım alanlarına götürülmektedir.²⁰⁶ İsrail'deki yeraltı suları "Batı Akiferi, Doğu Akiferi ve Kuzey Doğu Akiferi" olmak üzere yılda 615 milyon m³ su verme kapasitesine sahip üç akifer sisteminde toplanmıştır.²⁰⁷ 1994 yılı verilerine göre, bu akiferlerden İsrailliler, Filistinlilerin 3 katından fazla tüketmektedir.²⁰⁸ Filistinli kaynaklar ise bu kullanımın

²⁰² a.g.e., s.121.

²⁰³ ERGENER, a.g.e., s.93.

²⁰⁴ ULUATAM, a.g.e., s.124.

²⁰⁵ DALE, William N., **Middle East Water Problems**,
<http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2001_07-09/dale_water/dale_water.html>,
(13.07.05).

²⁰⁶ BİLEN, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, TESAV, Ankara, 1996, s.117.

²⁰⁷ ULUATAM, a.g.e., s.126.

²⁰⁸ Green Cross International, a.g.e., s.12.

4 ile 10 kat arasında değiştiğini iddia etmektedirler.²⁰⁹

İsrail, bugünkü su ihtiyacının büyük bir bölümünü 1967 yılında yapılan Arap-İsrail Savaşı sonunda işgal ettiği Batı Şeria ve Golan Tepeleri'nden sağlamaktadır.²¹⁰ Bu tepelerin askeri güvenliğin yanında su kaynakları içinde elde tutulduğu iddia edilmektedir.²¹¹ 1974'te İsrail Genelkurmay Başkanı olan General Moşe Dayan'ın *"İsrail için su o kadar önemlidir ki biz 1967 de Araplarla savaşa biraz da gerekli su kaynaklarını güvence altına almak için girdik"* sözleri de bu iddiaları desteklemektedir.²¹² Sadece bu iki bölgenin İsrail'in yıllık su ihtiyacı içindeki oranı %45'i geçmektedir. İsrail Su Komisyonu sözcüsü Uri Shaw bölgedeki su açığını *"Suya olan ihtiyaç doğal yollardan alınan su miktarının çok üzerinde. Dağlık kesimdeki ve Akdeniz kıyısı yakınındaki iki büyük yer altı su kaynağından aldığımız su miktarında da yaklaşık 1,5 Milyar m³ açığımız var."* sözleriyle anlatmaktadır.²¹³ Bu durumda kanaatimizce İsrail'in işgal ettiği bu toprakları terk etmesi oldukça güç bir ihtimal gibi gözükmemektedir.

Yüzey sularının kısıtlılığı ve yeraltı su kaynakları üzerindeki ağır baskı İsrail'i alışılmış yöntemler dışında yollarla su sağlamaya itmektedir. Atık suların arıtılması ve yeniden kullanıma sokulması yoluyla elde edilip kullanılan su, toplam su bütçesinin yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır.²¹⁴ Miktar olarak değilse de oransal olarak, İsrail "atık su" arıtım teknolojisinin uygulanmasında dünyada birinci sırayı almaktadır. Arıtılan 200 milyon m³ su çeşitli sulama projelerinde kullanılmaktadır. Halen bu miktar tarımda kullanılan suyun %20'sini ve tüm atık suların ise yaklaşık %70'ini teşkil etmektedir.²¹⁵

Toplam talebin yaklaşık %80'lik kısmı tarım kesiminden gelmekte, bunu

²⁰⁹ JABARİ, Talal., **Waterless World**,
<http://www.palestinemonitor.org/factsheet/waterless_world.htm>, (13.07.05).

²¹⁰ BİLİCİ, Abdülhamit, **Doğalgazı Ver, Suyumu Al**,
<<http://www.aksyon.com.tr/detay.php?id=14923>>, (10.07.05).

²¹¹ VILLIERS, a.g.e., s.190.

²¹² OKTAY, Erkan ve İsmail ÖZÜCAN, "Ortadoğu'da Su Sorunu", **İktisat Dergisi**, Sayı:329-330, Ağustos-Eylül 1992, İstanbul, s.62.

²¹³ **Ortadoğu'nun Yeni Petrolü; Su**,
<<http://www.gezegekimiz.com/NewsTopic.asp?KategoriAdi=Kurakl%C4%B1k&idKategori=1>>, (24.07.05).

²¹⁴ ULUATAM, a.g.e., s.126.

²¹⁵ <<http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm>>, (24.07.05).

%15-16'lık bir payla kentsel kullanım izlemekte, sanayi tarafından kullanılan su talebi ise %5'le üçüncü sırada yer almaktadır.²¹⁶ İsrail topraklarını, çöller dahil, tarıma açma düşüncesi sulanan alanları sürekli genişletmekte, bu da tarım kesiminin su talebi içindeki payını yükseltmektedir. Bunun yanında İsrail tarımı, suyu tasarruflu kullanan yöntemleri uygulamada, dünyada belki hiçbir ülkede ulaşılammış ölçülerde gelişme göstermiş ve başarılı olmuştur. Tarım topraklarının dikkatle tahlili ve su gereksinmelerinin saptanması, damlatma yönteminin hemen tüm ülke düzeyinde uygulanması, sulamanın bilgisayarlarla denetimi, su kullanımının ve kuyu açılmasının çok sıkı kayıtlar altına alınması gibi yollarla, kendi haline bırakıldığında çok daha büyüyebilecek tarımsal sulama talebi ciddi biçimde sınırlanabilmiştir. Örneğin bir kilogram domatesin yetiştirilmesinde Ürdün 118 litre su kullanırken, İsrail'de bu rakam 40 litreye kadar inmektedir. 1995 ve 1998 yılları arasında alınan tedbirler sayesinde tarımdaki su talebi 200 milyon m³'den daha fazla bir miktarda aşağı çekilebilmiştir.²¹⁷

Şeria Nehri üzerinde diğer ülkelerle mücadelesi devam eden İsrail öte yandan, Lübnan'ın ulusal suyu Litani'ye olan ilgisini saklamamakta, bu nehrin sularının bölgede yapılacak su düzenlemesine dahil edilmesi gereği düşüncelerini sık sık dile getirmektedir. İsrail'in ilk Cumhurbaşkanı Hayim Weizmann da, 1921 yılında, Churchill'e yazdığı bir mektupta, *“İngiltere ile Fransa arasındaki Sykes-Picot anlaşmasının, Litani'den Museviler'in faydalanma imkanını ortadan kaldırdığını”* ifade ederek, kurulacak İsrail sınırlarının Litani Nehri'ni de kapsaması dileğini belirtmiştir.²¹⁸ Lübnan'ın güneyini işgal eden İsrail, Litani Nehri'ni, uluslararası tepkiler ve işgal derinliğinin güvensiz oluşu nedeni ile terk ettiyse de, kısa sürede ulaşılabilir konumunu muhafaza etmektedir. Tarım Bakanlığı eski müdürlerinden Meir Ben-Meir:²¹⁹ *“Su bir saatli bombadır ve bölge halkı su kıtlığı sorunu için ortak bir çözümü görüşmeye yanaşmazlarsa savaş kaçınılmazdır.”* ifadesi ile suyun geleceğine yönelik İsrail'in düşüncelerini dile getirmektedir.

²¹⁶ ULUATAM, a.g.e., s.128.

²¹⁷ Green Cross International, a.g.e., s.19.

²¹⁸ <http://www.diplomaticobserver.com/briefing_room/dusunce/ortadogu_ve_su_sorunu.htm>, (25.07.05).

²¹⁹ BULLOCH, John ve Adel DARWISH., **Su Savaşları**, M. HARMANCI (Çev.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.33.

3.2.4. Ürdün :

Nüfusun %95 kadarı Şeria Nehri'nin çevresiyle kuzeybatıda toplanmıştır. Suriye ve İsrail'e sınırdas kuzey ve kuzeybatıda yıllık yağış ortalaması 400 mm ile 1.000 mm arasında değişirken doğudaki çöllere doğru hızlı, güneyde Akabe'ye doğru da yavaş fakat hissedilir biçimde azalmaktadır.²²⁰ Bütünü itibariyle Ürdün topraklarının %80'i, 200 mm ya da daha az yağış almaktadır. Şeria Nehri'ne katılan Yarmuk ile Zarka nehirleri ve Şeria Nehri'nin kendisi, Ürdün'ün temel su kaynaklarını oluşturmaktadırlar.²²¹ Yenilenen akiferlerden, güvenli biçimde alınabilecek yıllık su tutarı 300-350 milyon m³ kadardır. Akiferlerin en önemlisi olan Disi Akiferi, güneyde Suudi Arabistan'a doğru devam eden akifer sistemin bir bölümüdür. Bu akiferden, 80-100 yıl süreyle yılda 100 milyon m³ kadar su çekilebileceği hesaplanmıştır.²²² Diğer küçük boyutlu akiferler de hesaba katıldığında, Ürdün'ün yılda yaklaşık 550-600 milyon m³ yeraltı suyu kullanabileceği ortaya çıkmaktadır. Bugün için mevcut kaynaklarından su talebini karşılamakta hayli zorlanan Ürdün'ün su talebinin 2/3'ü tarımsal sulamadan gelmektedir. Talebi belirleyen koşullar köklü biçimde değişmedikçe, önümüzdeki 25-30 yıl içinde su talebinin yaklaşık iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir. Eski Ürdün Kralı Hüseyin, 13 Mayıs 1990'da yaptığı bir konuşmada “Ürdün'ü savaş durumuna getirecek tek konu sudur.” sözleri ile suya verdikleri önemi açıkça ifade etmiştir.²²³

3.2.5. Suudi Arabistan :

Ülke topraklarının yıllık yağış ortalaması 100 mm.nin altındadır. Kurak iklim yapısı ülkeyi akarsulardan yoksun bırakmıştır. Dünya'nın 7500 deniz suyu arıtma tesisinin üçte ikisi Ortadoğu'da ve bunun da %60'ı nehri olmayan tek ülke durumundaki Suudi Arabistan'dadır.²²⁴ Ülke ekonomisini sadece petrole dayalı olmaktan kurtarmak ve petrol rezervleri tükenince ayakta kalabilmek için tarım sektörüne büyük yatırımlar yapan Suudi Arabistan Krallığı, ülke

²²⁰ ULUATAM, a.g.e., s.130.

²²¹ a.g.e., s.131.

²²² a.g.e., s.131.

²²³ BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.34.

²²⁴ TİRYAKİ, a.g.e., s.87.

ihtiyacının %90'ını yeraltı kaynaklarından sağlamakta ve elde edilen içilebilir suyun da %90'ını tarımsal amaçlı sulamaya harcamaktadır.²²⁵ Suudi Arabistan, 1980'lerin ortasında dünyanın üçüncü büyük gıda maddesi ithalatçısıyken, 1991'de dünyanın altıncı büyük buğday ihracatçısı olmuştur.²²⁶ Kral Fahd, dünya pazarından dörtte bir fiyatına alabileceği, 1991 yılı ürünü 4 milyon ton buğday için, 2,1 milyon dolar harcanmasına müsaade edebilmiştir.²²⁷ Üretici fiyatları dünya fiyatlarının kat kat üstündedir ve hesaplanan yıllık su tüketimi 8 milyar m³'tür.²²⁸

3.2.6. Mısır :

Ülkenin tek yağmur alan bölgesi olan kuzeydeki Akdeniz kıyıları boyunca uzanan ve iç kısımda Kahire'ye kadar ulaşan bir şeritte yıllık yağış ortalaması 200 mm.nin altındadır.²²⁹ Ülkenin geri kalan kısımlarında hiç yağmursuz 8-10 yıl geçirilmesi olağan olarak kabul edilmektedir. Mısır'ın ana su kaynağı olan Nil Nehri Mısır'a, Sudan'la imzalanmış olan "Su Antlaşması"nın Mısır'a ayırdığı kotanın çok üzerinde su taşımaktadır. Antlaşmada öngörülen tutar 55,5 milyar m³ olmasına rağmen Asuan Barajı'na Nil'den yılda ortalama 85 milyar m³ civarında su ulaşmaktadır.²³⁰ Mısır'ın da, Asuan'a varan suyun hepsini kullanma imkanı pratikte bulunmamakta ve bu miktarın hemen hemen 10 milyar m³'ü, Mısır'ın sıcak iklim özellikleri karşısında Asuan Barajı'nın büyük gölünden buharlaşmakta, geriye kalanın bir bölümü de kuzeye akarken buhar olmakta ya da toprak altına sızmaktadır.²³¹

Mısır topraklarında Batıya doğru uzanan çöllerin altında Nil ile ilişki taşımayan büyük akifer sistemleri de bulunmaktadır. Kuzey Afrika'nın bol yağış aldığı çağlardan kalmış 10.000-12.000 yıllık sular barındıran bu akiferlerin batıda Libya'ya, güneyde Sudan'a uzanan akifer sistemiyle ilişkili olduğu sanılmaktadır.²³²

²²⁵ a.g.e., s.87.

²²⁶ <<http://www.ekitapyavin.com/id/062/susurun02-02.htm>>, (24.07.05).

²²⁷ ÇINAR, a.g.e.

²²⁸ TİRYAKİ, a.g.e., s.88.

²²⁹ ULUATAM, a.g.e., s.142.

²³⁰ <<http://www.2023.gen.tr/mayis03/editor.htm>>, (28.07.05).

²³¹ ULUATAM, a.g.e., s.142.

²³² a.g.e., s.143.

Toplam hacmi 40 milyar m³ tahmin edilen ve yılda çok ufak bir kısmı yenilenen bu akiferlerden azımsanmayacak ölçüde su elde edilmektedir.²³³ Mısır'da bulunan bütün bu yeraltı suları Mısır'a, Nil'den elde ettiğinin %10'u kadar bir ek kaynak sağlamaktadır.

Mısır'da toplam su talebinin %90'a yakın kısmı tarım sektöründen doğmaktadır. Kentsel kullanımla sanayi gereksinmelerine ancak %7 ve %5 gibi çok mütevazı paylar ayrılmaktadır.²³⁴ Geleneksel olarak açık kanal sistemine dayalı tarım sulaması oldukça fazla buharlaşmaya neden olmaktadır. Kanaatimizce 2025 yılında, 90 milyonu bulması beklenen nüfusun doğuracağı su açığı, çok köklü çözümleri zorunlu kılacaktır.

Sonuç olarak Ortadoğu ülkelerinde su kullanımı sürekli olarak artmaktadır. Bu artışa rağmen kaynakların gittikçe azalması ülkeleri suyla ilgili yeni sıkıntılara sokmaktadır. Eğer önlem alınmaz ülkeler yeni kaynaklar için savaştan satın almaya kadar bir arayış içine gireceklerdir.

3.3. Nil ve Şeria Havzalarında Su Kullanım Krizleri :

3.3.1. Nil Havzası :

Burundi, Ruanda, Zaire, Kenya, Tanzanya, Uganda, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan oluşan 9 Afrika ülkesi arasında paylaşılmış olan Nil Nehri, Afrika'nın %10'una tekabül eden 5.456.583 km²'lik bir havza alanını kapsamaktadır.²³⁵ Viktoria Gölü'nden doğan Beyaz Nil, Etiyopya platolarından gelen Mavi Nil kolu ile Sudan Sınırları İçinde Hartum şehri yakınlarında birleşmekte ve Orta Afrika'dan Akdeniz kıyısına kadar 6.825 km yol katetmektedir.²³⁶ Sudan'ın güneyinde yer alan ve yaklaşık 70.000 km²'lik²³⁷ Sud Bataklığı'na giren Beyaz Nil'in su miktarı yaklaşık 50 milyar m³ olup, çıkan su, ancak 12 milyar m³ olmaktadır.²³⁸ Buradaki su

²³³ a.g.e., s.143.

²³⁴ <<http://www.2023.gen.tr/mayis03/editor.htm>>, (28.07.05).

²³⁵ KOLUMAN ve ŞEN, a.g.e., s.52.

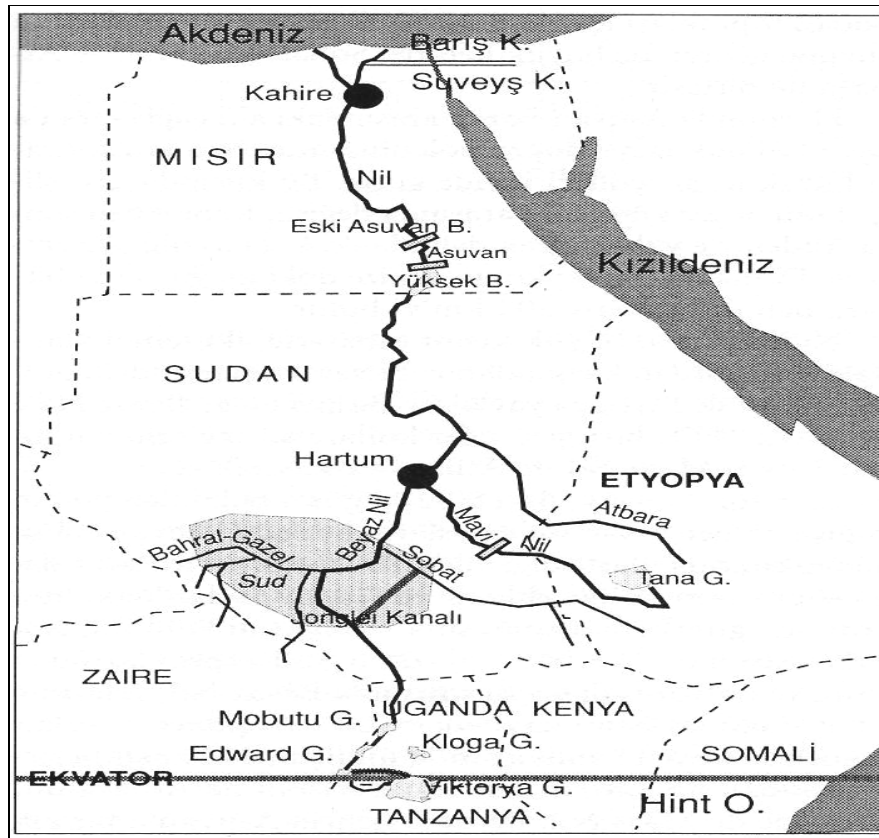
²³⁶ ÖNAL, Cumali, **Nil'de Su Savaşları Yaz 2004**, <<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=14799>>, (28.07.05).

²³⁷ BİLEN, a.g.e., s.154.

²³⁸ TOKLU, a.g.e., s.76.

kayıplarının önlenmesi maksadıyla, Nil'in bu bölgeye girmeden çevrilmesine yönelik Jonglei Kanalı Projesi'ne 1978 yılında bir Fransız firmasınınca başlanmışsa da, Orta Afrika ve Güney Sudan'daki siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle devam edilememiştir.²³⁹ Mısır-Sudan sınırı yakınlarında yıllık ortalama su potansiyeli 84 milyar m³ olan Nil, yaklaşık olarak Fırat ve Dicle akarsularının toplam akım miktarına eş değer bir potansiyele sahiptir.²⁴⁰ 84 milyar m³'ün %85'i (72 milyar m³), Etiyopya platolarından Mavi Nil kolu ile gelmektedir. Sudan ve Mısır topraklarında ise hiçbir katkı almayan Nil'e diğer 6 ülkenin katkısı 12 milyar m³'tür.²⁴¹ Regüle edildiği takdirde, Nil Nehri'nin kapasitesinin yılda 112 milyar m³ olacağı tahmin edilmektedir.

Şekil 3.1. Nil Nehri Havzası

Kaynak: ULUATAM, Özhan, **Damlaya Damlaya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.95.

²³⁹ 1985 yılında tamamlanması ve Sudan'a yıllık 30 milyar m³ su katkısı sağlaması öngörülen Proje, 1983 yılında Sudan Halk Kurtuluş Ordusu'nun mücadeleleri nedeni ile durdurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TOKLU, a.g.e., s.76.

²⁴⁰ BİLEN, a.g.e., s.155.

²⁴¹ TOKLU, a.g.e., s.77.

Geçen yüzyılın sonlarından, mevcut 1959 antlaşmasına kadar Nil Akarsuyu ile ilgili hukuksal gelişimi şöyle özetlemek mümkündür.²⁴²

-Etiyopya adına hareket eden İtalya ile Mısır'daki İngiliz Koloni yönetimleri arasında 1891 tarihinde imzalanan protokole göre, Etiyopya, Mavi Nil üzerinde, Nil Nehri'ne intikal eden suların miktarını değiştirecek hiçbir inşaat faaliyetinde bulunmayacaktır.

-Bu protokolü takiben, 15 Mayıs 1902 tarihinde Etiyopya ile İngiltere sömürge yönetimi arasında Etiyopya'nın sınırlarını saptayan anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu belge sınırları düzenleyen bir antlaşma olduğu halde; Etiyopya İmparatoru 2. Melenik tarafından, Mavi Nil ve Tana Gölü üzerinde, Mısır'a geçecek su miktarında değişiklik yaratacak hiçbir tesis inşa edilmeyeceği taahhüt edilmiştir.

-İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki 13 Mayıs 1906 tarihli üçlü anlaşma ve İtalya ile İngiltere arasında 1925 yılında Roma'da teati edilen notalarla, Mısır'ın Nil Nehri'ne ilişkin çıkarları, memba ülkelerinin bu konudaki hakları göz ardı edilerek, tekrar teyit edilmiştir.

-7 Mayıs 1929 tarihli Nil Nehri Sularının Sulama Amacıyla Kullanılmasına İlişkin Antlaşma, Nil Nehri'nin hidropolitik tarihinde, Mısır lehine, özel bir önem taşımaktadır. Antlaşmanın en önemli maddesi şöyledir: *“Sudan ve İngiliz yönetimi altında bulunan diğer ülkelerde, Nil Nehri ve kaynağını oluşturan göller üzerinde, Mısır'a intikal eden suyun miktarını azaltacak, intikal tarihini geciktirecek hiçbir sulama yapılamaz, enerji tesisi inşa edilemez veya tedbir alınamaz.”*

Nil Nehri'nin kullanım rejimini düzenleyen 1929 tarihli Nil Sözleşmesi'ni takiben, bu anlaşmayı destekleyen mahiyette çeşitli protokol ve notaların teatisinden sonra, Mısır ile Sudan arasında suların paylaşımını belirleyen nihai antlaşma 1959 yılında imzalanmıştır.²⁴³ Mısır ve Sudan'a ayrılan yıllık su miktarları hariç, 1929 tarihli antlaşma hükümleri aynen korunmuştur. Mısır, 84 milyar m³ olan doğal akımların %66'sına, Sudan ise %22'sine sahip olurken %12 buharlaşma olarak hesap

²⁴² BİLEN, a.g.e., s.154.

²⁴³ a.g.e., s.154.

edilmiş, ancak diğer kıyıdaş ülkeler göz ardı edilmiştir.²⁴⁴

Anlaşmanın dışında bırakılan menba veya ara-havza konumundaki Etiyopya, Sudan, Uganda, Kenya, Tanzanya, Ruanda ve Burundi, artık yağmur sularına olan bağımlılıklarına son vermek, kalıcı tesisler ve sulama şebekeleri yapmak istemektedirler. Söz konusu ülkeler, Mısır'ın sömürge döneminden kalma bu anlaşmayı yenilemesi gerektiğini savunmaktadırlar.²⁴⁵ 1999 yılı Şubat ayında bir araya gelen Havza ülkeleri temsilcileri, “Nil Havzası İnisiyatifi (Nile Basin Initiative - N.B.I.)” adı altında bir havza yönetimi kurumsallaşması oluşturmuşlardır.²⁴⁶ Fakat bu çabalar da Havza üzerindeki sorunları çözememiştir. 2004 yılı yazında, gündemde yer tutan Nil Nehri paylaşımı ile ilgili olarak, Sudan hariç diğer ülkelerde basında Mısır'ı hedef alan haberler ve eleştirel yazılar yer almıştır. Sudan ise 21 yıldır süren kuzey-güney çatışması ve o dönemde patlak veren Darfur olaylarından ötürü Mısır'ı karşısına almak istememiştir.²⁴⁷ Ugandalı yetkililere göre, “*Nil, Dünya'nın en tartışmalı nehri haline gelmiştir ve Nil sularının paylaşımı konusunda son dönemlerde yapılan toplantıların hiçbir anlamı yoktur; Çünkü, Mısır hiçbir yeni projeyi kabul etmemektedir*”. Bu dönemde Mısır'da birtakım temaslarda bulunan Uganda Parlamentosu Tarım Komitesi Başkanı John Odit de durumu çok vahim olarak nitelendirmiş ve Nil'i hayat kaynağı olarak gören Mısır'ın bunun için savaştan kaçınmayacağını ifade etmiştir.²⁴⁸ Geçmişte Etiyopya'nın siyasal ve askeri güçsüzlüğü, kendi sularından daha fazla yararlanmasını engellemiştir. Ayrıca, yeterince gelişmemiş Etiyopya ekonomisinden de aşırı bir su kullanım talebi gelmediğinden durum bugüne değin “halihazırda olan durumun korunması-status quo” nun devamı biçiminde sürdürülmüştür. Bugün ise Etiyopya, Nil konusunda Mısır'ı en çok endişelendiren ülkedir. Mısır, geçmişte birkaç kez savaşa tehdit ettiği Etiyopya'yı İsrail'in kışkırttığını, bu ülkenin yardımıyla büyük barajlar inşa etmeye çalıştığını, İsrail'in bu şekilde Nil sularını Mısır'a karşı koz olarak kullanmayı

²⁴⁴ TOKLU, a.g.e., s.79.

²⁴⁵ ÖNAL, a.g.e.

²⁴⁶ SPREIJ, Melvin, **Institutions For International Freshwater Management Report**, For the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) Development Law Service, New York, 2002, s.10.

²⁴⁷ ÖNAL, a.g.e.

²⁴⁸ a.g.e.

düşündüğünü ileri sürmektedir.²⁴⁹

1977 sonbaharında Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, İsrail ile yeşeren dostluk ilişkilerini takviye için, Sina'daki Mısır topraklarını sulamak maksadıyla Nil'den, deltaya yakın bir yerlerden, kanalla aktarılan sulardan küçük bir bölümünün Necef'teki İsrail tarım işletmelerine kadar taşınmasını teklif etmiştir.²⁵⁰ Projede aktarılacak suyun Nil'in taşıdığıının %1'i olması düşünülmüş ve bununda Mısır için hissedilir bir sıkıntı yaratmayacağı hesaplanmıştır. Mısır'daki yıllık potansiyeli 50 milyar m³'ün üzerinde olan Nil'den İsrail'e aktarılması düşünülen miktar yaklaşık 500 milyon m³'ü bulmaktadır ki bu da İsrail'in Şeria Nehrinden sağladığı su miktarına yakındır. Fakat bazı Mısırlılar tarafından hoş karşılanmayan bu fikir, 1981 yazında Sedat'ın bir suikaste kurban gitmesiyle beraber, uygulanamadan ölmüştür.

3.3.2. Şeria (Ürdün) Nehri Havzası :

Şeria Nehri iki ana bölümden oluşur. Yukarı Şeria olarak isimlendirilen bölüm, Lübnan dağlarından doğan Dan, Hasbani ve Banias kollarından oluşur. Bu sulardan Dan İsrail'den, Hasbani Lübnan'dan, Banias ise halen İsrail'in işgali altında bulunan Golan Tepeleri'nden gelmektedir.²⁵¹ Her üç su, İsrail tarafından kurutularak tarıma açılmış olan Huleh Göl ve bataklık alanından geçerek, deniz seviyesinin 210 m altında bulunan Teberiyeye Gölü'ne boşalır. Şeria Nehri'nin Teberiyeye Gölü'nden Ölüdeniz'e (Lut Gölü) kadar uzanan bölümü, Aşağı Şeria olarak tanımlanmaktadır. Aşağı Şeria'ya, Teberiyeye Gölü çıkışında en büyük kol olan ve Suriye'den doğan Yarmuk Nehri katılmaktadır. Yarmuk Nehri membada Suriye ile Ürdün, daha aşağıda ise, Ürdün – İsrail arasında sınır teşkil etmektedir.²⁵² Toplam su toplama alanı 18.140 km² olan nehrin su toplama alanının 7.216 km²'lik bölümü Ürdün'de, 6.645 km²'lik bölümü Suriye'de, 712 km²'si Lübnan'da, 1.842 km²'si işgal altındaki Batı Şeria'da, 1.925 km²'si ise 1967 yılından önceki İsrail

²⁴⁹ a.g.e.

²⁵⁰ ULUATAM, a.g.e., s.201.

²⁵¹ BİLEN, a.g.e., s.107.

²⁵² TOMANBAY, Mehmet, "Sorunların Kaynağı Petrol Zenginliği mi, Su Yoksulluğu mu?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:133, Cilt:15,Ankara, Temmuz 1991, s.56.

topraklarında bulunmaktadır.²⁵³ Kolların, Şeria Nehrine katkıları Tablo 4.5'te verilmiştir.

Son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan siyasal istikrarsızlığın odak noktalarından biri Şeria Nehri ve onu besleyen ana kolu Yarmuk Nehri'nin sularıdır. Bu paylaşım mücadelesinde dört rakip ülke bulunmaktadır; İsrail, Ürdün, Suriye ve Özerk Filistin. En büyük sorun İsrail ile Ürdün arasındadır. Ürdün, İsrail ve Özerk Filistin'in tek yüzeysel su kaynağı Şeria Nehri olup, özellikle batı yakasındaki yer altı su kaynakları ile birlikte üç ülkenin tüm ihtiyacını sağlamaktadır.²⁵⁴ Artan nüfus ve genişleyen su talebi yanında suyu kontrol etme avantajı, bölgenin en değerli kaynağının bölüşümünü ekonomik olmaktan çıkarıp, siyasal bir meta haline getirmektedir.

Tablo 3.5. Şeria Nehri Kolları ve Katkıları

Şeria Kolları	Ortalama Yıllık Katkı (milyon m³)
Dan	245
Hasbani	138
Banias	121
Yarmuk	500
Yan vadiler ve kaynak suları	350
Toplam	1.354

Kaynak: MOFFETT, George, **What Role Have Natural Resources Played in The Politics And Economy of The Middle East?**, s.108, <<http://www.pbs.org/wgbh/globalconnections/mideast/educators/resource/gotwater.pdf>>, (19.03.06).

Şeria Nehri'nin kullanımı için; Osmanlı İmparatorluğu'nca, 1913 yılında, Filistin'deki kamu yatırımlarından sorumlu Georges Franghi'ye hazırlatılan, bölgenin su kaynaklarının kullanımına ilişkin Franghi Planı'ndan başlayarak; İngiltere, Ürdün, ABD, İsrail ve Arap Ligi tarafından geliştirilen birçok plan Havza'yı paylaşan ülkeleri tatmin etmemiş, sorunu çözememiştir.²⁵⁵ Ortak bir yaklaşımın mümkün olmadığı ve her ülkenin kendi planlarını yaptığı 1950-1956 yılları arasında yoğunlaşan çözüm arayışları ve her havza ülkesinin ayrı ayrı planlar hazırlayarak diğer kıyıdaş ülkelerin önüne geçmeye çalışması tehlikeli bir tırmanmaya dönüşmüştür.²⁵⁶ 1951 yılında İsrail "Huleh Bataklıkları"nın kurutulması, Şeria Nehri'nin yatağının değiştirilmesi, bir su yoluyla suyun kıyı ovalarına ve su

²⁵³ BİLEN, a.g.e., s.107.

²⁵⁴ MOFFETT, a.g.e.

²⁵⁵ BİLEN, a.g.e., s.110.

²⁵⁶ TOKLU, a.g.e., s.70.

sağlanabildiği takdirde tarım için verimli olacağı kabul edilen Necef Çölü'ne ulaştırılması" planını geliştirirken, Ürdün de, Suriye ve Ürdün'e hidroelektrik sağlayacak ve Suriye'de 20.000 hektar, Ürdün'de ise bunun beş katı arazinin sulanmasını sağlayacak biri Makarin'de Yarmuk üzerinde diğeri Adisiye'de Şeria üzerinde iki baraj kurmayı planlamıştır.²⁵⁷ Mühendislerin Makarin Barajı üzerinde çalışmaya başlamalarına eş zamanlı olarak, İsrail de Şeria Nehri sularını kendi yeni milli su yoluna akıtma çalışmalarına başlamıştır.²⁵⁸ Bunun üzerine Arapların protestosu ve Suriye'nin aynı yılın Eylül ayında konuyu BM'ye getirmesi ile itiraz haklı bulunup, İsrail'den çalışmalarını durdurması istenmiştir.²⁵⁹ İsrail Kasım ayında ABD'nin iknası ile çalışmalarını durdurmuştur. Ardından ABD'nin Ürdün'e yardımı kesmesi ile bu ülkenin projesi de rafa kalkmıştır. Bu gelişmelerin ardından ABD Başkanı Eisenhower'ın özel temsilcisi Eric Johnston'un girişimleriyle "Johnston Planı" olarak isimlendirilen, ayrıntılı bir su tahsis planı hazırlanmıştır. Teknik düzeyde genel bir kabul gören bu çalışma, siyasi bir belge haline gelememiştir.²⁶⁰ Johnston Planı ile ilgili müzakerelerde beş ana konu üzerinde durulmuştur.²⁶¹

- Kıyıdaş ülkelerin su kullanım kotaları,
- Teberiy Gölü'nün bir depolama tesisi olarak kullanılması,
- Şeria Nehri sularının havza dışına iletilmesi,
- Lübnan'dan doğup bu ülke sınırları içinde denize dökülen Litani Nehri'nin Şeria Nehri'ne bağlanarak, her iki suyun toplamının kıyıdaş ülkeler arasında tahsisi
- Uluslararası denetim ve garantiler ile ilgili konular.

Plan, hem İsrail, hem de Arap Ligi teknik komiteleri tarafından kabul edilmiştir. Temmuz 1955'de İsrail Kabinesi'nde görüşülmüş ama oylama yapılmamıştır. Arap Uzmanlar Komitesi de aynı yılın Eylül ayında onayını vermiş ve plan Arap Ligi Konseyine sunulmuştur.²⁶² Konsey 11 Ekim 1955'te aleyhte karar verdiyse de, plan tümünden reddedilmemiş, paylaşım ilgili ülkeler tarafından sessiz bir

²⁵⁷ BİLİCİ, a.g.e.

²⁵⁸ GLEICK, Peter H., **Water Conflict Chronology**, <<http://www.worldwater.org/conflict.htm>>, (13.07.05).

²⁵⁹ BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.48.

²⁶⁰ BİLEN, a.g.e., s.111.

²⁶¹ a.g.e., s.111.

²⁶² BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.49.

şekilde kabul edilmiştir. Buna göre yaklaşık 1.300 milyon m³ olarak kabul edilen suyun, %52'si Ürdün'e, %36'sı İsrail'e, %9'u Suriye'ye ve %3'ü Lübnan'a ait olacak şekilde pay edilmiştir.²⁶³ Plan'a itirazlar ve değişiklik önerileri ise şu noktalarda olmuştur:

- *İsrail, Teberiyeye Gölü'nde depolanan suların havza dışına Akdeniz sahiline ve Necef'e naklini, ayrıca Litani ve Şeria nehirlerinin beraber ele alınarak, İsrail için öngörülen yaklaşık 400 milyon m³'lük kotanın 800 milyon m³'e çıkarılmasını talep etmiştir.*
- *Araplar ise, suların %77'sinin Arap Ülkelerinden doğduğunu belirterek, kota sistemi ile bölüştürülmesine karşı çıkmışlardır. Ayrıca İsrail için önerilen yıllık 400 milyon m³ suyun , 200 milyon m³ ile sınırlandırılmasını teklif etmişlerdir.*

Görüşmelerin ilerleyen safhalarında taraflar birçok konuda itirazlarını kaldırmışlarsa da Araplar, Yarmuk Nehri sularının Teberiyeye Gölü'ne iletilerek burada depolanmasını kabul etmemişlerdir. Arapların su kullanımlarının uluslararası kuruluşlarla denetlenmesi yönündeki teklifi²⁶⁴ ile, Suriye ve Ürdün'ün, Teberiyeye Gölü'nün bölgesel bir su kaynağı olarak değerlendirilip, İsrail'le birlikte ortaklaşa kullanılması önerileri de İsrail tarafından kabul edilmemiştir.²⁶⁵

Tablo 3.6. Johnston Planı ve Bugünkü Su Paylaşımı

	1955 Johnston Planına Göre Su Tahsisi (milyon m ³)			1990 Yılı Su Tüketimleri (milyon m ³)			Kazanımlar / Kayıplar
	Şeria Nehri	Yarmuk Nehri	Toplam	Şeria Nehri	Yarmuk Nehri	Toplam	
Ürdün	343	377	720	243	120	363	-357
Suriye	42	90	132	0	170	170	+38
İsrail	375	25	400	540	100	640	+240
Lübnan	35	0	35	0	0	0	-35
Toplam	795	492	1287	783	390	1173	

Kaynak: TOKLU Vefa, **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s.116.

1964 Arap Zirvesi'nde Şeria Nehri kaynağının yolunun değiştirilmesi (Hasbani ve Banias kollarının Ürdün topraklarında Yarmuk'la birleştirilmesi) kararı ve Araplar'ın 1965'te projeye başlamaları İsrail'i harekete geçirmiş, zaten üç tarafı

²⁶³ a.g.e., s.49.

²⁶⁴ BİLEN, a.g.e., s.114.

²⁶⁵ TOKLU, a.g.e., s.73.

kendi toprakları ile çevrili Dan kolunun kaynağını kontrol altına alma girişimlerine başlamıştır.²⁶⁶ Bu mücadele 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in; Golan Tepeleri'ni işgali, Şeria Nehri'nin kaynaklarının Araplar tarafından değiştirilmesini önlemesi, “milli su yolu” girişiminin ilk aşamasını tamamlaması ve Batı Şeria'daki varlığını eskisine göre daha da geliştirerek Yarmuk'un yarısını kontrol edecek konuma gelmesiyle sonuçlanmıştır.²⁶⁷ Daha sonradan Şeria Nehri'nin kullanımı, İsrail'in askeri gücü ile elde ettiği fiili duruma göre şekillenmiştir. Mevcut durumda; İsrail'in Şeria Nehri'nin kaynağında anakol ve Yarmuk'tan kullandığı toplam su miktarı 640 milyon m³, Ürdün ve Suriye'nin kullanımları ise 120 ve 170 milyon m³ tür.²⁶⁸

16 Eylül 1999 tarihinde Amman'da (Ürdün), İsrail, Ürdün ve Filistin otoritelerinin katıldığı, bu ülkelerdeki su ihtiyaçlarının ve düzenlemelerinin tartışıldığı bir çalışma yapılmıştır.²⁶⁹ Bölgedeki su krizinin aşılabilmesi için bölgesel işbirliğinin gerekliliği, tarımda kullanılan tekniklerin ve ekipmanların geliştirilmesinin gerekliliği ve bu gelişimlerin yapılabilmesi için bölge ekonomilerinin yetersiz olduğu, sonuçta uluslararası finanssal desteğe ihtiyaç olduğu hususlarında görüş birliğine varılmıştır.

Şeria Nehri, Ürdün ile Suriye arasında da problem durumundadır. Şeria'nın ana kolu Yarmuk Nehri'nin tüm kaynaklarını Suriye kontrol etmektedir. Suriye Yarmuk Nehrinin sularını aşırı kullanarak Ürdün'ü zor duruma sokmaktadır.²⁷⁰ Ürdün Üniversitesi'nden Prof. Elias Salameh ve Abu Talep 1991 yılında, Dünya Bankası tarafından düzenlenen seminerde verdikleri tebliğde; *“Halen, Suriye Johnston Planı ile belirlenmiş hissesinden daha fazla su kullanmakta olup, kullanımlarından çoğu 450 mm.den çok yağış alan yüksek dağlık bölgelerde ki arazilerin sulanmasına yöneliktir. Bu miktardaki yağış tarla bitkilerinin, meyve ağaçlarının ve hatta yaz mahsullerini yetiştirilmesi için yeterlidir. Ayrıca sulanan alanlar Yarmuk Nehri vadisi boyunca çok dar bir şeritte bozuk bir topografya içinde*

²⁶⁶ GLEICK, a.g.e.

²⁶⁷ BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.47.

²⁶⁸ BİLEN, a.g.e., s.116.

²⁶⁹ Green Cross International, a.g.e. s.22.

²⁷⁰ SUCUKA, Duygu, **Su, Petrol ve Ortadoğu II**,
<http://www.borsa.net/makale_goster.asp?Article=A_010703001>, (25.07.05).

yer almakta olup tüm projenin yapılabilirliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. İlaveten, Suriye su kaynakları bakımından zengin bir ülkedir ve Yarmuk hayati bir önem taşımaktadır.” açıklaması ile Suriye’nin büyük miktardaki su kullanımlarına dikkat çekmişlerdir.²⁷¹ BM verilerine göre, bugün 14,4 milyon olan Ürdün Vadisi nüfusu, 2050 yılında yaklaşık 34 milyon olacaktır.²⁷² Nüfusun hızla büyümesine paralel olarak tedbir alınmadığı takdirde Nehir sularının tekrar savaş sebebi olması kaçınılmaz olacaktır.

3.3.3. Yer Altı Suları :

Kanaatimizce Ortadoğu su sorununa çözüm arayışlarında yer altı su kaynaklarının dikkate alınmamış olması önemli bir eksiktir. Ortadoğu su potansiyeli hesaplanırken yerüstü su kaynaklarına yeraltında bulunan su kaynaklarını da dahil etmek gerekmektedir. Ortadoğu’nun nispeten fazla yağış alan bölgeleri Akdeniz’in doğu kıyıları, Irak’ın kuzeydoğusu ve Arabistan Yarımadasının güneyinde yer alan Yemen ve Umman dağlarıdır.²⁷³ Önemli akarsuların yer aldığı bölgelerse kuzeyde Fırat, Dicle, Asi, Litani ve Şeria çevreleri ile Nil Vadisi’dir. Yenilenen akiferlerin büyük bölümü bu bölgelerde bulunmaktadır. Vadilerde meydana gelen sağanak yağışlarla beslenen küçük boyutlu akiferlerle de sıkça karşılaşmaktadır.

Arabistan Yarımadasının kuzey ve orta kısımlarındaki geniş alan ise birkaç akiferden oluşan büyük bir yer altı su sistemine sahiptir. Ürdün’ün güneyinden Suudi Arabistan içlerine yüzlerce kilometre uzanan kireç taşları arasında derinlerde sıkışmış bu akiferlerin, fosil nitelikli sularının kullanılabilirliği bölgeden bölgeye değişmektedir. Kiminin suları acımsı, kiminin suları tatlı içilebilir niteliktedir. Bu yer altı sularının 2,175 milyar m³’ü aştığı tahmin edilmektedir.²⁷⁴ Hemen hemen hiç yenilenmeyen bu suların çok az bir oranı kullanılabilir durumda bulunmaktadır.

Ürdün’ün de her yıl yenilenen toplam yer altı suyu potansiyeli 385 milyon m³’tür. Güneyde Suudi Arabistan ile sınır teşkil eden bölgelerde, yenilenmeyen fosil su yatakları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi olan 125 milyon m³ su barındıran

²⁷¹ BİLEN, a.g.e., s.105.

²⁷² Green Cross International, a.g.e., s.12.

²⁷³ ULUATAM, a.g.e., s.100.

²⁷⁴ a.g.e., s.102

Disi Akiferi'dir.²⁷⁵ Fakat bu akifer Suudi Arabistan'a doğru uzanmakta ve Suudilerin buğday sulaması için aşırı kullanımı dolayısıyla hızla tükenmektedir.²⁷⁶

İsrail'in ise, toplam su kaynaklarının %60'ını Batı, Doğu ve Kuzeydoğu akiferleri teşkil etmektedir. 960 milyon m³'lük yeraltı sularının yaklaşık 790 milyon m³'ünü İsrail kullanırken, Filistinlilere 170 milyon m³ için müsaade edilmektedir.²⁷⁷

Tablo 3.7. İsrail'in Yeraltı Suları

Batı Akiferi	360 milyon m³	Doğu ve Kuzeydoğu Akiferleri	600 milyon m³
-Gazze Şeridi	60 milyon m ³	-Dağlık Bölgeler	300 milyon m ³
-Diğer Bölgeler	300 milyon m ³	-Doğu Akiferi	140 milyon m ³
		-Kuzey Akiferi	160 milyon m ³

Kaynak: BİLEN, Özden, **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, TESAV, Ankara, 1996, s.120.

Türkiye'den akan yüzey sularından istediği miktarı alamayınca, suyu alttan çekerek almaya çalışan Suriye, hidrojeoloji uzmanlarının, Türkiye'nin güney sınırı boyunca açtıkları kuyular vasıtası ile Şanlıurfa-Suruç-Harran-Ceylanpınar ovalarının altındaki 1,7 milyar m³ yeraltı sularından su çekimi yapmaktadır.²⁷⁸ Sınır hattı boyunca açılan derin kuyulardan yeraltı suyu çekilerek seviyenin düşürülmesini müteakip, Türkiye tarafındaki suların Suriye tarafına yönelmesi sağlanmaktadır.

Bir çok ortak yer altı suyuna sahip Ortadoğu devletleri, bu suları en üst seviyede kullanmaktadırlar. Yer altı sularının gizli doğası ve bu konudaki uluslararası yönetim kurallarının eksikliğinin, yeni krizler doğuracağı tahmin edilmektedir.²⁷⁹

3.4. Ortadoğu Su Meselesi ve Batı Ülkelerinin Yaklaşımı :

Bugüne kadar, ABD başta olmak üzere batılı ülkelerin Ortadoğu'ya olan ilgileri petrol ağırlıklı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı döneminde, İngiltere Başbakanı olan Churchill'in, 1936 yılında İngiliz Avam Kamerasında sarfettiği; "*Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir*" sözü Batılıların petrole bakış açılarını çok

²⁷⁵ a.g.e., s.121.

²⁷⁶ SUCUKA, a.g.e.

²⁷⁷ BİLEN, a.g.e., s.119.

²⁷⁸ DURUKAN, M.Yaşar, **Suriye Mavi Altının Peşinde**, <<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=11910>>, (10.07.05).

²⁷⁹ JARVIS, Todd, M. GIORANO, S. PURI, K. MATSUMOTO ve Aaron WOLF, "International Borders, Ground Water Flow and Hydroschizophrenia", **Ground Water**, Vol:43, No:5, September-October 2005, p.764.

açık bir şekilde göstermektedir.²⁸⁰ Bugün ise Ortadoğu’da petrol kadar su da Batılıların gündemindedir. Geçmişte petrol politik silahken, şimdi su ve gıda petrolün önüne geçmiştir.²⁸¹ ABD yönetimine hizmet veren “Stratejik Araştırmalar Merkezi”nin; “*Ortadoğu’daki jeopolitik ilgilerimiz, bugüne kadar petrol ağırlıklıydı. Şimdi su da, bölgede en önemli bir politik silah haline gelmektedir. Batılıların Körfez petrollerine olan bağımlılığı sürekli bir şekilde artmakla beraber, emniyetle iddia edebiliriz ki, bu asrın sonuna kadar, bu bölgenin politik durumunu su şekillendirecektir. Ortadoğu’daki su kaynaklarının geliştirilmesi, Amerika için en kritik dış politika konusudur*”.²⁸² şeklindeki görüşleri değişimi ifade etmektedir

Kısmen, Ortadoğu devletlerinin toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel kırılganlığı, kısmen de çok sayıda uluslararası gücü bölgeye çeken mevcut petrol rezervleri nedeniyle; Ortadoğu bölgesi, uluslararası siyasal gündemin daima ilk sırasını işgal etmiştir ve bu hali ile de etmeye devam edecektir.²⁸³ 21nci yy.a girerken birçok strateji üretim merkezi tarafından petrolden suya doğru bir strateji dönüşümü olduğundan bahsedilmektedir.²⁸⁴ 11 Eylül saldırıları sonrasında Orta Asya–Ortadoğu koridoruna barış getireceğini iddia eden ABD, yeni dönemde Ortadoğu’nun stratejik hayat kaynağı “suyu” görmezden gelemeyecektir.²⁸⁵ ABD’nin Irak’ı işgali gelişmelerin daha farklı bir zemine doğru kayacağını göstermektedir. Özellikle Ortadoğu’da su sıkıntısı çeken İsrail’in menfaatleri doğrultusunda bir paylaşımın, ABD tarafından bölge ülkelerine dayatılacağı ve Türkiye’nin de bu kapsamda ABD’nin baskılarından nasibini alacağı dile getirilen görüşler arasındadır.²⁸⁶

Su üzerine düzenlenen senaryolar, asılsız komplo teorilerine dayanmamaktadır. Bu yüzden çok yakın bir gelecekte, kanaatimizce Ortadoğu’da cereyan edecek olaylarda suyun başköşeyi işgal edecek bir mesele olması kuvvetle muhtemeldir. “Dünya Gözlem Enstitüsü (World Watch Institute)” tarafından yapılan

²⁸⁰ ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfü, **Su Barışı**, Şen Yayınları, Ankara, 2000, s.49.

²⁸¹ ÖZFATURA, Mustafa Necati, **Ortadoğu ve Su Meselesi**,
<<http://www.suvakfi.org.tr/sudanyazilar.htm>>, (26.07.05).

²⁸² <<http://www.gyte.edu.tr/ebulten/sayi5/kultur3.htm>>, (20.06.05).

²⁸³ GÜNGÖRMÜŞ KONA, a.g.e., s.16.

²⁸⁴ ŞEHİSUVAROĞLU, a.g.e., s.50.

²⁸⁵ ŞALVARCI, Yakup, **ABD ile Fırat-Dicle Pazarlığı**,
<<http://www.zaman.com.tr/2003/04/04/yorumlar/default.htm>>, (24.07.05).

²⁸⁶ <<http://www.2023.gen.tr/mayis03/editor.htm>>, (28.07.05).

araştırmalardan da anlaşıldığı üzere, dünyada su kıtlığı çekmekte olan 26 ülkeden 9'unun Ortadoğu coğrafyasında olması ve su ihtiyacının giderek artış göstermesi çatışma tahminlerini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla, bütün tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlıklarına rağmen birbiriyle pek dostça ilişkiler geliştiremeyen Ortadoğu bölgesi ülkeleri bugün varlığı hissedilen, gelecekte ise daha ağır bir biçimde hissedilecek olan su sıkıntısının odak noktasını oluşturmaktadır.²⁸⁷ Bu durum, su üzerine savaş, barış, uzlaşma, paylaşma gibi senaryolara zemin teşkil etmektedir. Çeşitli stratejik araştırma kuruluşları yayınladıkları raporlarda, Türkiye'yi de içine alan birçok çatışma senaryosu üretmektedirler. Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi'nde ABD Dışişleri Bakanlığının destek ve organizasyonu ile yapılan bir konferansta konuşmacı olan ABD'li uzman Dr. Clores; Ortadoğu'daki gıda ve suyun, petrol de dahil her şeyden kıymetli olacağını ifade ederek, GAP nedeniyle Fırat'ın sularının bol miktarda tasarruf hakkını ele geçirmesi muhtemel Türkiye'nin böyle bir ayrıcalığa sahip olmasının ileride savaş sebebi olacağını savunmuştur.²⁸⁸ Birçok batılı stratejist suyun hem bölge barışı için etkin bir unsur olabileceğinin altını çizmekte, hem de Türkiye'nin etkinliğini arttıracığını işaret ederek bölge ülkelerinin Türkiye'ye bağımlı kılınabileceğinin uyarısını yapmaktadırlar.²⁸⁹

²⁸⁷ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.78.

²⁸⁸ a.g.e., s.79.

²⁸⁹ ŞEHİSUVAROĞLU, a.g.e., s.63.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN “SINIR AŞAN” AKARSULARI VE PROBLEM DURUMLARI

Toplam uzunluğu 2753 km olan Türkiye sınırlarının %22’sini akarsular oluşturmaktadır.²⁹⁰ Türkiye’nin bazı akarsuları sadece sınıraşan sular (Fırat gibi) iken, bazıları ise hem sınır oluşturan hem de sınıraşan (Dicle gibi) akarsular sınıfına girmektedir. Bazı sınıraşan suların, su sıkıntısı çeken veya çektiğini iddia eden ülkelere akması ve Türkiye’nin su zengini olarak görülmesi sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Kişi başına 900 m³ su düşen bir bölgede, Türkiye’nin sınırlı su kaynakları tükenmez bir hazine gibi görülmektedir.²⁹¹ Bazı Ortadoğu ülkeleri, Türkiye’nin su potansiyeli oldukça yüksek olan su zengini bir ülke olduğunu iddia etmektedirler. Türkiye’nin konumu itibarı ile daha kuzeyde olması ve özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye’den çıkıyor olması, Türkiye’nin çok su zengini bir ülke olduğu intibamı vermektedir.²⁹² Türkiye, gerek su kaynakları, gerek bu kaynakların kullanımı ve değerlendirilmesi konusundaki faaliyetleriyle bölgede dikkatleri çeken tek “sorunsuz”, hatta “zengin” ülke gibi gözükmemektedir.²⁹³ Ancak su zengini sayılan ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin zengin değil, aksine su sıkıntısı olan ülkeler kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Afrika’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Su Zirvesi ve 22 Mart Dünya Su Günü nedeniyle hazırlanan “BM Su Raporu”nda Türkiye ile ilgili tahminlere göre: *“Türkiye 2005 yılından itibaren kuraklığın baş göstereceği ülkelerden biri olacaktır. Su sıkıntısı Türkiye dışında Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da başlayacak, 2025’te ise kuraklık ve beraberinde meydana gelecek hastalıklar açısından en tehlikeli dönem başlayacaktır. 2025’te 3 tarafı denizlerle çevrili Türkiye içinde tehlike çanları çalacak ve ekonomik olarak su sıkıntısı çekecek ülkeler arasında olacaktır. Bu tarihte Ortadoğu ise kuraklığı her yönüyle tam olarak hissedecektir. 2040 yılı Türkiye için “kritik bir yıl” olacak, Dicle*

²⁹⁰ BİLEN, a.g.e., s.97.

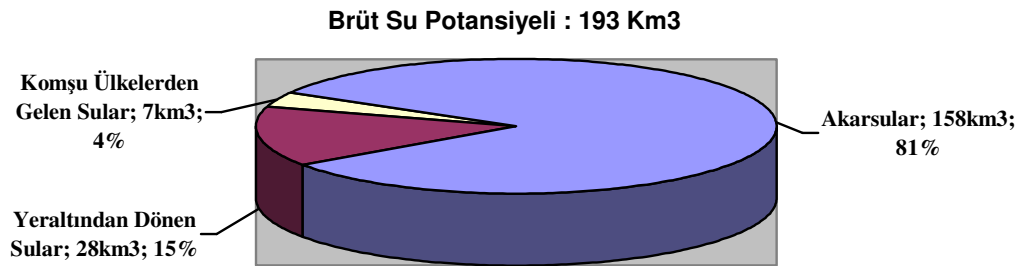
²⁹¹ ULUATAM, a.g.e., s.225.

²⁹² ODABAŞI, Harun, **Su Sınırları Değiştirecek**, <<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=13530>>, (10.07.05).

²⁹³ ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...

Yeraltı suyunu besleyen 69 milyar m³'lük suyun 28 milyar m³'ü pınarlar vasıtasıyla yerüstü suyuna tekrar katılmaktadır. Ayrıca, komşu ülkelerden gelen yılda ortalama 7 milyar m³ su bulunmaktadır. Böylece **brüt yerüstü suyu potansiyeli** 193 (158+28+7) milyar m³ olmaktadır.²⁹⁸ Yeraltı suyunu besleyen 41 milyar m³ de dikkate alındığında, ülkenin toplam **yenilenebilir su potansiyeli** brüt 234 milyar m³ olarak hesaplanmıştır.²⁹⁹ Ancak, günümüz teknik ve ekonomik şartları çerçevesinde, çeşitli amaçlara yönelik olarak tüketilebilecek yerüstü suyu potansiyeli yurt içindeki akarsulardan 95 milyar m³, komşu ülkelerden yurdumuza gelen akarsulardan 3 milyar m³ olmak üzere yılda ortalama toplam 98 milyar m³, yeraltı suyu potansiyeli ise yapılmış olan etütlere göre 12 milyar m³ olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda, günümüzdeki ekonomik şartlar çerçevesinde ülkenin **tüketilebilir yüzey ve yeraltı suyu potansiyeli** yılda ortalama toplam 110 milyar m³ olmaktadır.³⁰⁰ 2000 yılı verilerine göre Türkiye bu potansiyelin ancak 35 ile 38 milyar m³'ünü değerlendirebilmektedir.³⁰¹

Şekil 4.2. Türkiye Su Potansiyeli Dağılımı

Çok düzensiz yağış ve akış şartları, su kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesini sınırlandıran bir faktördür.³⁰² Bu koşullar büyük hacimlerde barajların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Aksi durumlarda, nehirleri düzensiz akım

²⁹⁸ <<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm#basadon>>, (24.07.05).

²⁹⁹ EROĞLU, Türkiye'nin Su ve ... <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

³⁰⁰ EROĞLU, Veysel, "Türkiye'nin Su ve Toprak Kaynakları Potansiyeli ve Gelişimi", içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Zekai ŞEN, Sevinç SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.8.

³⁰¹ MACQUARRIE, Patrick, **Water Security in The Middle East-Growing Conflict Over Development in The Euphrates-Tigris Basin**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Phil International Peace Studies, Trinity College, Dublin, Ireland, February 2004, p.10.

³⁰² BİLEN, a.g.e., s.71.

şartlarını içeren ülkelerde olduğu gibi, toplam su potansiyeli ile faydalanılabilir su potansiyeli arasındaki fark çok büyük olmaktadır. Günümüz Türkiye'si de bu ülkelerden bir tanesi durumundadır. Buna göre, bugün için bir yılda kişi başına düşen su miktarı yaklaşık olarak 2.936 m^3 olurken, yararlanılabilir su miktarı yaklaşık 1.430 m^3 olmaktadır.³⁰³ Bu rakam kişi başına düşen yıllık su miktarı 8.000 ile 10.000 m^3 olan ve su açısından zengin kabul edilen ülkelerin sahip olduğu potansiyelin çok uzağında kalmaktadır. Kişi başına düşen yıllık ortalama su miktarlarının Asya için 3.000 m^3 , Batı Avrupa için 5.000 m^3 , Afrika için 7000 m^3 , Kuzey Amerika için 18.000 m^3 , Güney Amerika için 23.000 m^3 ve dünya ortalamasının da 7.600 m^3 olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin ortalamanın bile çok uzağında olduğu görülmektedir.³⁰⁴ Türkiye, yerüstü ve yeraltı tatlı su potansiyeli ile dünyada 14ncü, kişi başına düşen yıllık tatlı su miktarı ile de 19ncu sırada bulunmaktadır.³⁰⁵ Devlet Su İşleri (DSİ) verilerine göre, gerekli önlemlerin alınmaması halinde 2025 yılından itibaren Türkiye'de ciddi su krizinin yaşanabileceği belirtilmektedir.³⁰⁶ Bu konuda BM'in "Uluslararası Tatlı Su Yılı" olarak ilan edilen 2003 raporunda da, 2025 yılının Türkiye'de kuraklık için bir yıldönümü olacağına dikkat çekilmiş ve su sıkıntısının yaşanacağına yer verilmiştir.³⁰⁷ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığına göre de 2025'te ülkenin nüfusu 80 milyonu aşacak ve bu tarihte kişi başına düşen yıllık tatlı su miktarı %37 oranında azalacaktır.³⁰⁸

Türkiye'nin 78 milyon ha olan yüzölçümünün yaklaşık olarak üçte birini (28,05 milyon hektarlık kısmını) ekilebilir araziler teşkil etmektedir. Bunun da 25,85 milyon hektarlık kısmı sulanabilir arazilerden oluşmaktadır. Ancak, yapılan etütler sonucunda bugünkü şartlarda ekonomik olarak sulanabilir arazi miktarı 8,5 milyon hektar olarak belirlenmiştir.³⁰⁹ 8,5 milyon hektarlık alanın da ancak 4,7 milyon

³⁰³ ULUATAM, a.g.e., s.225.

³⁰⁴ a.g.e., s.225.

³⁰⁵ <http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/01917/?printerfriendly=yes>, (28.07.05).

³⁰⁶ **Tatlı Su Rezervleri Alarm Veriyor**, <<http://www.yeniasya.com.tr/2003/11/03/haber/h21.htm>>, (25.07.05).

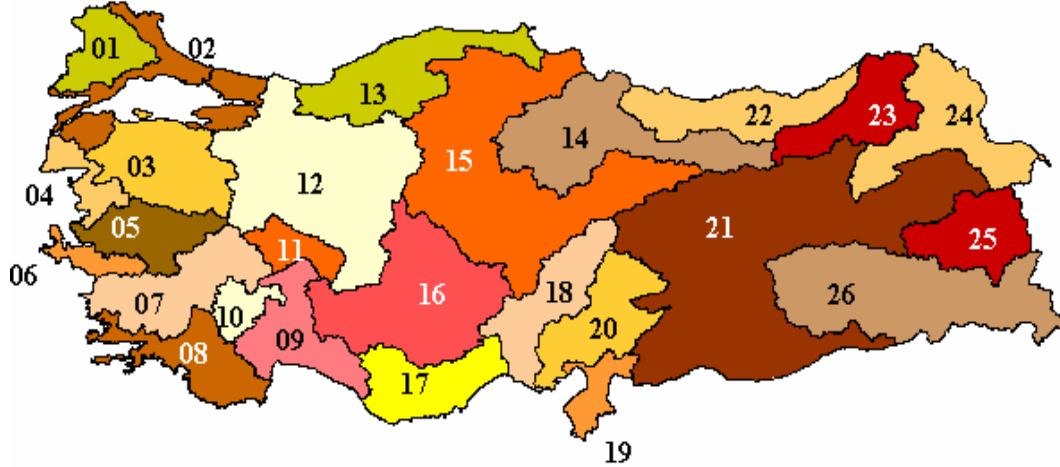
³⁰⁷ **Kullanılabilir Su Rezervi Azalıyor**, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/241974.asp>>, (25.07.05).

³⁰⁸ **ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...**

³⁰⁹ EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...**, Su Vakfı, ..., s.9.

hektarı sulanmaktadır. Bu durum, Hollanda'nın yüzölçümüne yakın bir alanın sulanmadığı anlamına gelmektedir.³¹⁰

Şekil 4.3. Türkiye Su Havzaları

Kaynak: <http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm>

Türkiye 26 havzaya bölünmüş olup Fırat ve Dicle (Şekil. 4.3.'te 21 ve 26 nolu havzalar) yüzey suyunun 1/3'nü oluşturmaktadır. Türkiye'deki su kullanımı genel itibarı ile DSI tarafından yönetilmektedir. DSI'nin kuruluşundan itibaren sulama, içme-kullanma, endüstri suyu temini, hidroelektrik enerji üretilmesi ve taşkından korunma gayesiyle 730 adet baraj ve çok sayıda gölet yapılması planlanmış, 2003 yılı başı itibariyle 206 adet baraj ve 378 adet gölet inşa edilerek işletmeye açılmış, 93 adet barajın ve 129 adet göletin inşaatı ise halen devam etmekte olup, ayrıca, 3637 adet taşkın kontrol tesisi inşa edilmiştir.³¹¹ Başta DSI olmak üzere su kaynakları gelişiminden sorumlu olan kamu kurum ve kuruluşlarının 2003 yılı başı itibariyle geliştirdikleri projeler sonucu çeşitli amaçlara yönelik su tüketimi 6,2 km³'ü yeraltı suyundan, 33,9 km³'ü ise yüzey suyundan olmak üzere toplam 40,1 km³'e ulaşmıştır.³¹² Bu suyun 29,6 (%74) km³'ü sulama, 6,2 (%15) km³'ü içme-kullanma suyu, 4,3 (%11) km³'ü ise endüstri suyu ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır. Kullanılmakta olan 6,2 km³ yeraltı suyunun ise 2,1

³¹⁰ <http://haber.mynet.com/detail_news/?mainPage=1&which=summary&type=center&id=O1122091637651&ref=haberHome&ref2=1&date=23Temmuz2005>, (23.07.05).

³¹¹ EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...**
<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

³¹² EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...** Su Vakfı,...,s.9.

km³'ü sulamada, 2 km³'ü içme-kullanma suyunda ve 2,1 km³'ü de endüstriyel maksatlı kullanımlarda tüketilmektedir.³¹³

Ülkenin 21. yüzyıldaki genel kalkınma hedefleri ve kaynak potansiyeli çerçevesinde gerekli önlemlerin alınması ve yeterli düzeyde imkanların seferber edilmesi halinde, DSİ'nin su kaynakları gelişimi alanında yerine getireceği hizmetlerinde hedefine 2030 yılı itibariyle ulaşması mümkün görülmektedir.³¹⁴ Böylece, Türkiye'de sektörel bazda 2030 yılında toplam 110 milyar m³ suyun tamamının kullanılabileceği tahmin edilmektedir.³¹⁵ Sektörlere göre su kullanımı, hedefler ve gelişim durumları şöyledir:

4.1.1. Tarım Sektörü :

Türkiye'de 2003 yılında tarım sektöründe yaklaşık 29,6 milyar m³ su harcanmış³¹⁶ ve bu yıl itibarı ile toplam 4,7 milyon ha arazi sulanabilir hale gelmiştir. Bu miktarın 2,70 milyon hektarı DSİ tarafından, 1,15 milyon hektarı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından işletmeye açılmıştır. Ayrıca, yaklaşık 850 bin hektar alanda halk sulaması yapılmaktadır. DSİ tarafından hizmete açılan alanın 500.000 ha.ı yeraltı suyu ile sulanmaktadır. İşletmeye açılmış 4,7 milyon ha.lık bu alan ekonomik olarak sulanabilir araziler toplamı olan 8,5 milyon ha.ın %55'ine karşılık gelmektedir. DSİ sorumluluğunda geliştirilmesi düşünülen 6,5 milyon ha.ın 2,7 milyon ha.ının bugünkü şartlar itibariyle geliştirildiği dikkate alındığında, 2030 yılına kadar işletmeye açılması düşünülen sulama sahası 3,8 milyon ha. olmaktadır. Bu miktarın 1,5 milyon ha.ı GAP projesi kapsamında, 2,3 milyon ha.ı ise diğer bölgelerdeki projeler kapsamında yer almaktadır.³¹⁷ Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için gerekli toplam finansman ihtiyacı 28,5 milyar ABD Doları olarak hesaplanmaktadır. Bu hedefe ulaşılması halinde, üretim artışı 5 katına çıkacak, 2 milyon kişiye istihdam imkanı yaratılacak ve yıllık 6 milyar ABD Doları Gayri Safi

³¹³ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ...*

<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

³¹⁴ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ...* Su Vakfı,...,s.15.

³¹⁵ <<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm#basadon>>, (24.07.05).

³¹⁶ a.g.e.

³¹⁷ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ...* Su Vakfı,...,s.16.

Milli Zirai Gelir artışı sağlanacaktır.³¹⁸ Ülkenin teknik ve ekonomik olarak sulanabilir toprak kaynağı olan brüt 8,5 milyon ha alanın tamamının 2030 yılında inşa edilerek sulamaya açılması ve sulama suyu tüketiminin 71,5 milyar m³'e ulaşması beklenmektedir. Böylece, 2003 yılı başında toplam su tüketimindeki payı %74 olan sulamanın 2030 yılındaki payının %65 seviyesine düşmesi beklenmektedir.³¹⁹ Bunun yanısıra, kırsal kesim nüfusunun yerinde istihdam edilmesi suretiyle kırsal kesimden şehre göç durdurularak sosyal bir fayda sağlanmış olacaktır.

4.1.2. Enerji Sektörü :

Türkiye'deki akarsuların hidroelektrik potansiyelinin geliştirilmesi maksadıyla 566 adet hidroelektrik santral (HES) projesinin geliştirilmesi planlanmıştır.³²⁰ Bu çalışmalar sonucunda ülke akarsularının toplam kurulu gücünün 35.540 MW, hidroelektrik enerji potansiyelinin ise 126.109 GW olacağı hesaplanmıştır. 2003 yılı başı itibariyle geliştirilerek işletmeye açılan 130 adet HES projesinin toplam kurulu gücü 12.251 MW olup, enerji üretim kapasitesi yılda ortalama 44.388 GW.tır. Bu ise toplam hidroelektrik potansiyelin ancak %35'inin geliştirildiğini göstermektedir. Halen inşaatı devam etmekte olan 31 adet HES projesinin toplam kurulu gücünün 3.338 MW, üreteceği enerji miktarının ise 10.845 GW olması beklenmektedir.³²¹

4.1.3. Hizmetler Sektörü (İçme-Kullanma ve Endüstri Suyu Temini) :

Ülkede içme-kullanma ve endüstri suyu olarak 2003 yılı rakamları ile yaklaşık 10,5 milyar m³ su kullanılmıştır. Nüfus artışı ve sosyal gelişmeler dikkate alındığında 30 yıllık bazda 28,5 milyar m³ suya ihtiyaç olacağı düşünülmektedir.³²² Bu miktarın %70'e isabet eden yıllık 20 milyar m³'ünün DSİ tarafından

³¹⁸ a.g.e., s.16.

³¹⁹ EROĞLU, Türkiye'nin Su ve ... Su Vakfı,...,s.17.

³²⁰ EROĞLU, Türkiye'nin Su ve ...

<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

³²¹ a.g.e.

³²² <<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm#basadon>>, (24.07.05).

karşılanacağı kabul edilmekte ve 30 yıllık periyotta gerekli finansman ihtiyacının 20 milyar ABD Dolar olacağı değerlendirilmektedir.³²³ Bugün için yaklaşık olarak yılda %2 civarında olan nüfus artış hızının azalarak devam edeceği göz önünde bulundurularak ülke nüfusunun 2030 yılında 110 milyona ulaşması beklenmektedir. Ayrıca 2003 yılı başı itibariyle kişi başına 250 l/gün olan içme-kullanma suyu ihtiyacının ülkenin sosyal refahının 2030 yılında, bugünkü Avrupa ülkeleri seviyesine ulaşacağı tahmin edilerek kişi başına içme-kullanma suyu ihtiyacının 300 l/gün'e ulaşacağı kabul edilmiştir.³²⁴

4.2. Türkiye'nin Sınırşan ve Sınır Oluşturan Akarsuları ve İlgili Ülkelerle Yapılan Düzenlemeler :

Türkiye'nin 2753 km.lik sınırlarının 605 km.si nehirlerden oluşmaktadır. Bugüne kadar sorun teşkil eden veya sorun teşkil edebilecek durumda olan akarsulardan Dicle, Fırat ve Asi Nehirleri hariç diğerlerinin rejimleri, ilgili devletlerle Türkiye arasında değişik tarihlerde imzalanan anlaşmalar veya diğer hukuksal düzenlemelerle bir esasa bağlanmış ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.³²⁵ Türkiye'nin ciddi su meselesi yaşadığı ülkeler Suriye ve Irak'tır. Türkiye'nin Irak ile Dicle ve Fırat nehirleri konusunda; Suriye ile Dicle, Fırat ve Asi nehirleri konusunda anlaşmazlıkları bulunmaktadır.³²⁶

4.2.1. Meriç Havzası :

490 km uzunluğundaki Meriç Nehri, Bulgaristan'ın Rodop Dağları'ndan doğarak, Edirne yakınlarında Batı Trakya'dan gelen Arda ve Bulgaristan'dan gelen Tunca nehirleriyle birleşmektedir.³²⁷ Tunca, Meriç Nehri ile birleşene kadar Türk-Bulgar sınırında 61 km.lik sınırı, Meriç Nehri ise Türkiye ile Yunanistan arasında

³²³ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ... Su Vakfı*,...,s.16.

³²⁴ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ...*

<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

³²⁵ TİRYAKİ, a.g.e., s.44.

³²⁶ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.80.

³²⁷ TOKLU, a.g.e., s.86.

yaklaşık 200 km.lik sınırı oluşturmaktadır.³²⁸ Meriç Nehri'ne katılan nehirlerden 280 km uzunluğundaki Ergene Nehri, tamamı Türkiye'de olan tek koldur. Meriç, Türkiye ile Bulgaristan arasında "sınıraşan", Türkiye ile Yunanistan arasında ise "sınır oluşturan" bir akarsudur. Havza, 32.700 km²'si Bulgaristan'da, 14.600 km²'si Türkiye'de ve 8.700 km²'si Yunanistan'da olmak üzere toplam 56.000 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.³²⁹

Meriç Nehri, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ı birlikte ilgilendirmesine rağmen, uluslararası hukuk bakımından bu üç devletin de taraf olduğu bir anlaşmaya konu olmamıştır. Hukuksal düzenlemeler Türkiye'nin, Yunanistan ve Bulgaristan'la ayrı ayrı imzaladığı antlaşmalarla yapılmıştır. Yunanistan ile yapılan düzenlemelerden önemli olanlar şunlardır: 20 Haziran 1934'de Ankara'da imzalanan **"Meriç Nehri'nin Her İki Kıyısında Yapılacak Hidrolik Tesisatın Tanzimine Mütteallik İtilaf"** ile faydalanma eylemleri konusunda hükümler içeren 19 Ocak 1963 tarihli **"Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla Hudut Tahsisine İlişkin Protokol"**dür.³³⁰ 1934'de yapılan düzenlemelerde Meriç'in kolları da dahil edilerek, taşkınlerden korunma, sulama ve balıkçılık konuları ele alınmıştır. 1963'te ise tarımsal amaçlarla faydalanma konusunda temel hükümlere yer verilmiş, anlaşmazlık halinde sorunların **"Karma Teknik Komisyonu"** yoluyla çözümleneceği belirtilmiştir. Faydalanmada devletlere, karşılıklı bilgi verme, nehir yatağının tanzimi ve kıyıların aşınmasını önleme, masraflara katılma ve yardım, diğer tarafa önemli zarar vermeme yükümlülükleri getirilmiştir.³³¹ 1934 tarihli antlaşmanın üçüncü kısmında, kendi sahilinde antlaşmada belirtilen tesislerin yapımına girişecek tarafın, faaliyetine ait projeyi 3 ay önceden karşı tarafa bildireceği, topografik çalışmalar, su ölçümleri ve akışı engelleyen durumlarda ortak hareket edileceği hükme bağlanmıştır. 1963 protokolünde ise, projelerle ilgili olarak, gerekirse iki tarafın teknisyenlerinden oluşan karma bir heyetin çalışmaları yürütmesi, projenin karşı taraf tarafından onaylanması durumunda inşaatın ortak veya tek taraf tarafından

³²⁸ TİRYAKİ, a.g.e., s.45.

³²⁹ TOKLU, a.g.e., s.86.

³³⁰ a.g.e., s.87.

³³¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.46.

yapılabileceği, tamamını tek taraf yapıyorsa diğer tarafın masrafa katılması ve tarafların karşılıklı yardımlaşmalarını hükme bağlamıştır.³³²

Meriç ve kolları ile ilgili olarak Bulgaristan ile düzenlemeler ancak 1960'lı yılların sonlarına doğru başlayabilmiştir. 28 Aralık 1967 tarihinde Ankara'da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Halli ile Hudut İşaretlerinin Bakımı Hakkında Anlaşma”**, 23 Ekim 1968 tarihinde İstanbul'da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasındaki İki Memleket Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Anlaşma”** ile 13 Eylül 1975 tarihinde Sofya'da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması”** en önemli olanlardır.³³³ Sulardan faydalanma ile ilgili temel anlaşma 1968 tarihli anlaşmadır, fakat diğer iki anlaşma da konuyla ilgili hükümler taşımaktadırlar. Anlaşmalarda düzenleme kapsamına, taşkınlardan korunma, sulama, balıkçılık ve enerji üretimi gibi faydalanma eylemleri ile devletlerin yükümlülükleri olarak da taraflar arasında işbirliği ve bilgi verme, masraflara katılma, önemli zarar vermeme konuları alınmıştır. 1967 antlaşmasının 5nci Maddesi'nde “her iki taraf için karşılıklı fayda ve şartlar sağlayacak olan her ortak proje için ayrı bir uygulama anlaşması” yapılması öngörülmektedir.³³⁴ Uyuşmazlık çözümü için de iki tarafın eşit sayıdaki uzmanlarından kurulu bir **“Türk-Bulgar karma komisyonu”** görevlendirmesi yapılmıştır.³³⁵ Komisyonun incelediği meseleler üzerinde mutabakata varamaması durumunda, tarafların müzakere suretiyle diplomatik yoldan çözüme varması da 1968 antlaşmasının 8nci Maddesi'nde karara bağlanmış, 1975 antlaşması ile de Komisyon “Türk – Bulgar ekonomik ve Teknik İş Birliği Karma Komitesi” olarak adlandırılmış ve uyuşmazlıkların çözüm yollarını araştırması, hükümetlere

³³² TOKLU, a.g.e., s.89.

³³³ TİRYAKİ, a.g.e., s.89.

³³⁴ TOKLU, a.g.e., s.90.

³³⁵ TİRYAKİ, a.g.e., s.47.

tavsiyelerde bulunabilmesi maksadı ile iş birliği imkanlarını belirlemesi yönünde tekrar görevlendirilmiştir.³³⁶

Bunlardan ayrı olarak Türkiye ile Yunanistan arasında su taşkınlarına karşı 1951 yılında “Meriç havzası Master Planı” hazırlanmıştır.³³⁷ Ancak suyun kaynağına sahip olan Bulgaristan bu plana katılmadığı için, gereken tesisler tamamlanamamıştır. Bulgaristan’ın geliştirdiği projeler nedeniyle yazları su azalmakta ve suyun kullanımından doğan kirlenmeler su kalitesini de bozmaktadır. Kış aylarındaki fazla sular Meriç Nehri’nden pompalanarak barajlarda toplanırken, kurak dönemlerde ise Bulgaristan’dan su satın alındığı dahi olmuştur.³³⁸ 6 Ağustos 1993 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile Bulgaristan’dan, Meriç üzerinden 13 gün süreyle su alınması ve karşılığında m³ başına 0.12 ABD doları ödenmesi kararlaştırılmış, alınan 15.866.000 m³ suya karşılık olarak da 1.9 milyon dolar tazminat ödenmiştir.³³⁹ Bugün için Meriç ile ilgili en büyük sorun kış sonunda meydana gelen taşkınlardır.

4.2.2. Çoruh, Aras ve Arpaçay Nehirleri :

Çoruh, Türkiye ile Gürcistan arasında sınıraşan sudur. Aras ve Arpaçay nehirleri ise Ermenistan ile sınır oluşturan nehirlerdir. Bu nehirler ile ilgili hukuksal düzenlemeler, Sovyetler Birliği dağılmadan önce yapılan antlaşmalarla yapılmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasını müteakip, Gürcistan ile Ermenistan’ın uluslararası hukuka göre antlaşmaların ardılı olması ve de antlaşmalara aykırı uygulamalara girilmemesi nedeni ile antlaşmaların yürürlükte oldukları kabul edilmektedir.³⁴⁰ Bundan dolayı da, kanaatimizce bu üç nehri aynı başlık altında incelemek doğru olacaktır.

Çoruh Nehri, Doğu Karadeniz Bölgesindeki Mescit Dağı’ndan doğarak, 355 km.si Türkiye sınırları içinde kalacak şekilde 376 km uzunluğa erişerek Batum

³³⁶ TOKLU, a.g.e., s.90.

³³⁷ BİLEN, a.g.e., s.98.

³³⁸ KELEŞ, a.g.e.

³³⁹ TOKLU, a.g.e., s.91.

³⁴⁰ a.g.e., s.92.

(Gürcistan) yakınlarında Karadeniz'e dökülmektedir.³⁴¹ Çoruh, Türkiye'nin enerji potansiyeli açısından 4ncü, su potansiyeli açısından 13ncü büyük havzasıdır.³⁴² Havzanın tarıma elverişlilik oranı düşük olduğundan, uygulanan projeler daha çok enerji potansiyelinin kullanılmasına yöneliktir.

Aras Nehri, Bingöl Dağları'nın eteklerinden doğup, Pasinler ovasını suladıktan sonra Ermenistan sınırında Arpaçay Nehri ile birleşerek sınır boyunca akmaya devam edip, Türkiye'de 441 km aktıktan sonra Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ne girer ve 920 km uzunluğa erişip, Hazar Gölüne dökülmektedir.³⁴³

Arpaçay Nehri ise, Doğu Anadolu'da Allahüekber Dağları'ndan doğan Kars Suyu'nun, Çıldır Gölü'nden çıkan Çıldır Suyu ile birleşmesi ve daha sonra bunlara Güney Kafkasya'dan doğan Gümrü Suyu'nun katılması ile oluşmaktadır. Aras Nehri ile birleşene kadar yaklaşık 140 km uzunluğundadır.³⁴⁴

Bu nehirlerle ilgili ilk antlaşma, 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta imzalanan ve bazı maddeleri 1928 yılında yenilenen, **“Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadı Teşkil Eyleyen Nehir Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavelename ile Serdarabat Barajı'nın İnşasına Dair Müzeyyel Protokol”**dür.³⁴⁵ Antlaşmaya göre;³⁴⁶ Taraflar, sınır oluşturan nehir, çay ve dere sularından miktar olarak yarı yarıya faydalanacaklardır (md.1). Tarafların, nehir sularının durumunu incelemeleri maksadıyla ölçüm istasyonları kurmaları öngörülmektedir (md.2-3). Nehirlerden biri üzerine baraj inşa eden taraf, diğer tarafın çıkarlarını gözetmek için tedbir almak ve gerekli su miktarının barajdan serbestçe geçmesini sağlamak zorundadır. Alınan tedbire rağmen, karşı taraf zarar görürse, bunun tazmini gerekecektir (md.5). Taraflar sınır oluşturan nehirlerin talveg³⁴⁷ hattını yapay olarak bozmamakla yükümlüdürler (md.7). Tarafların vatandaşları balık avlama hakkına sahip olmakla beraber gece avlanmaları yasaktır (md.11)

³⁴¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.47.

³⁴² Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, a.g.e., s.67.

³⁴³ TİRYAKİ, a.g.e., s.48.

³⁴⁴ a.g.e., s.48.

³⁴⁵ a.g.e., s.48.

³⁴⁶ TOKLU, a.g.e., s.93.

³⁴⁷ Bir nehrin akış istikameti boyunca en derin yerinden geçtiği varsayılan hat.

25 Nisan 1963'te **Türk-Sovyet Karma Komisyonunun, Arpaçay Üzerinde Müşterek Baraj İnşası ile İlgili Toplantı Protokolü** de “ Baraj inşa edildikten sonra, barajda düzenlenen sular ile Aras'tan gelen sulardan, her iki tarafın kendi hisselerine düşen suyu, doğrudan doğruya rezervuardan çekebileceği gibi Arpaçay ve Aras nehirlerinin herhangi bir sınır bölgesinden çekebileceğini öngörmektedir (md.14).³⁴⁸

26 Ekim 1973 tarihli, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti arasında Sınırdaki Arpaçay Nehrinde Baraj inşası ve Baraj Gölünün Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma** ise; “su kullanma grafiği uyarınca kendi su payını yıl boyunca kullanmayan taraf, bu miktarı müteakip yıllarda talep edemez” (Md.30) hükmünü getirmiştir.

Son olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 7 Mart 1990 tarihinde, Arpaçay ve Çoruh Nehirleri ile Posof Çayı ve Çaksu Deresi yataklarındaki değişikliklerin önlenmesi veya düzeltilmesi maksadıyla inşa edilecek tesislerin işbirliği içerisinde yapılması anlaşmaya bağlanmıştır (Md.1). Yine anlaşmaya göre, yataklarda meydana gelebilecek değişikliklerin önlenmesi maksadıyla, taraflardan her biri müstakil olarak hareket edebileceklerdir(Md.2).

Çoruh ve Aras nehirlerinin bir diğer özelliklerinin de sınır aşan sular olmasına rağmen, anlaşmalar genel olarak, sınır oluşturan sular ile ilgili konuları ele almaktadır. Anlaşmalarda bu nehirlerin kolları ile ilgili düzenlemelere yer verilmemiştir. Düzenlemeler ile ilgili genel ilkeler suların yarı yarıya paylaşılması, kazanılmış haklara saygı ve mevcut tesislerin korunmasıdır. Hidroelektrik enerji üretimi ve balıkçılık konularına tüm antlaşmalarda yer verilmiştir. Su kullanma programlarını yapmak ve uygulamaları kontrol etmek, gerektiğinde değişikliklere başvurabilmek amacıyla, tarafların üçer temsilcisinden oluşan “**Daimi Çalışma Komisyonu**” oluşturulmuştur. Taraflar arasında meydana gelebilecek uyuşmazlıkları çözümleme görevi, her iki tarafın eşit sayıda temsilcisinden oluşan “**Karma Komisyon**”a verilmiştir.³⁴⁹ Yapılan anlaşmalar gereği önemli bir sorun oluşturmayan

³⁴⁸ TOKLU, a.g.e., s.94.

³⁴⁹ TİRYAKİ, a.g.e., s.50.

Aras sularının kullanımının, gelecekte Türkiye, İran ve Ermenistan arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerine bağlı olarak bir sorun oluşturmaması beklenmemektedir.³⁵⁰

4.2.3. Asi Havzası :

Kaynağı Lübnan Dağları'nın arasında, Beka Vadisi olan Asi Nehri kuzey istikametinde 35 km akıp, Suriye'ye girerek Humus civarında Humus(Hama) gölüne girmekte ve buradan El-Gab sulama alanlarını katedip Türkiye sınırına ulaşmaktadır.³⁵¹ Türkiye-Suriye arasında yaklaşık 22 km.lik bir sınır teşkil ettikten sonra Eşrefli köyü civarında Türk topraklarına girmektedir. Asi nehrinin Türkiye'deki uzunluğu sınır boyu (22 km) dahil 100 km.dir.³⁵² Amik ovasının güneyinde Küçük Asi ile birleşerek 40 km sonra Samandağ ovasında Akdeniz'e dökülmektedir. Asi Nehri'nin toplam 22.624 km²'lik yağış alanının 1.275 km².lik kısmı Türkiye'de bulunmaktadır.³⁵³ Nehrin ortalama akımı 1907 No'lu Demirköprü Akım Rasat İstasyonu kayıtlarına göre (17 yıllık ortalama) 40,913 m³/sn, Antakya Akım Rasat İstasyonu Kayıtlarına göre de 69,977 m³/sn.dir.³⁵⁴ Suriye 1961'den beri Asi nehrini etkin olarak kullanmaktadır;³⁵⁵ Rustem ve Hilfaya-Mehardeh barajları Hams ve Hama şehirlerinin elektriğini sağlamakla birlikte, baraj suları içme ve sulama suyu olarak ta kullanılmaktadır. Suriye, Asi Nehri üzerinde ayrıca Ziezoun ve Kastoun barajlarını inşa etmeyi planlamaktadır.³⁵⁶ Bu nedenle sulama mevsimlerinde Asi Nehri'nin, yaz aylarında Türk topraklarına girmeden hemen önce debisinin 3 m³/sn.ye kadar düştüğüne rastlanmaktadır.³⁵⁷ Doğal durumda, Asi Nehri'nin ortalama debisi 40,913 m³/sn kabul edildiğinde yıllık akım miktarı 1.2 Milyar m³'e tekabül etmektedir.³⁵⁸ Su miktarı yağışlı dönemlerde 78 kat fazlasına kadar

³⁵⁰ KELEŞ, a.g.e.

³⁵¹ TOKLU, a.g.e., s.94.

³⁵² BİLEN, a.g.e., s.103.

³⁵³ ATUK, a.g.e.

³⁵⁴ a.g.e.

³⁵⁵ BİLEN, a.g.e., s.103.

³⁵⁶ ATUK, a.g.e.

³⁵⁷ BİLEN, a.g.e., s.103.

³⁵⁸ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.81.

çıkabilmektedir.³⁵⁹ Asi Nehri'nin hidrolojik yapısı hakkında çok sağlıklı veriler bulunmamaktadır. Nehrin içerisinde geçip denize döküldüğü Hatay İli'ni kendi sınırları içerisinde varsayan Suriye, Asi'nin kendi ulusal suyu olduğu tezinden hareketle, uluslararası platformlarda konuyu tartışmamakta ve hidrolojik bilgileri saklı tutmaktadır.³⁶⁰ Suriye'ye göre;³⁶¹ *“Fransa ikincisi Dünya savaşı öncesi 1939 yılında Hatay'ı Türkiye'ye savaşta kendi müttefiklerinin yanında yer alması karşılığı vermiştir ve gerçek Türkiye-Suriye sınırı Hatay'ın kuzeyinden geçmektedir. Bu nedenle de Asi Nehri sınırışan sulardan değildir.”*

Asi Nehri'nin sularından Türkiye sulama, Suriye ve Lübnan hem sulama hem de elektrik üretmek amacıyla yararlanmaktadır. Suriye'nin tüm devam eden su projeleri tamamlandığında, Türk topraklarına akan su miktarının %80'in üzerinde azalacağı değerlendirilmektedir.³⁶² Mevcut barajlara ilaveten yapımı öngörülen Ziezoun ve Kastoun rezervuarlarının inşa edilmesi halinde, Türkiye'ye tarımsal sulamaların dışında bırakılacak su miktarı da tüketilmiş olacaktır. Halihazırda bu Nehrin sularının %90'ını Suriye kullanmakta ve Türkiye-Suriye sınırında Türkiye'ye ortalama 120 milyon m³ su bırakılmaktadır.³⁶³ Rezervuarların inşa edilmesi halinde Türkiye'ye bırakılan su miktarı, 25 milyon m³'e düşecektir. Lübnan'dan doğan Suriye'nin yukarı kıyıdaş, Türkiye'nin ise aşağı kıyıdaş ülke olduğu Asi Nehri, her iki ülke arasında mevcut çatışmaların ve karşılıklı güvensizliklerin önemli nedenlerinden birisidir.³⁶⁴ Asi Nehri küçük bir nehir olmakla birlikte Suriye'nin batısındaki Hama ve Humus şehirleri için hayati bir önem taşımaktadır. Suriye'nin, 2005 yılı içerisinde BM baskısı ile çekildiği Lübnan'daki askeri varlığının bir sebebinin de Asi Nehri'nin kaynağını korumak olduğu, bu ülke yetkilileri tarafından belirtilmiştir.³⁶⁵ Türkiye'de ise özellikle Amik Ovası için Asi Nehri vazgeçilmez bir su kaynağı durumundadır. 1,2 milyon dönümlük Amik Ovası'nın 690 bin dönümlük kısmında sulu tarımın yapılmasının, Nehrin suyunda yaşanan azalma nedeni ile

³⁵⁹ TOMANBAY, a.g.e., s.57.

³⁶⁰ TOKLU, a.g.e., s.94.

³⁶¹ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.82.

³⁶² ADAMS, a.g.e., s.11.

³⁶³ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.81.

³⁶⁴ a.g.e., s.80.

³⁶⁵ a.g.e., s.80.

sürekli olarak aksadığı ve Amik Ovası'nın çölleşmeye başladığı gözlemlenmektedir.³⁶⁶ Suların azalması bölge halkı için önemli gelir kaybı yaratmakta, kuruyan nehir yatağı yaz aylarında çevresel sorunları beraberinde getirmekte ve bu olumsuz durum bölge halkının sağlığını tehdit eden bir unsur oluşturmaktadır.³⁶⁷

1972 yılında Suriye ve Lübnan arasında yapılan anlaşma uyarınca, Lübnan'a Asi Nehri'nden yılda 80 Milyon m³ su tahsis edilmesi öngörülmüş, fakat anlaşma siyasi bazı nedenlerden dolayı o tarihte yürürlüğe girememiştir. Daha sonra 20 Eylül 1994 tarihinde Suriye ve Lübnan arasında yapılan yeni bir anlaşma ile Asi Nehri'nin Lübnan - Suriye hududundaki 403 Milyon m³ olan toplam su hacminden 80 Milyon m³'ünün Lübnan'a bırakılması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmayla daha önce kabul edilen paylaşma resmi hale getirilmiştir.³⁶⁸ Suriye, 1950'lerde Asi Nehri üzerinde kurmayı planladığı baraj ve sulama tesislerinin proje finansmanı için Dünya Bankasına müracaat etmiştir. Dünya Bankası, durumdan etkilenebilecek diğer üye ülkelerin çıkarlarını gözetmek ilkesinden hareketle, Suriye'ye aşağı kıyıdaş ülke olan Türkiye ile görüşmesini tavsiye etmiştir. Kendi toprağı olarak gördüğü bir yerde proje onayını Türkiye'den almak istemeyen Suriye, kredi talebini geri çekmiştir.³⁶⁹ 1998 yılında ABD'de Suriye Büyükelçisi olan Velid el Muallim'in bir ABD televizyon kanalında yayımlanan "*Asla unutmadık, Hatay Suriye'den çalınmış bir vilayettir*" sözleri ve aynı yıl Suriye Enformasyon Bakanı Muhd Salman'ın "*Hatay hiçbir zaman vazgeçilmeyecek ulusal bir meseledir*" sözleri,³⁷⁰ kanaatimizce Asi Nehri ile Hatay İli konusunun aynı başlık altında değerlendirildiğinin ve Suriye için hassas bir konu olduğunun göstergeleridir. Hatay konusu Suriye'de hassas bir sorun olarak kabul edildiğinden, Suriye makamları Asi Nehri'ni tartışmaktan sürekli kaçınmaktadır. Asi üzerine herhangi bir müzakere, Türkiye'nin Hatay bölgesi üzerindeki egemenliğinin kabulüne eşdeğerdir.³⁷¹ Türkiye, Asi Nehri'nin sularının

³⁶⁶ ÖZFATURA, a.g.e.

³⁶⁷ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.81.

³⁶⁸ a.g.e., s.81.

³⁶⁹ TOKLU, a.g.e., s.95.

³⁷⁰ a.g.e., s.96.

³⁷¹ ADAMS, a.g.e., s.11.

durumu ile Fırat Nehri suları arasında bir paralellik kurmaya çalışmışsa da bu durum Suriye tarafından kabul edilmemektedir.

4.2.4. Fırat-Dicle Havzası :

Aynı bölge içerisinde doğarak, birbirine çok yakın topraklar üzerinde akan, Basra Körfezi'ne dökülmeden önce birleşerek Şatt-ül Arap Nehri adını alan ve Irak'ın 1980'li yılların ortalarında inşa ettiği Tartar Kanalı ile de birleştirdiği Fırat ve Dicle nehirlerinin tek bir havza oluşturduğu ve tek başlık altında incelenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Şekil 4.4. Fırat ve Dicle Havzası

Kaynak: ULUATAM, Özhan, *Damlaya Damlaya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.86.

Her iki nehir de Doğu Anadolu'nun yüksekliklerinden kaynaklanırlar Suriye ve Irak topraklarını aşarak Basra Körfezi'ne dökülürler. BM tarafından yayınlanmış

olan “Uluslararası Nehir Havzaları” listesinde Fırat ve Dicle’nin su toplama havzası 884.000 km² olarak verilmiştir.³⁷² Ortalama yıllık su hacmi yaklaşık 32 milyar m³ olan Fırat’ın suyunun yaklaşık %90’ı Türkiye’den kaynaklanırken, kalan %10’luk kısmı ise Suriye’den kaynaklanmakta, Irak’ın su hacmine bir katkısı olmamaktadır.³⁷³ Fırat Nehri, Dicle ile birleşene kadar su hacminin %70 ile %80’lik kısmını sulama, buharlaşma ve yer altına süzülme nedeniyle kaybetmektedir.³⁷⁴ Yıllık ortalama hacmi yaklaşık 50 milyar m³ olan Dicle ve kollarının, yıllık toplam akışının ortalama %40’ı Türkiye’den kaynaklanırken, bu hacme Irak %51, İran ise %9 oranlarında katkı sağlamakta, Suriye kaynaklı bir katkı olmamaktadır.³⁷⁵

Doğu Anadolu’da Erzurum ve Ağrı yörelerindeki dağlardan kaynaklanan Murat ve Karasu nehirleri Keban Barajı yakınlarında birleşerek Fırat Nehri adını almakta ve bu noktadan itibaren Dicle Nehri ile birleşinceye kadar, 955 km.si Türkiye’de, 559 km.si Suriye’de, 815 km.si Irak’ta olmak üzere yaklaşık 2.330 km uzunluğa erişmektedir.³⁷⁶ Fırat Nehri’nin Türkiye’de 155.400 km², Irak’ta 204.240 km² ve Suriye’de 84.360 km² olmak üzere toplam 444.000 km².lik havza alanı mevcuttur.³⁷⁷ Keban Barajı’ndan sonra, Malatya yakınlarında yıllık ortalama akımı 2 milyar m³ olan Tohma Çayı’nı alan Fırat Nehri, Adıyaman il sınırlarında Kahta Çayı, Ziyaret Deresi ve Göksu kolunu, Urfa ilinde Karacadağ yönünden Hacılıdır ve Hacıkamil derelerini, Gaziantep ili sınırlarında ise Karasu ve Nizip çaylarını alarak Suriye sınırına ulaşmaktadır.³⁷⁸ Fırat Nehri’nin doğal durumda yıllık ortalama akımı 996 m³/sn iken, yaz aylarında 156 m³/sn.ye inebilmekte, karların eridiği bazı

³⁷² KIRAN, Abdullah, **Ortadoğu’da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2005, s.68.

³⁷³ BİLEN, a.g.e., s.47. (Suriye’nin katkısı %11 olarak da verilebilmektedir, fakat onun da %10’u Türkiye’den kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. AYTEMİZ, Levent, **The Optimal Joint Provision of Water for Irrigation and Hydropower in The Euphrates River: The Case of Conflict Between Turkey and Syria**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ..., December 2001,p.12.)

³⁷⁴ KOLARS, John F. ve William MITCHELL, **The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project**, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville: Illinois: 1991, p.7.

³⁷⁵ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları...**

³⁷⁶ BİLEN, a.g.e., s.47.

³⁷⁷ KİBAROĞLU, **International Regimes For Effective...**, s.184.

³⁷⁸ TOKLU, a.g.e., s.98.

dönemlerde 5200 m³/sn üzerine çıkabilmektedir.³⁷⁹ Fırat Nehri'nin Atatürk Baraj yerindeki yıllık ortalama akımı 26,6 milyar m³ iken bu değer Birecik yakınlarında 30 milyar m³/yıl'a ulaşmaktadır. Karkamış'taki yıllık ortalama doğal akımı 1937-1993 yıllarını kapsayan ölçümlere göre 31,6 milyar m³ olan Fırat Nehri, Suriye sınırları içinde Habur kolunu ve Türkiye'den gelen Sacir Sularını alarak, Suriye ile Irak arasındaki sınırda yıllık 35 milyar m³'lük bir potansiyele ulaşmaktadır.³⁸⁰ Nehir 31,6 milyar m³ potansiyel ile Türkiye'de akışa geçen 186,05 milyar m³ suyun %17'sini oluşturmaktadır.³⁸¹

444.000 km² alana sahip olan Fırat havzası yüksek bir plato görünümünde olup, birçok çanaklaşmış ovalar ve alçak tepelerden oluşmakta ve Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktadır. Kaynağı, Doğu Anadolu'da olan Fırat Nehri Türkiye'nin ve bölgenin en büyük nehridir. Fırat Havzası ; içme, kullanma ve sulama suyuna en fazla ihtiyaç duyulan yörelerdendir. Bölgede uzak mesafelerden insan ve hayvan gücü ile su taşındığı ve yaz aylarında sarnıçlarda biriken suların tükenmesi ile halkın göç etmek zorunda kaldığı sık sık gözlenmektedir. Kırsal alandaki hayvan sayısı ve nüfus büyük ölçüde sarnıç sayısı ve bu sarnıçların su tutma özelliği ile sınırlı bulunmaktadır.³⁸² Yaz mevsiminin uzunluğu, sıcaklığın ve buna bağlı olarak da buharlaşmanın yüksekliği kuraklığın başlıca nedenidir. Yıllık ortalama yağış 450-500 mm. olarak gerçekleşmektedir. İçme ve kullanma suyu ihtiyaçları çevredeki su kaynaklarından veya yeraltı sularından karşılanmaktadır. Havzanın ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Altı aya yaklaşan yaz kuraklığı nedeni ile kuru tarım tekniği yaygın olup çeşitlilik yoktur.

Fırat Nehri, Türkiye'deki akış alanında genellikle geçirgen olmayan toprak tabakası üzerinde aktığından yeraltına süzülme yok denecek kadar azdır. Ancak Türkiye sınırını geçtikten sonra düz ve geçirgen bir arazide akış hızı yavaşlayarak akışına devam etmektedir. Fırat Havzası'nın, Suriye'ye nazaran daha yüksek ve Suriye'ye doğru meyilli bir topografik yapıya sahip olması sonucu Nehir sularının 50,536 m³/sn.si yeraltı suyu olarak Suriye topraklarına akmakta, FAO raporunda da

³⁷⁹ ATUK, a.g.e.

³⁸⁰ BİLEN, a.g.e., s.47.

³⁸¹ TOKLU, a.g.e., s.98.

³⁸² ATUK, a.g.e

bu süzülmenin $35-50 \text{ m}^3/\text{sn}$ mertebesinde olduğu belirtilmektedir.³⁸³ Fırat Nehri, Irak içerisinde Dicle Nehri ile birleşinceye kadar, sulama, yer altına süzülme ve buharlaşma sebebi ile potansiyelinin %70-80'ini kaybetmektedir.³⁸⁴

Türkiye'nin ikinci büyük nehri olan Dicle Nehri, Hazar Gölü'nün (Elazığ) yakınlarından doğmakta ve Fırat Nehri ile birleşinceye kadar yaklaşık 1840 km yol katetmektedir.³⁸⁵ Türkiye topraklarında 523 km akış uzunluğu olan nehir kaynağından kuzey-güney istikametinde akarak, Diyarbakır'ın hemen güneyinde doğuya yönelmektedir.³⁸⁶ Bu arada kuzeyden Pamukçay, Salat Çayı, Batman ve Garzan kollarını, güneyden Göksu ve Savur çaylarını alarak, doğuda Botan Çayı kavşağından sonra tekrar güneye dönmektedir. Dicle Nehri, Cizre ilçesinden itibaren 30 km Türkiye-Suriye sınırını oluşturmakta ve müteakiben Irak topraklarına girmektedir.³⁸⁷ Havzasında ortalama yağış miktarı 500-800 mm olan Dicle Nehri'nin Cizre civarındaki akımı (9 yıllık ortalama) $16,2 \text{ milyar m}^3/\text{yıl}$ dır ($513,69 \text{ m}^3/\text{sn}$).³⁸⁸ Irak topraklarına geçmesini müteakip, yine Türkiye'den gelen Hezil ve Zap sularının katılımı ile Türkiye'nin toplam katkısı $21,3 \text{ milyar m}^3$ 'e ulaşmaktadır. Nehir, Irak toprakları içerisinde de $31,4 \text{ milyar m}^3$ su almakta ve Fırat Nehri ile birleşmeden hemen önce $52,7 \text{ milyar m}^3$ 'e ulaşmaktadır.³⁸⁹ Dicle, Türkiye'de akışa geçen toplam yüzey sularının %11,5'ini teşkil etmektedir. 387.600 km^2 alana sahip Dicle Havzasının 58.140 km^2 'si Türkiye'de, 290.700 km^2 'si Irak'ta, 37.984 km^2 'si İran'da ve 775 km^2 'si Suriye'de bulunmaktadır.³⁹⁰

Dicle Havzası'nın, Fırat Havzası gibi Suriye'ye doğru meyilli ve Suriye'ye nazaran daha yüksek bir topografyaya ve çok engebeli bir araziye sahip olması, Havza'da tarımsal sulama yapılacak düz alanların çok az olması gibi nedenlerle yerüstü ve yeraltı sularının hemen hemen tamamının Suriye sınırından Irak'a

³⁸³ a.g.e.

³⁸⁴ **Tigris-Euphrates River Dispute**, <<http://www.american.edu/ted/ice/tigris.htm>>, (01.04.06).

³⁸⁵ BİLEN, a.g.e., s.48.

³⁸⁶ TOKLU, a.g.e., s.99.

³⁸⁷ BİLEN, a.g.e., s.48.

³⁸⁸ BİLEN, a.g.e., s.48. Akış miktarı bazı kaynaklar tarafından yıllık $19,297 \text{ milyar m}^3$ ($612,70 \text{ m}^3/\text{sn}$) olarak verilmektedir.(Bkz. ATUK, Nihal, Türkiye'den Suriye'ye Akan Yerüstü ve Yer altı Suyu Miktarı ve Bunların Ekonomik Degerleri.) Bu çalışmada Bilen'in verileri temel alınmıştır.

³⁸⁹ a.g.e., s.49.

³⁹⁰ KİBAROĞLU, **International Regimes For Effective...** , s.185.

akmasına neden olmaktadır. Dicle Havzası'na ait suların $3,17 \text{ m}^3/\text{sn.si}$ yeraltı suyu olarak Suriye'ye akmaktadır.³⁹¹ Türkiye'deki akış alanında Dicle Nehri üzerinde enerji üretimine yönelik olarak Ilısu, Cizre ve Kralkızı Barajları ve hidroelektrik santrallerinin yapılması ve bunlara 7 barajın daha ilave edilmesi planlanmıştır.³⁹²

4.3.Türkiye'nin Sınır Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Politikası Açısından Durumu :

Türkiye'nin halihazırda, sınır aşan yada sınır oluşturan sular ile ilgili problem yaşadığı Suriye ve Irak olmak üzere iki komşusu bulunmaktadır. Diğer komşuları ile, yukarda da bahsedildiği üzere, çeşitli tarihlerde yapılan düzenlemeler ile sorunlarını şimdilik çözümlenmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri konusunda da çeşitli düzenlemeler yapılmasına rağmen tarafların aldıkları suyu halen yetersiz bulmaları sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Dicle ve Fırat nehirleri ile ilgili olarak, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacak olan, Türkiye'nin taraf olduğu antlaşma ve hukuki düzenlemeler özetle şu şekildedir; Irak ile; “Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması” ve Suriye ile; “Türk-Fransız İtilafnamesi, Lozan Barış Antlaşması, Tahdidi Hudut Nihai Protokolü, Hatay-Suriye Tahdidi Hududu Son Protokolü, Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü'dür.

Suriye ve Irak soruna “kazanılmış hak ya da tarihi hak” çizgisinden ve “doğal durumun bütünlüğü” çizgisinden bakmaktadır. İki ülkenin iddiası binlerce yıldır iki nehrin sularını kullanarak tarihi-kazanılmış haklarının söz konusu olduğudur. Türkiye ise, su meselesinde son zamanlara kadar egemenlik ilkesine dayanan bir politika izlemiştir. Günümüzde ise Türkiye'nin, uzun gerginlik dönemlerini, sorunun uluslararası platformlara konu olmasını, dünyada su ile ilgili eğilimi dikkate alarak mevcut kaynakların hakça ve rasyonel kullanımı için geçtiği yerlerde havza ilkesine yöneldiği görülmektedir. Türkiye'nin bu hususta attığı en önemli adım, üç ülke arasında suyun adaletli ve rasyonel kullanımını gerçekleştirmek için toprak, bitki ve mühendislik gibi çalışmalar yapmak üzere, Ortak Teknik Komite (O.T.K.)

³⁹¹ ATUK, a.g.e.

³⁹² BISWAS, Asit K., **International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile**, Oxford University Press, New York, 1994, p.55.

toplantılarında geliştirip ileri sürdüğü “üç aşamalı plan” önerisidir.³⁹³ Ayrıntılarına bir sonraki bölümde değinilen plan Suriye ve Irak tarafından reddedildiğinden hayata geçirilememiştir.

Türkiye, 2003 yılında Kyoto’da(Japonya) düzenlenen Dünya Su Forumunda, uluslararası camiaya su politikalarını ve geliştirdiği projelerin anlatma imkanı bulmuştur. Türk tarafınca yapılan konuşmalarda, GAP’ın gıda, tarım ve hidro enerji açısından önemi, gıda gereksiniminin global düzeyde karşılanmasında oynayacağı önemli rol, su sıkıntısı çeken bölge ve ülkelere su transferi konusunda Türkiye’de sağlanan gelişmeler (Manavgat Nehri üzerinde inşa edilmiş olan içme suyu arıtma ve dolum tesislerine değinilerek) anlatılmıştır. “Su ve Barış - Su ile Bağlantılı Çatışmaların Kaynakları (Water for Peace - The Origins of Water Related Conflicts)” konulu oturumda yapılan sunuşta, diğer hususların yanısıra Türkiye’nin sınıraşan sular politikası anlatılmış ayrıca, çoğu akademisyenlerden oluşan izleyicilerin GAP, sınıraşan suların paylaşımı, Suriye ve Irak’la ilişkiler, Türkiye’nin su yönetimi ve İsrail’e su satışı konularındaki soruları yanıtlanmıştır.³⁹⁴ Dicle ve Fırat Nehirleri örneğinde hem suyun hem verimli toprağın yukarı kıyıdaş ülke olan Türkiye’de bulunduğu, GAP kapsamında, eski adıyla Yukarı Mezopotamya olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin, ‘Belçika’ büyüklüğündeki bir bölümünün sulanmasının öngörüldüğü, bunun gerek Türkiye’nin artan nüfusunun gerek bölge ülkelerinin gelecekteki gıda ihtiyaçlarının karşılanması açısından büyük önem arzettiği, sonuç olarak; sadece aşağı kıyıdaş ülkelerin suya ihtiyaçları bulunduğu varsayımının yanlış olduğu vurgulanmıştır.³⁹⁵ 20 Mart 2003 günü Kyoto’da düzenlenen ve STK’ların yoğun şekilde katıldığı barajlar tartışmasında panelistler arasında yer alan “International Rivers Network” temsilcisi Patrick Mc Cully büyük barajlar aleyhinde yaptığı konuşmada, Atatürk Barajı ve GAP’ı da eleştirmiş, GAP’ın bölge halkına yarar sağlamadığını, zenginleri daha çok zengin ettiğini ve aşağı kıyıdaş ülkeleri susuz bıraktığını iddia etmiştir.³⁹⁶ Anılan STK temsilcisine verilen yanıtta, Atatürk Barajı ve GAP’ın şimdiden bölgede eş görülmemiş bir ekonomik kalkınmaya yol açtığı, bu gerçeğin küresel düzeyde bir çok uzman tarafından teyid edildiği, bölge

³⁹³ KELEŞ, a.g.e.

³⁹⁴ RENDE, a.g.e.

³⁹⁵ a.g.e.

³⁹⁶ a.g.e.

şehirlerinin GAP sayesinde sanayileşme açısından önemli gelişmeler gösterdiği, sulu tarıma geçilebilen yerlerde köylünün gelirinin ona katlandığı, tamamlandığında 3,3 milyon insana iş sağlayacak bir projenin bölge halkına olan yararlarının açık olduğu, bütün bu gelişmeleri göz ardı etmenin büyük haksızlık teşkil ettiği, ülkesinde (İrlanda) bol su ve elektrik ortamında yaşadığı anlaşılan temsilcinin sudan ve elektrikten mahrum olmanın güçlüklerini, sosyal ve ekonomik sonuçlarını kavramasının beklenmediği belirtilmiş, insan unsuruna değer vermeyen, politize olmuş bazı STK'ların çevreci kisvesi altında, bazı çıkar gruplarının ve lobilerin dar menfaatlerini korumaya yönelik faaliyetlerde bulunduklarının ve bu yolla finansman sağladıklarının herkes tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁷ Çok amaçlı baraj projelerinin, artan enerji ve gıda ihtiyacının karşılanmasında önemli rolü bulunduğuna işaret edilmiş, Fırat Nehri üzerindeki barajlar sayesinde güney komşuların en kurak dönemlerde bile yeterli suya kavuştuğu, ancak projelerin baraj karşıtı STK'lar tarafından engellenmeye çalışıldığına dikkat çekilerek, özellikle kurak bölgelerde kalkınma ve yoksullukla mücadele için yeni barajlar inşa edilmesi gerektiğinin önemi vurgulanmıştır.³⁹⁸

Son zamanlarda AB'nin birlik üyeliği için çaba sarfeden Türkiye üzerinde, Fırat ve Dicle nehirlerinin yönetimi konusunda baskı uygulama girişimleri ile ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonucu, Batı da soruna taraf olmaya başlamıştır. Kanaatimizce hem bu üç ülkenin anlaşmazlıklarının devamı, hem de Batı'nın bölgede fiili varlık göstermesi neticesi, sorunun çözümünde, Batılıların geliştirdikleri çözüm yöntemlerinin etkin olacağı kuvvetle muhtemeldir.

³⁹⁷ a.g.e.

³⁹⁸ a.g.e.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ARASINDA SINIR AŞAN SULAR İLE İLGİLİ KRİZ OLUŞUMLARI VE MÜZAKERELER SÜRECİ

Türkiye'nin, Suriye ve Irak ile arasında sorunlara neden olan su kaynaklarının başında Dicle ve Fırat nehirleri gelmektedir.³⁹⁹ Suriye ve Irak'a göre yukarı kıyıdaş durumunda olan Türkiye'nin konumu, söz konusu nehirlerin kaynaklarının birçoğunu topraklarında bulundurması açısından önemlidir. Üç kıyıdaş ülke arasındaki ilişkiler 1920-1960 arasındaki dönem süresince uyumlu olarak nitelendirilmektedir.⁴⁰⁰ Kıyıdaş ülkelerin su kaynakları üzerinde çok da etkin ve eşgüdümlü olmayan gelişim ve yönetim uygulamaları bile, suyun niteliği ve niceliği üzerinde büyük ve olumsuz etkiler yaratmamıştır. Ülkelerin nüfusları su potansiyeli ile dengede denilebilecek düzeylerde olmuş ve nehirlerin akışı ise yalnızca aylık ve yıllık doğal değişimlere bağlı kalmıştır. Dolayısıyla bu süreçte, havzadaki suyun daha iyi yönetilmesi ve kullanılması için ortak bir anlayışın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Suriye ve Irak'ın tek ciddi sorunu, sık aralıklarla maruz kaldıkları sellerin yıkıcı etkisi olmuştur. Bu dönemde ülkelerden hiç biri, Fırat-Dicle nehir havzasının sularının aşırı kullanımına yönelik projelere girişmemişlerdir. Planlamalar ülkeler tarafından büyük ölçüde tek taraflı olarak yapıldığı halde, 1960'ların başlarında üç ülke arasında teknik müzakereler de yapılmıştır.

5.1. Kriz Oluşumu Öncesi Durum :

Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili olarak 1960'lardan itibaren başlayan kriz sürecinin öncesinde, Türkiye, Suriye ve Irak arasında yapılan akarsular konusundaki düzenlemeler sırasıyla şunlardır;

Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan, “**Türk-Fransız İtilafnamesi**”dir. İtilafnamenin

³⁹⁹ KELEŞ, a.g.e.

⁴⁰⁰ KİBAROĞLU, Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...

12nci Maddesi ile Kuveik suyunun kullanımı şu şekilde düzenlenmiştir:⁴⁰¹ “*Kuveik Suyu Halep şehri ile şimalde Türk kalan mıntika arasında her iki tarafı hakkaniyet perverane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mintikanın ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafile Türk toprağında Fırat’tan dahi su alabilecektir.*” Bu madde incelendiğinde iki önemli husus dikkati çekmektedir. Öncelikle sulardan faydalanmada “hakkaniyet” ilkesi ölçü alınmış, daha sonra faydalanma sadece Halep şehrinin ihtiyacı ile sınırlı kalmıştır. Daha sonra 1926 yılında imzalanan “**Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan adına) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi**”nin 13ncü Maddesiyle, Türk-Fransız İtilafnamesi’nde yer alan Kuveik Suyu’nun Halep ve kuzeyindeki Türk Bölgesi arasında “hakça paylaşım”ını öngören hüküm kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye Halep Şehri’ne Fırat Nehri’nden su vermeyi kabul etmiştir.⁴⁰²

Lozan Antlaşması’nın 109ncü Maddesi “... bir devletin sular sistemi (kanal açma, su taşmaları, sulama, akıtma ve benzeri hususlar) başka bir devletin toprağında yapılacak çalışmalara bağlı bulunduğu yada bir devletin toprakları üzerinde öteki bir devletin topraklarından çıkan sular yada su gücü (hidrolik enerji) kullanıldığı takdirde, ilgili devletler arasında her birinin menfaatlerini ve müktesep haklarını muhafaza edecek mahiyette bir anlaşma yapılması” belirtilmekte ve anlaşma yapılmazsa meselenin çözüm hakemliğine havalesi esası kabul edilmektedir.⁴⁰³ Bu antlaşmada Türkiye’nin kesin sınır tespiti yapılamadığından, söz konusu madde için uygulama alanı bulunamamış, kesin sınırların tespiti sırasında ise mevcut kullanımlar diğer devletlerin çıkarları ölçüsünde korunmuştur.⁴⁰⁴

Türkiye ile Fransa arasında 29 Haziran 1929 tarihinde imzalanan, “**Hududun Gözetlenmesi, Hudut Rejimi, Hududu Geçen Sürülere Uygulanacak Mali Rejim ve Göçebe Nüfusun Denetimi Hakkında Protokol**” ile, hududun iki tarafında 5 kilometrelik bir sahada emlakı bulunanların, daha önce olduğu gibi sulama ile ilgili haklarından yararlanmaya devam edecekleri hükme bağlanmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ TOKLU, a.g.e., s.103.

⁴⁰² KELEŞ, a.g.e.

⁴⁰³ Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, a.g.e., s.67.

⁴⁰⁴ TOKLU, a.g.e., s.104.

⁴⁰⁵ a.g.e., s.104.

3 Mayıs 1930 tarihinde yine Türkiye ile Fransa arasında, “**Tahdidi Hudut Nihai Protokolü**”, Dicle Havzası ile ilgili olarak “sorunların çözümünde tam eşitlik” ilkesi getirmektedir.⁴⁰⁶ Burada 1921 İtilafnamesindeki “hakkaniyet” ilkesi ile çelişki ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye’de doğup Nusaybin yakınlarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmaya ilişkin, 13 Mayıs 1952 tarihinde Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokolde “eşitlik” ilkesinden söz edildiği görülmektedir. Dere üzerinde Türkiye tarafından yapılacak olan tesislerin Suriye’ye faydası olması durumunda Suriye’nin sağladığı fayda ölçüsünde tesislerin yapım masrafına katılacağı hükme bağlanmıştır.⁴⁰⁷

29 Mart 1946 tarihinde ise, Fırat ve Dicle nehirlerinden faydalanma konusunda Türkiye ile Irak arasında “**Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması**”nın 1 numaralı eki olan, “**Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü**” imzalanmıştır.⁴⁰⁸ Bu protokolde “ *tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılmasının Irak için önemini gördükleri...*” ifadesi ile Irak’ın kaynağı kendi topraklarında olmayan sularının yıllık taşkınlarının denetlenmesi ve düzenli akışlarının sağlanması için Türkiye’den destek verilmiştir. Protokolün önsözünde, “*bütün harcamaları Irak tarafından karşılanacak bent ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları.....ve bu gibi, nehirler üzerinde yapılacak korunma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyar bir şekilde yapılması prensibini kabul eyledikleri*” ifade edilmiştir. Yapılacak tesislerin yerlerinin belirlenmesi, ölçümlerin yapılması, bunların sonucunda Türk kurumları tarafından haritalar hazırlanması için “*...işlerin gerektirdiği bütün harcamaları Irak ödeyecektir*” (Md.1/3). “*Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımlarını temin eyleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün*

⁴⁰⁶ a.g.e., s.104.

⁴⁰⁷ a.g.e., s.105.

⁴⁰⁸ BAYRAKTAR, Muharrem, **Fırat ve Dicle’ye İsrail Mührü**,
<<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=yazarlar&haberno=6855&tarih=2004-10-22>>,
(25.07.05).

yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir” (Md.3/1). “Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye’nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil edilecektir” (Md.4/2). “ Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki korunma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak’a haber vermeyi kabul eder” (Md.5). Ayrıca protokol, bilgi alışverişi, akım gözlemlerinin Irak’a ulaştırılması ve protokol hükümlerinin yerine getirilmesi için temsilci atanması hususlarını da düzenlemiştir.⁴⁰⁹ Protokolde Türkiye için getirilen tek sınırlama, kendi faydasına yapacağı tesisler için Irak’a haber verme yükümlülüğüdür. Protokolde anılan, anlaşmaya konu teşkil edecek olan faydalanmalar, Irak yararına yapılacak olan tesislerden Türkiye’nin faydalanmak istemesi durumunda geçerli olacaktır. Antlaşma süresiz olup gönümüzde geçerli olmasına rağmen tam olarak uygulanamamıştır.⁴¹⁰

5.2. Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Fırat-Dicle Havzası’nda Krizler :

Su sorununun bölgesel gündeme yerleşmesi, üç ülkenin su kaynakları geliştirme projelerini hayata geçirmesiyle başlamıştır. Türkiye’nin Fırat Nehri üzerinde Keban ve Karakaya barajları projelerini hayata geçirmeye başlamasına kadar Suriye ve Irak’la kayda değer bir sorun söz konusu olmamış, 1964 yılında Keban Barajı’nın yapımı Suriye ve Irak tarafından endişeyle karşılanmış, her iki ülke Türkiye’yi, suyu politik bir koz olarak kullanıp Ortadoğu’da hakimiyet kurmaya çalışmakla suçlamıştır. Türkiye ise, Keban Barajı’nın havzadaki su miktarını değiştirmeyeceğini, tam tersine Fırat Nehri sularının %70’ini düzenleyeceğini, her iki ülkedeki depolama tesislerine olumsuz etkisi olmayacağını açıklamıştır.⁴¹¹

Türkiye’yi suyu haksız kullanmakla itham eden Suriye, Fırat Nehri üzerinde Sovyetler Birliği’nin parasal ve teknik desteğiyle Tabka Barajı’nın yapımına

⁴⁰⁹ TOKLU, a.g.e., s.106.

⁴¹⁰ KELEŞ, a.g.e.

⁴¹¹ a.g.e.

başlamıştır.⁴¹² 1974 yılında hem Keban, hem de Tabka Barajı tamamlanmış, barajlarda su tutma tarihi de çakışmıştır.⁴¹³ Bu durum hem Türkiye ile Suriye’yi karşı karşıya getirmiş, hem de Suriye ile Irak arasında büyük bir sorun oluşturmuştur. Suriye’nin Tabka Barajı’ndan⁴¹⁴ Irak’a çok az su bırakması iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiş, Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği’nin arabuluculuğu ile savaş önlenmiştir.⁴¹⁵

Fırat üzerine kurulan 2nci baraj olan Karakaya Barajı inşası sırasında Suriye, uluslararası girişimlerle barajın yapımını engellemeye çalışmıştır. Türkiye’nin kredi talebi karşısında Dünya Bankası kredi vermek için ön şart olarak, Türkiye’ye sınır aşan sular konusunda ana hatlarını bankanın belirlediği bir model üzerinde Suriye ve Irak ile görüşme önerisinde bulunmuştur. Türkiye su tüketimi değil enerji amaçlı bir proje için ileri sürülen bu öneriyi reddetmiştir.

Türkiye’nin Keban ve Karakaya barajlarının yapımıyla başlattığı, Güneydoğu Anadolu kaynaklarını kullanarak, bölge kalkınmasını hedefleyen faaliyetleri soruna yeni bir boyut getirmiştir. 1980 yılında hayata geçirilen GAP, Suriye ile sorunları zirveye çıkarmıştır. Bu proje ile güneye akan suların kontrolünü sağlayan Türkiye’nin suyu siyasi bir koz olarak kullanma imkanı kazanması üzerine, Suriye, Türkiye ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde pazarlık yapabilecek bir şeye ihtiyacı olduğunu çok önceden görmüş ve elinde ek koz olarak bulundurmak için çeşitli terörist fraksiyonları, kurtuluş hareketleri ve muhalifleri merkezlerini Şam’da kurmaları için davet etmiştir.⁴¹⁶ Bu bağlamda Türkiye’ye karşı 1980’lerin başından beri Türkiye’de faaliyet gösteren terör örgütlerine (PKK, ASALA ve DEV-YOL) destek vermeye başlamıştır.

13 Ocak 1990’da, Türkiye Atatürk Baraj Gölü’nü doldurmak amacıyla Fırat Nehri’nin akışını geçici olarak durdurmuştur. Baraj gölünün doldurulması amacıyla Nehrin akışını bir ay süresince durdurulması kararı çok daha önce alınmış, Kasım

⁴¹² Proje’de 1200’e yakın Sovyet mühendisi ve teknik elemanı görev almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. GÜLER, Zeki, “Ortadoğu’da Su Sorunu”, *Uluslararası İlişkiler Olaylar ve Yorumlar*, Ankara Üniversitesi, Yıl:8, Sayı:33, Sonbahar 1999, s.71.

⁴¹³ BİLEN, a.g.e., s.87.

⁴¹⁴ Tabka Barajı eski teknoloji ile yapılmış bir Rus yapısıdır ve elektrik türbinleri ağızına kadar dolu olduğunda çalışabilmektedir.(Bkz. ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.85)

⁴¹⁵ GLEICK, a.g.e.

⁴¹⁶ BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.55.

1989’da, aşağı kıyıdaş komşular planlanan dolun işlemiyle ilgili olarak bilgilendirilmiştir. İletilen bilgi notunda, durumun teknik gerekçeleri açıklanarak, kaybın telafisi için hazırlanmış ayrıntılı bir programa da yer verilmiştir. Fakat Suriye ve Irak hükümetleri Türkiye’ye notalar göndererek Fırat’ın sularının aritmetiksel esasa göre (2/3’ü Suriye ve Irak’a geri kalan 1/3’ü Türkiye’ye kalacak biçimde) paylaşılması için derhal bir anlaşma yapılması ve barajın doldurulma süresinin azaltılması yönünde çağrıda bulunmuşlardır.⁴¹⁷ Suriye, Atatürk Barajı’nda su tutulduğu sırada elektrik ve su kesintileri uygulayarak hem kendi kamuoyuna, hem de Arap dünyası ve dünya kamuoyuna Türkiye’nin kasıtlı olarak suyu kestiği propagandasını yapmış, Türkiye’nin suyu, komşularına karşı siyasi hakimiyet kurmak için bir araç olarak kullandığını ileri sürerek, etki yaratmaya çalışmıştır. Türkiye, barajdan su tuttuğu süre içinde barajın altında kalan su kollarından akışın sürmesini sağlamış, işleme geçmeden önce taraflara resmi olarak bilgi vermiş, Suriye ve Irak uzmanlarına alınan tedbirleri açıklamış, 20 Kasım 1990’dan, suyun tutulduğu 13 Ocak 1990 gününe kadar saniyede 763 m³ su bırakarak fazla suların Suriye ve Irak’taki barajlarda biriktirilmesine imkan vermiştir. Suyun tutulduğu 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasında bırakılan su ortalama saniyede 509 m³ civarındadır ki, kanaatimizce bu da Türkiye’nin verdiği taahhütlere uyma çabası ve iyi niyetini göstermektedir.

Türkiye’yi “iyi komşuluk ruhuna” aykırı davranışta bulunmakla suçlayan Suriye, PKK terör örgütüne desteğini devam ettirmiştir. Türkiye bu desteği kırmak ve ilişkilerinin gereğini yapmak adına siyasi ve ekonomik yaklaşımlarını sürdürmüştür; 20 Ocak 1993 tarihinde iki ülke başbakanları nezdinde Suriye’de yapılan görüşmelerden sonra imzalanan ortak bildiriyle 1993 yılı bitmeden önce Fırat Nehri sularından taraflara ayrılacak miktarın tespiti meselelerinin sonuçlandırılması kararlaştırılmıştır. Kısa süre bölücü terör örgütüne verdiği desteği kesmiş görünen Suriye, Mayıs ayında yapılması öngörülen bakanlar seviyesindeki toplantıların yapılmaması üzerine mutabakata uyulmadığı gerekçesiyle Suriye’de ki kampların çalıştırılmasına tekrar göz yummuştur.⁴¹⁸ Zaman zaman Türk siyasi liderler, Suriye’yi güvenlik protokolüne uymamasından ve terör örgütüne verdiği destekten

⁴¹⁷ KİBAROĞLU, Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...

⁴¹⁸ KELEŞ, a.g.e.

dolayı sık sık suçlayarak, Suriye'nin bu tutumunu devam ettirmesi durumunda, Türkiye'nin de ekonomik işbirliği protokolüne ve Fırat'tan bırakılacak 500 m³ su miktarına uyma zorunluluğunun ortadan kalkacağını bildirmişlerdir.⁴¹⁹

Bir başka kriz de, 1996'da Türkiye'nin Fırat Nehri üzerine Birecik Barajı'nı inşa etmesiyle ortaya çıkmıştır. Suriye ve Irak, Aralık 1995'te ve Ocak 1996'da Türk hükümetine resmi olarak nota göndermiş, Birecik Barajı'nın Suriye ve Irak'a giden suyun niteliğini ve niceliğini olumsuz etkileyeceği iddiasıyla barajın yapımına karşı çıkmışlardır.⁴²⁰ Türkiye Birecik Barajı'nı, Fırat'ın su akışının düzenlenmesi amacıyla inşa ettiğini ve bu barajın aşağı kıyıya olan akışları azaltmayacağı veya değiştirmeyeceğini vurgulamıştır.

Özellikle, son 40 yılın su ilişkilerinin doğası büyük ölçüde büyük gelişim projelerinin inşasıyla biçimlenmiştir. Türkiye'deki GAP ve Suriye'deki Fırat Vadisi Projelerine başlamadan önce ve bazı tesislerin yaşama geçirilmesinin ardından bir seri müzakereler yapılmış, bunların sonucunda bazı protokoller imzalanmıştır.⁴²¹

5.3. Müzakereler Süreci :

Türkiye'nin Fırat Havzası üzerindeki araştırma çalışmaları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlatılmıştır. Şu anda Keban Barajı'nın bulunduğu yerde, Türkiye'nin ilk hidrolik gözlem istasyonu olan Keban Akım Ölçüm İstasyonu kurulmuştur.⁴²² Keban Barajı projesinin gerçekleştirilmesi maksadıyla, 1954 yılından itibaren uluslararası alanda finansman olanakları araştırılmaya başlanmış, 12 Haziran 1966 tarihinde de Keban Barajı'nın temelleri atılmıştır.⁴²³ Keban Barajı'nın fizibilite etütleri tamamlanıp, projenin gerçekleştirilmesi için ön çalışmaların başlaması ile, Irak ve Suriye endişelerini açıklayarak, bu projenin kendi faydalanma tasarılarına zarar verebileceğini ileri sürmüşler ve özellikle baraj gölünde suyun toplanması sorunu üzerinde durmuşlardır. Türkiye bunun üzerine, Keban Barajı hakkında bilgi vermek ve görüş teatisinde bulunmak için, Irak ve Suriye Teknik heyetlerini bir

⁴¹⁹ ESENYEL, a.g.e., s.126.

⁴²⁰ KİBAROĞLU, *Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...*

⁴²¹ a.g.e.

⁴²² TOKLU, a.g.e., s.102.

⁴²³ a.g.e., s.110.

toplantıya çağırılmıştır. 22-27 Haziran 1964 tarihleri arasında Irak, 5-14 Eylül 1964 tarihleri arasında Suriye ile Ankara’da yapılan görüşmelerde, proje hakkında bilgi verilmiş ancak, bir anlaşma zemini bulunamamıştır.⁴²⁴ Bu toplantılarda Türkiye, üç ülkenin de yararlandıkları suları birlikte görüşme önerisini gündeme getirmiştir. Suriye başlangıçta, Fırat-Dicle havzası ile ilgili bir çalışma yapılabileceği yaklaşımını kabul etmiş ancak, Irak’ın tutumu nedeniyle daha sonra her iki ülke de yalnızca Fırat’ın sularını görüşme yanlısı tutumlarını ortaya koymuşlardır.⁴²⁵ Türkiye, bu şekilde, 29 Mart 1946 tarihli “Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması’na ek, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü”nün 5nci Maddesi’nde, Irak’a karşı yüklenmiş olduğu “haber verme görevini” yerine getirmiştir. Irak ve Suriye’nin kendilerine bırakılacak suyun miktarının belirlenmesi ve garanti edilmesi yolundaki isteklerine karşılık, Türk Delegasyonu, Keban Barajı tamamen doldurulmadan önce bırakılacak su miktarıyla ilgili nihai bir formüle varmanın olanaksız olduğunu ileri sürmüştür. Türk Delegasyonu bu formülün, barajın doldurulması esnasında ortaya çıkacak doğal koşullarla ve ilgili ülkelerin ihtiyaçlarının kesin olarak değerlendirilmesiyle belirlenebileceğini bildirmiştir.⁴²⁶ Fakat, Keban Barajı’nın, 40 milyon⁴²⁷ dolarlık, dış kaynaklı finansman sağlayıcısı olan ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın (USAID), aşağı kıyıdaş ülkelerin çıkarlarını gözetmek adına ısrarı sonucu imzalanan bir anlaşma ile, Türkiye Nehrin doğal akışının bu boşaltımı karşılamaya yeterli olduğundan yola çıkarak 350 m³/sn suyun barajdan aşağı kıyıdaş ülkelere salıverilmesini sağlamak için gerekli tüm önlemleri almayı kabul etmiştir.⁴²⁸ Bu durum aynı yıl Suriye ve Irak taraflarına da teyit edilmiştir. Ayrıca bu toplantı sırasında Türkiye her bir nehri inceleyecek ve yıllık ortalama debilerini belirleyecek bir Ortak Teknik Komite oluşturulmasını teklif etmiştir. “O.T.K., toprak etütleri yaparak üç ülkenin sulama ihtiyaçlarını tespit edecek ve su hakları konusunda nihai bir anlaşmaya varabilmek için temel prensip ve prosedürleri belirlemek amacıyla, ülkelerin var olan ve gelecekteki projeleri için ihtiyaçlarını belirleme ile yetkili

⁴²⁴ Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, a.g.e., s.77.

⁴²⁵ BİLEN, a.g.e., s.112.

⁴²⁶ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴²⁷ İNAN, Yüksel, “Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt:49, Sayı:1-2, Ankara,Ocak-Haziran 1994, s.246.

⁴²⁸ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

olacaktı.”⁴²⁹ Bu ikili görüşmelerden sonra, Türk Delegasyonu’nun tavsiyeleri doğrultusunda ilk üç taraflı görüşme Bağdat’ta 15 Eylül 1965’te yapılmıştır.⁴³⁰ Bu toplantıda üç delegasyon Haditha, Tabka ve Keban Barajları hakkında teknik veri alışverişinde bulunmuştur. Delegasyonlar daha sonra O.T.K.’nin kurulmasıyla ilgili konuları tartışmıştır. Irak Delegasyonu, diğer konuların yanı sıra nihai bir “su paylaşım anlaşmasının” denetiminden ve uygulanmasından da sorumlu olacak, kalıcı bir O.T.K. kurulmasını içeren bir öneri sunmuştur. Türk Delegasyonu Irak’ın önerisini reddederek, O.T.K.’nin yalnızca nehir havzasında halihazırda uygulanan veya gelecekte uygulanacak projelerin koordinasyonunu sağlamakla yetkilendirilebileceğini ifade etmiştir. Türk önerisine uygun biçimde, Suriye üç ülkede sulanabilir toprakların su ihtiyaçları incelenerek daha sonra da Fırat’ın su sağladığı yerlerdeki olası eksikliklerin giderilmesi amacıyla Dicle’nin suyunun bir kısmının Fırat’a yönlendirilmesi konusunun da O.T.K.’nin diğer işlevlerinin yanına eklenmesini önermiştir. Irak bu öneriye şiddetle karşı çıkarak, sadece Fırat’ın suyu üzerinden müzakerelere devam edilmesi konusunda ısrar etmiştir.

7-11 Şubat 1966 tarihleri arasında ilk üst düzey temas gerçekleşmiş, Irak’ın Dışişleri ile görevli Devlet Bakanı Adnan El Racaci’nin Türkiye’yi ziyaretinde konu görüşülmüştür. Görüşmeler sonucunda 10 Şubat’ta yayımlanan Türk-İrak ortak bildirisinde şu ifadeler yer verilmiştir:⁴³¹ “*Müşterek sular konusunda, halihazır gayretlerin arttırılarak nehirleri paylaşan ülkelerin temel menfaatlerini koruyan bir anlaşmaya süratle varılmasında tarafların menfaatleri bulunduğu müşahade edilmiştir.*” Türk Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil’in başkanlığındaki Dışişleri Heyeti’nin 23-26 Mayıs 1966 tarihleri arasında Bağdat’ı ziyaretleri sonucunda 26 Mayıs’ta yayımlanan ortak bildiride, ABD’nin girişimleri ve Irak’ın ısrarlı tutumu üzerine müşterek kullanılan sulara ilişkin durum milletlerarası hukuka atıfta bulunularak şöyle ifade edilmiştir:⁴³² “*İki Bakan müşterek suların kullanılmasına müteallik kıyıdaş memleketlerin devletler hukukunca tanınmış haklarının ve*

⁴²⁹ KİBAROĞLU, Ayşegül ve Olcay ÜNVER, “An Institutional Framework for Facilitating Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin”, **International Negotiation**, Kluwer Law International, Cilt:5, Sayı:2, Dordrecht, Hollanda, 2000, s.314.

⁴³⁰ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴³¹ TOKLU, a.g.e., s.111.

⁴³² Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, a.g.e., s.77.

memleketlerin ihtiyaçlarının müzakerelerin esasını teşkil edeceğini kabul etmişlerdir. Bu müzakerelerde Irak'ın ve Türkiye'nin hakları ve meşru ihtiyaçları nazarı itibara alınacaktır.”

Bu görüşmeler sonucunda Türkiye, Barajın su tutma aşamasında 350 m³/sn su bırakmayı kabul etmiş, bu miktar aynı yıl yapılan bir uzlaşma ile 450 m³/sn.ye çıkarılmıştır.⁴³³ Bu taahhüt Türkiye ile Irak arasında kalmayıp, 31 Ağustos 1966'da, “Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Arasındaki Kredi Antlaşması”nın Başlangıç bölümünde de tekrar edilmiştir.⁴³⁴ “*Borçlu, Keban Barajı'nın ilk doldurulması ile ilgili olarak Irak ve Suriye hükümetleri ile aranjanlar yapmak gayesiyle gayretlerini devam ettirmeye hazır olduğundan ve böyle bir aranjan olmadığı takdirde, Keban Rezervuarı'nın ilk doldurulması sırasında Keban Baraj mahallinde suyun aşağı bırakılması hususunda kreditoörlere 31 Ağustos 1966'da vermiş olduğu programa bağlı kalacağını kreditoörlere bildirdiğinden...*”

1970'li yıllar süresince, üç ülkenin delegasyonları birçok kez bir araya gelerek Keban, Tabka ve Haditha barajları ile ilgili olarak teknik bilgi alış verişinde bulunmuşlardır. Yapılan çok sayıdaki teknik toplantının sonucunda bir anlaşmaya varılamamış; Türkiye ve Suriye de iki barajın (Tabka ve Keban) dolum programlarını belirlerken tek taraflı politikalar izlemişlerdir.⁴³⁵ Keban ve Tabka barajlarının aynı yıl içinde bitmeleri ve su tutmaların çakışması sonucu Irak'a akan su miktarı azalmış ve Suriye ile Irak arasında ciddi krizler yaşanmasına neden olmuştur. Suriye, Irak'a karşı katı bir tutum göstererek, taahhütlerini yerine getirmemiştir. Suyun kesilmesi Irak tarafından politik bir saldırı olarak algılanmış, dönemin Irak Enformasyon Bakanı Tarık Aziz, Suriye'yi “*Güney Irak'ın ihtiyaç duyduğu tarım ve içme suyunu kasıtlı olarak kesmek*” ile itham etmiştir.⁴³⁶ Nisan 1975'de Irak, Arap Ligne gönderdiği bir nota ile Suriye'yi protesto etmiştir.⁴³⁷ İki Arap ülkesi arasındaki bu gerginlik, Irak'ın Suriye'yi düşmanca davranmakla suçlamasına ve bunu savaş sebebi saymasına yol açmıştır. Suriye'ye karşı askeri yaptırım uygulamaya karar

⁴³³ BİLEN, a.g.e., s.87

⁴³⁴ TOKLU, a.g.e., s.112.

⁴³⁵ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴³⁶ SNYDER, Jay, **Hydropolitics in the Tigris-Euphrates Valley**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Tennessee, Knoxville-USA, May 1995, s.5.

⁴³⁷ TOKLU, a.g.e., s.113.

veren Irak'ın müdahalesi, Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği'nin girişimleri ile önlenmiştir.⁴³⁸ Sonuçta Suriye Tabka Barajı rezervuarını doldurmayı yavaşlatmış, Irak'a Fırat sularının %40'ını bırakmayı taahhüt etmiştir.

1974 yılında başlayıp 1987 yılında tamamlanan Karakaya Barajı'nın inşaatının finansmanında da, Keban Barajı'nda yaşanan sorunlar tekrar etmiştir. Dünya Bankası krediye ilişkin ön koşul olarak, Türkiye, Irak ve Suriye arasında Bankanın tespit ettiği ve ana hatlarını belirlediği bir model üzerinde müzakerelere başlanmasını önermiştir. Enerji üretmek maksadıyla inşa edilecek olan barajın, su tüketmeyeceği gerekçesi ile öneri Türkiye tarafından kabul edilmemiş, ilgili hükümetlerle teknik düzeyde görüşmeler başlatılmıştır.⁴³⁹ 12 Mart 1976'da, Dünya Bankası bir mektupla, Türk Enerji Bakanlığı'na barajın su tutma safhasında aşağı kıyıdaşlara 500m³/sn su bırakılmasını önermiş, Enerji Bakanlığı da 2 Nisan 1976 tarihinde cevaben yazılan bir mektupla öneriyi kabul etmiştir.⁴⁴⁰ 10 Eylül 1976'da da aylık ortalama 500 m³/sn su bırakılacağı tek taraflı olarak beyan edilmiştir.⁴⁴¹

7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan “**Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması**”nın 9ncu Maddesi'nde “*karşılıklı menfaatlerin bulunduğu bütün ekonomik ve teknik alanlarda yakın işbirliğini sürdürmek hususunda katı kararlı olan akit taraflar, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi kurmayı kararlaştırmışlardır*” ifadesi ile Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi hayat bulmuştur.⁴⁴²

21-22 Haziran 1979 tarihleri arasında Irak Sulama Bakan Yardımcısının başkanlığındaki bir heyet Ankara'yı ziyaret ederek, Irak'ın aşağı kesimindeki tarım alanlarının acil su ihtiyacını karşılamak üzere, Temmuz, Ağustos, Eylül 1979 aylarında ilave olarak 2 milyar m³ su bırakılmasını talep etmiş ve Dışişleri Bakanlığıyla mutabık kalınmıştır.⁴⁴³

⁴³⁸ BİLEN, a.g.e., s.89.

⁴³⁹ TOKLU, a.g.e., s.113.

⁴⁴⁰ BİLEN, a.g.e., s.89.

⁴⁴¹ BAYRAKTAR, a.g.e.

⁴⁴² TOKLU, a.g.e., s.107.

⁴⁴³ TİRYAKİ, a.g.e., s.186.

22-25 Aralık 1980 tarihleri arasında Ankara’da yapılan Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi 1nci Dönem toplantısında, imzalanan ortak protokolde Madde V/2 ile, iki taraf, bölgesel sular (özellikle Fırat ve Dicle nehirleri havzaları) ile ilgili sorunları incelemek üzere iki ay içinde bir O.T.K. toplanması ve bu komitenin iki yıl içinde üç ülkenin hükümetlerine raporunu sunması hususunda görüş birliğine varmışlardır.⁴⁴⁴ Madde ayrıca, bu sürenin bir yıl daha uzatılabileceğini ve raporun sunulmasını müteakip, O.T.K.’nin tavsiye edeceği her ülkenin ortak nehirlerden ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metot ve usulleri kararlaştırmak amacıyla üç hükümetin bakanlar düzeyinde toplanmaya davet edilmesini öngörmektedir. Böylece kurulması planlanan O.T.K.’nin görevi de belirlenmiştir.

8-12 Ağustos 1981 tarihinde Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi’nin 2nci Dönem toplantısı yapılmış, şu hususlar karara bağlanmıştır:⁴⁴⁵ Kurulması kararlaştırılan O.T.K. toplanamadığından, söz konusu toplantının ilgili üç taraf arasında 1981 yılının Aralık ayının üçüncü haftasında yapılması için taraflara davetiye gönderileceği kaydedilmiştir. Ayrıca Türk tarafı; Dicle’nin Diyarbakır ve Cizre’den, Fırat’ın Birecik’ten geçen günlük su miktarına, değişimler halinde anahtar eğrilerine, Keban Barajı’ndan her ay bırakılan suyun yıllık tahmini miktarına ve bu miktarda olabilecek büyük değişikliklerle mevcut bulunduğu takdirde Fırat ve Dicle havzalarına düşen kar ve yağmur miktarına ilişkin bilgileri Irak’a sağlamayı kabul etmiştir.

5.4. Ortak Teknik Komite Toplantıları :

1980’li yıllara gelindiğinde Fırat ve Dicle üzerindeki su talebi öylesine artmış ve üç kıyıdaşın taleplerini uyumlaştırmak öylesine karmaşık bir meseleye dönüşmüştür ki, üç ülke kendi aralarında bir diyalog inşa etmenin yollarını aramak zorunda kalmışlardır. 1980’de Türkiye ve Irak arasında yapılan ilk Karma Ekonomik Komisyon toplantısı çerçevesinde, ülkeler arasındaki su sorununu tartışmak ve sonuca bağlamak amacıyla bir daimi O.T.K. kurulması karara bağlanmıştır.

⁴⁴⁴ TOKLU, a.g.e., s.108.

⁴⁴⁵ a.g.e., s.108.

O.T.K.’nın esas misyonu, üç ülkenin her iki nehirde ne kadar suya ihtiyaç duyduğunun belirlenmesi amacıyla kullanılacak yöntemlerin ve izlenecek yolun belirlenmesi şeklinde tanımlanmıştır. O.T.K.’nın gündemindeki ana temalar, Fırat ve Dicle havzasındaki hidrolojik ve meteorolojik veri ve bilgilerin alışverişi; her üç ülkedeki barajların ve sulama sistemlerinin inşasında yapılan ilerlemelerle ilgili bilgilerin paylaşılması ve ilk olarak Karakaya ile Atatürk barajlarının doldurulmasıyla ilgili planların tartışılması olarak ele alınmıştır.⁴⁴⁶

15-17 Mart 1982 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı başkanlığındaki bir heyet Bağdat’a bir ziyaret yapmış, ziyaret sonunda imzalanan “**Türk-İrak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi Dönem Arası Toplantısı Tutanağı**”nda bölgesel sular hakkında: “*İki taraf bölgesel sular konusundaki toplantıya Suriye tarafının yeniden davet edilmesi konusunda mutabakata varmışlardır. Suriye’nin katılmaktan imtina etmesi halinde söz konusu toplantı, bir ve ikinci Türk – Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi toplantıları tutanakları doğrultusunda Türkiye ile Irak arasında 1982 yılı Nisan ayının ikinci yarısında Ankara’da yapılacaktır.*” denilerek, her iki tarafın da Suriye’nin de müzakerelere dahil edilmesi arzusu belirtilmiş, katılmaması durumunda da kendilerinin müzakereye devam edecekleri kararlılığı ortaya konmuştur.⁴⁴⁷ Bu toplantı sonrası, O.T.K., Türkiye ve Iraklı temsilcilerin katılımı ile 17-27 Mayıs 1982 ve 29 Kasım-2 Aralık 1982 tarihleri arasında ilk iki toplantısını yapmıştır.⁴⁴⁸ Toplantılarda Türk tarafının, bu kaynakların kullanımını göz önüne alarak, her iki nehrin bir havza olarak ele alınması tezine karşılık Irak tarafı, nehir havzalarının, önce Fırat daha sonra Dicle olmak üzere ayrı ayrı ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁴⁹

3-9 Şubat 1983 tarihleri arasında Ankara’da yapılan Türkiye-Suriye Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi Birinci Dönem Toplantısı sonunda imzalanan protokolün “sular” Maddesinde “ *taraflar iki ülkenin su kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması amacıyla Suriye Sulama Bakanlığı ile Türk DSİ arasında*

⁴⁴⁶ KİBAROĞLU, ve ÜNVER, a.g.e., s.317.

⁴⁴⁷ TİRYAKİ, a.g.e., s.188.

⁴⁴⁸ TOKLU, a.g.e., s.109.

⁴⁴⁹ a.g.e., s.118.

hidrolojik bilgi teatisi konusunda direkt temaslar kurulmasını kabul etmişlerdir” diyerek iki ülkenin müzakerelere başlayacakları işaret edilmiştir.⁴⁵⁰ Irak ve Türkiye ise, Karma Ekonomik Komisyon’unun 15-17 Şubat 1983 tarihleri arasında yaptığı 2nci Dönem Arası Olağanüstü toplantısında, O.T.K. toplantılarına Suriye’nin de katılması için tekrar resmi davet yapılması hususunda mutabık kaldıklarını bildirmişler, 26-28 Eylül 1983 tarihleri arasında yapılan 3ncü O.T.K. toplantısına Suriye de katılmıştır. Bu toplantının tutanağında, Türk tarafının Irak’a; Cizre, Birecik, Diyarbakır ölçüm istasyonlarının gösterge eğrilerini, Fırat ve Dicle havzalarındaki kar seviyesi ve yağış miktarları ile Keban Baraj Gölü’ndeki su miktarına ilişkin bilgiler verdiği, Irak tarafının bu bilgileri takdirle karşıladığı, bundan sonra da Türk tarafının bilgi sağlamasını talep ettiği ölçüm istasyonlarından elde edilen bilgilerin PTT kanalıyla “günü gününe” verilmesinde ortaya çıkabilecek gecikmelerin önlenmesine çalışılacağını belirtilmiştir.⁴⁵¹

Türkiye, 5-8 Kasım 1984 yılında gerçekleştirilen, O.T.K.’nin 5nci toplantısında **“Fırat ve Dicle Havzası’nın Sınır Aşan Sularının Eşit ve Gerçekçi Kullanımı İçin Üç Aşamalı Plan”** olarak nitelenen projeyi gündeme getirmiştir.⁴⁵² Türkiye’ye göre, Irak tarafından yapay olarak Thartar Kanalı yoluyla birleştirilen Fırat ve Dicle nehirleri doğal olarak da birleşip tek bir nehir olarak (Şatt-ül Arab) Basra Körfezi’ne döküldüğünden dolayı tek sınır aşan su sistemini oluşturmaktadırlar.⁴⁵³ Bu nedenle her üç ülkedeki su kaynaklarının saptanabilmesi için bu ülkelerdeki yağmur miktarı, buharlaşma ve ısı durumlarının araştırılması, sulama metotları ve toprak sınıflandırması bazlı alan etüdü ve bunların sonuçlarına göre sulama temelli tahsis yapılmasının su kayıplarını en aza indirgeyeceği önerisi yapılmıştır.⁴⁵⁴ Türkiye Üç Aşamalı Plan teklifini 26 Haziran 1990 tarihinde üçlü toplantıda ve 1993 yılında Irak ve Suriye ile yaptığı ikili görüşmelerde de tekrarlamıştır. Üç Aşamalı Planın birinci aşamasında havzadaki su kaynaklarının envanter çalışması, ikinci aşamada toprak sınıfları ve drenaj kriterlerinin tespiti, üçüncü aşamada ise su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi

⁴⁵⁰ TİRYAKİ, a.g.e., s.188.

⁴⁵¹ TOKLU, a.g.e., s.109.

⁴⁵² BİLEN, a.g.e., s.91.

⁴⁵³ KELEŞ, a.g.e.

⁴⁵⁴ ERGENER, a.g.e., s.92.

öngörülmüştür. Türkiye'nin plan çerçevesinde üç ülkenin su ve kara kaynaklarının envanter çalışmasını ortak gerçekleştirme teklifi iki devlet tarafından da reddedilmiştir. Irak, Fırat'ın sularından daha fazla faydalanmak istediği için Dicle'den Fırat'a su aktarılmasına karşı çıkarken, iki nehrin bütün olarak ele alınmasına her iki devlet itiraz etmiştir. Birbirlerine güvenmedikleri ve ülke gerçeklerinin yerinde tespit edilmesi çıkarlarına uymadığı için, değerlendirmenin kendi sundukları veriler doğrultusunda “masa başında” yapılmasını istemişler, paylaşımın matematiksel bir oranda, 3'te 1 nispetinde olması gerektiğini iddia etmişlerdir.⁴⁵⁵

13-20 Mart 1989 tarihlerinde yapılan 12nci O.T.K. toplantı tutanağındaki, “...Bakanlar Toplantısı sırasında tarafların açıkladıkları önerilerin tartışıldığı, bu meseleler üzerinde herhangi bir gelişme olmadığı, gelecek toplantıda genel bir görüşe ulaşmak için çabaların yoğunlaştırılmasına karar verildiği” ifadesinden Irak ve Suriye'nin de kendi tekliflerini sunduğu anlaşılmaktadır. Vefa Toklu'ya göre;⁴⁵⁶ Suriye'nin teklifinde, ilk olarak “Hidrolik İşler” başlığı altında, hidrolojik ve meteorolojik bilgi değişiminin devam etmesini, üç tarafın, her iki nehrin doğal akımlarını belirlemek için ortak sınırlar üzerinde belirlenecek istasyonlarda hidrolojik ölçümler yapmasını ve bu ölçümleri paylaşmasını önermektedir. İkinci olarak, “Su İhtiyaçlarının Belirlenmesi” maksadıyla, Fırat ve Dicle üzerindeki mevcut, inşa halindeki ve planlanan projelerle ilgili bir harita hazırlanması için O.T.K. yönlendirilecektir. Bu haritada, her bir projenin mevcut durumu, kapasitesi, su kayıpları da tespit edilerek temel bilgi ve işletim sistemleri gösterilecek, ürün desenleri ve yoğunluğu belirtilecek, yıllık endüstriyel ve içme suyu ihtiyaçları aylara bölünmüş olarak yer alacaktır. Son olarak ise, bu bilgiler O.T.K. tarafından en kısa zamanda değerlendirilecek, asgari ve azami akım miktarlarına göre bu iki nehirden her ülkenin kullanabileceği makul ve uygun su miktarları tanımlanacak ve bu konuda nihai kararın alınmasını sağlamak maksadıyla ilgili bakanlara ortak bir raporla sunulacaktır.

⁴⁵⁵ KELEŞ, a.g.e.

⁴⁵⁶ TOKLU, a.g.e., s.121.

29 Kasım–1 Aralık 1989 tarihleri arasında yapılan 14ncü O.T.K. toplantısında, Türkiye, taraflara Atatürk Barajı rezervuarının su tutması aşamasında nasıl bir program uygulanacağı hakkında bilgi vermiştir. Bu plana göre:⁴⁵⁷

1. 23 Kasım 1989 – 12 Aralık 1990 tarihleri arasında Türkiye – Suriye sınırına ulaşacak toplam su miktarı 3,3 milyar m³ olacaktır.
2. 13 Ocak 1990 – 12 Şubat 1990 tarihleri arasında Atatürk Barajı’nın dip çıkışları kapatılacaktır.
3. Kapatma süresince Türkiye – Suriye sınırındaki tahmini doğal akım 120 m³/sn olacaktır.

Irak ve Suriye kapatma süresinin uzun olduğunu ve Türkiye’nin bu süreyi kısaltmak için tedbir alması gerektiğini ileri sürmüşler, Türkiye ise zaten asgari tutulan kapatma süresinin daha da kısılmasının teknik olarak mümkün olmadığını bildirmiştir.

1990 yılının Mart ayında Ankara’da yapılan 15nci O.T.K. toplantısında, Irak heyeti kendi anlayışlarına göre, O.T.K.’nın görevinin Fırat sularını bölüşmek olduğu, bunun Türkiye tarafından kabul edilmesinin ve zabıtlara geçmesinin ön şart olduğu, bu ilkenin kabul edilmemesi halinde görüşmelerin bir amacı olmayacağını ifade etmiş, Türkiye’nin bu ilkeyi kabul etmesi halinde, tüm çözüm önerilerine daha sıcak bakacaklarını, O.T.K. üyelerine Thartar Projesini gezdireceklerini, Dicle’den Fırat’a su aktarılmasının teknik olarak mümkün olduğunu kabul edebileceklerini kaydetmişlerdir.⁴⁵⁸ Irak, Türkiye-Suriye arasında imzalanan 1987 Protokolünün kendisini bağlamadığını ve bu protokolle tahsis edilen 500 m³/sn suyun yeterli olmadığını öne sürerek, saniyede 700-750 m³ bırakılabileceğini savunmuş, bu görüşüne de tutanakta yer verilmesini istemiştir.⁴⁵⁹ Türkiye ise, O.T.K.’nın görevinin, üçlü Bakanlar toplantısına “ *her ülkenin ihtiyacı olan su miktarının tanımlanması amacına metod ve usulleri*” önermek olduğunu, tek metod önererek Bakanları tek çözüm ile karşı karşıya bırakmak yetkisinin olmadığını, Türkiye’nin Suriye’ye 500 m³/sn su taahhüt ettiğini, Suriye’nin de Irak’a belli bir miktar taahhüt

⁴⁵⁷ a.g.e., s.122.

⁴⁵⁸ TİRYAKİ, a.g.e., s.193.

⁴⁵⁹ KİBAROĞLU, *International Regimes For Effective And ...*, s.265.

ettiği takdirde Irak'ın “*bölüşme*” formülünün kendiliğinden uygulanmış olacağını belirtmiştir.⁴⁶⁰

Bu arada Suriye ve Irak 16 Nisan 1990'da Bağdat'ta gerçekleştirilen 13ncü O.T.K. toplantısında, ikili bir mutabakat çerçevesinde, Türkiye'den bırakılan Fırat sularının %58'inin Irak'a, %42'sinin Suriye'ye kalmak üzere, paylaşılmasını öngören “**Suriye ve Irak Arasında Suyun Tahsisatı Anlaşması (1990 Protokolü)**”nın onay belgelerinin teati işlemini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶¹ Antlaşma ile, iki ülke arasında bir ortak komite kurulması ve Türkiye'yi Fırat suları ile ilgili bir anlaşmaya yönleltmek amacıyla işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Suriye ve Irak, Atatürk Baraj Gölü'nün doldurulması nedeniyle Nehrin akışının geçici bir süre durdurulmasını, GAP kapsamında gerçekleştirilecek projelerin neden olacağı pek çok su kesintisinin başlangıcı olarak değerlendirmişlerdir. Geçici yöntemler niteliğindeki ve büyük ölçüde de o dönemin siyasi atmosferinden kaynaklanmış olan bu ikili mutabakatlar, Fırat-Dicle Havzası'ndaki su kaynaklarının verimli ve adil kullanımı ve yönetimi hedefini gerçekleştirememiştir.

1982 yılından 1992'ye kadar, ikisi bakanlar düzeyinde, 16 O.T.K. toplantısı gerçekleşmiştir. O.T.K. toplantıları, üç ülkenin Fırat-Dicle nehir sistemine ilişkin kullanım esasları ve geliştirme projelerinin uyumlaştırılması konularında hedeflenen amaçlarına ulaşamamıştır. O.T.K. hedeflerine ulaşamadığı gibi görüşmeler tıkanarak bir sonraki toplantının çerçevesi bile çizilemez hale gelmiş ve bu nedenle, 1980'ler ve 90'larda bir dizi kriz yaşanmıştır.⁴⁶² Bununla beraber, O.T.K.'nın hidropolitik ilişkilerdeki rolü küçümsenmemelidir. Toplantılar seyrek olarak gerçekleştiği ve suyun tahsisatıyla ilgili somut ilerleme sağlanamamış olduğu halde, O.T.K. yararlı bir iletişim kanalı olarak işlev görmüştür.⁴⁶³ Süreç içerisinde en önemli gelişme olarak, Türkiye Başbakanı Suriye'yi ziyaret etmiş, “**1987 Protokolü**” olarak anılan “**Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü**” imzalanmıştır.⁴⁶⁴ Görüşmelerde tıkanıklığa yol açan ana konular müzakerelerin hem nihai hedefi, hem de müzakerelerin esas unsurlarıyla

⁴⁶⁰ TİRYAKİ, a.g.e., s.194.

⁴⁶¹ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴⁶² KİBAROĞLU, ve ÜNVER, a.g.e., s.319.

⁴⁶³ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴⁶⁴ TOKLU, a.g.e., s.120.

ilgili olmuş; “*Fırat ve Dicle tek bir havza olarak kabul edilmeli?, yoksa müzakereler yalnızca Fırat üzerinde mi sürmeli? Başka bir deyişle, O.T.K.’nın nihai hedefi ‘uluslararası nehirlerin paylaşılması’ konusunda bir öneri formüle etmek mi?, yoksa ‘sınır aşan suların kullanımıyla’ ilgili olarak üçlü bir rejim ortaya koymak mı?’*” sorularına cevap aranmıştır. Irak ve Suriye, Fırat’ı uluslararası bir nehir olarak ele almakta, Fırat üzerinde her ülkenin kendi su ihtiyacını belirtmesi temeline dayalı bir biçimde paylaşılmasını sağlayacak acil bir paylaşım anlaşması yapılması konusunda ısrar etmektedir. Öte yandan, Türkiye ise Fırat ve Dicle’yi Türkiye, Suriye ve Irak’ın egemenlik alanlarından geçen tek bir sınıraşan nehir sistemi olarak değerlendirmekte ve bu suların adil kullanım esasına dayalı tahsisini savunmaktadır.⁴⁶⁵

5.5. Üç Aşamalı Plan :

1984 yılında gerçekleştirilen 5nci O.T.K. toplantısında Türkiye tarafından teklif edilen Üç Aşamalı Plan, ihtiyaç temelli bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Plan başta tarım olmak üzere, bölgede su kullanımı için rekabet halindeki sektörlerin su ihtiyaçlarını saptamak amacıyla bölgenin toprak ve su kaynaklarının envanter çalışmalarının yapılmasını kapsamaktadır. Planın yaratıcıları, ihtiyaçların niceliğinin saptanmasıyla, su sorununun daha çözülebilir bir hal alacağını öngörmektedir. Türkiye, suyun dağıtımını belirlemek amacıyla yapılan tahminlere eklenecek, yıllık ve mevsimlik değişiklik bilgilerinin alışverişinin yapılmasını ve toparlanmasını sağlayacak bir ortak kurumun oluşturulması için çağrıda bulunmaktadır. Türkiye’ye göre;⁴⁶⁶ verilerin paylaşılması müzakere sürecini kolaylaştıracak ve pek çok işbirliğine yönelik yapının ortaya çıkmasına öncülük edecektir, dolayısıyla, ortak çabayla verilerin toplanması, ülkelerin işbirliğine ve suyun dağılımıyla ilgili düzenlemeler gerçekleştirmesine zemin yaratacak, veri paylaşımıyla ilgili olarak üzerinde anlaşılmış bir dizi kritere ulaşılması, müzakerelerin proje eşgüdümü ve ortak projelerin üretilmesine giden yolu açacaktır.

Planın aşamalarının ayrıntıları ise şöyledir :⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ KİBAROĞLU, *Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...*

⁴⁶⁶ a.g.e.

⁴⁶⁷ AVCI, İlhan ve Bahattin YANIK, *Sınıraşan ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız*, Su Kongresi ve Sergisi, İstanbul, 1997, s.24.

1. Su kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları: Bu aşamada amaç, belirlenen istasyonlarda elde edilen meteorolojik ve gözlenen su akışı ile ilgili verileri değiştirmek, karşılaştırmak, gerektiğinde ortak ölçümler yapılmasını sağlamak ve bu yolla da verilerin bütünlüğünü gerçekleştirmektir. Çalışmalar şu faaliyetleri kapsayacaktır:

- (a) Aşağıdaki seçilmiş ölçüm istasyonlarına ait tüm mevcut verileri (seviye ve akım ölçümleri) teati etmek,

Tablo 5.1. Üç Aşamalı Plan-Su Kaynakları Envanter Çalışmalarına Esas Ölçüm İstasyonları

<u>Ülkeler</u>	<u>Fırat</u>	<u>Dicle</u>
Türkiye	Belkisköy	Cizre
Suriye	Kadahiye-AbuKemal	---
Irak	Hubeyde-Nasıriye	Fish Knob-Musul Kut

- (b) Üç ülkenin uzmanlarınca Fırat ve Dicle havzasında seçilen ve havzayı temsil eden meteoroloji istasyonlarına ait aylık bazda buharlaşma, sıcaklık, yağış, kar kalınlığı (eğer mevcut ise) ilgili tüm verileri teati etmek,
- (c) Gerektiğinde yukarıda belirtilen ölçüm istasyonlarında farklı dönemlerde müşterek ölçümler yapmak,
- (d) Ölçümleri değerlendirmek ve düzeltmek,
- (e) Mevcut su kalitesi verilerini (yoksa bunların elde edilmesinden sonra) teati ve kontrol etmek,
- (f) Su tüketimlerinin ve su kayıplarının tespit edilmesinden sonra çeşitli istasyonlarda doğal akımları hesaplamak.

2. Toprak kaynaklarına ilişkin envanter çalışmaları: Bu aşamada toprak sınıflarının ve drenaj kriterlerinin, gerekiyorsa ortak çalışmalarla saptanması ya da var olan verilerin değişiminin sağlanması ve bu sınıflandırmalara uyan ürün kalıplandırmaları ile drenaj koşullarının tartışılarak bu ürün kalıplarına uyan sulama ve yıkama amaçlı su ihtiyaçların belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmalar şu faaliyetleri kapsayacaktır:

- (a) Her ülkede kabul edilerek uygulanan toprak sınıflandırma ve drenaj kriterleri hakkında bilgi teatisinde bulunmak,
- (b) İşletmede olan, inşa halindeki ve planlanan projelerin toprak sınıflarını kontrol etmek,

- (c) Eğer yukarıda (b) maddesindeki çalışmalar diğer taraflarca da mutabık kalınacak kabule şayan gerekçelerle gerçekleştirilemezse, toprak sınıfları imkan bulunabildiği ölçüde tespit edilecektir.
- (d) İşletmede olan, inşa halinde ve planlanan projelerin toprak sınıfları ve drenaj koşullarına göre bitki desenlerini etüt etmek ve tartışmak,
- (e) Yukarıdaki maddelerde belirtilen çalışmaları esas; alarak işletmede, inşa halinde ve planlanan projelerdeki sulama suyu ve yıkama suyu ihtiyaçlarını hesaplamak.

3. Su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi: Bu aşamada en etkin sulama tip ve sistemlerinin tartışılarak belirlenmesi, uygulanan projelerin modernizasyonu ve iyileştirilmesi, toplam su isteminin tüm kayıpları da içerecek biçimde tahmini, Dicle'den Fırat'a su transferini de göz önünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir simülasyon modelinin geliştirilmesi ile planlanan projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve ölçütlerinin tartışılması amaçlanmıştır. Çalışmalar şu faaliyetleri kapsayacaktır:

- (a) Planlanan projelerdeki su kayıplarını en aza indirebilmek için sulama tipi ve sistemini tartışmak ve belirlemek, işletmedeki projelerin modernizasyon ve ıslah imkanlarını araştırmak,
- (b) İkinci aşamanın (c) maddesindeki proje bazında yapılan çalışmalara dayanarak, her ülkedeki, içme, kullanma ve endüstri suyu temin, rezervuarlardan ve sulama şebekelerindeki iletişim sistemlerinden buharlaşma kayıpları da dahil olmak üzere tüm projelerin toplam su tüketimlerini belirlemek,
- (c) Dicle'den Fırat'a su transferi imkanını göz önünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir benzeşim modeli geliştirmek,
- (d) Planlama safhasındaki projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterleri tartışmak.

Üç Aşamalı Planın iki yönü bulunmaktadır; Birincisi, plan her iki nehri tek bir sistem olarak değerlendirmektedir. Bu iki nehir, sadece Basra'nın kuzeyinde doğal olarak değil, aynı zamanda Thartar Kanalı vasıtası ile yapay olarak da irtibatlıdır. İkincisi, her üç ülkede de veri toplama işleminin ortak olarak gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Böylece, her üç ülkedeki su toprak durumuna

ilişkin olarak mutabakat sağlanmış olacaktır. Bu aşamalar incelendiğinde, kanaatimizce hakça ve makul faydalanmayı sağlayacak faktörlerin açıkça belirtildiği görülmektedir.

5.6. Türkiye-Suriye Arasındaki 1987 Protokolü :

17 Temmuz 1987 tarihli Türkiye-Suriye Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi toplantısı, su sorunu üzerindeki müzakereler açısından önemli bir sonuç doğurmuştur. 1987 yılında Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın Suriye ziyareti sırasında iki ülke arasında Türkiye'nin yıllık ortalama saniyede 500 m³ su bırakmasını öngören **“Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü”** imzalanmıştır. Protokole göre aylık akım düşük olduğu takdirde takip eden ayda bu açık kapatılacaktır. Protokolün konuyla ilgili 6ncı Maddesi'nde: *“Atatürk Baraj Gölü'nün doldurulması esnasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai paylaşım anlaşması gerçekleşene dek Türk tarafı yıllık ortalama 500 m³/sn suyun Türkiye-Suriye sınırından geçmesini ve bir aylık akışın 500 m³/sn.nin altında kalması halinde ise Türk tarafı farkı bir sonraki ay telafi etmeyi kabul eder”* açıklaması yapılmıştır.⁴⁶⁸ Söz konusu madde Irak'ın memnuniyetsizliğine sebep olmuş, Ocak 1988'de Bağdat'ta yapılan O.T.K. toplantısında, Türkiye ile Suriye arasında imzalanan Protokolde yer alan 500m³/sn taahhüdüne ilişkin olarak kendisine bilgi verilmemesinden rahatsız olduğunu beyan etmiştir. Oysa kanaatimizce, Protokolün 7nci Maddesi *“Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır”*⁴⁶⁹ ifadesi ile Irak anlaşmadan dışlanmamıştır. Protokolün 9ncu maddesinde de iki ülkenin ortak hidroelektrik projeleri geliştirme niyetinde oldukları ifade edilmiştir.⁴⁷⁰

Bu tarihe kadar miktar belirleyici yazılı bir taahhüdü olmayan Türkiye, anlaşmayı imzalarken, Suriye'nin PKK terör örgütüne verdiği desteği keseceği beklentisini taşımıştır. Ancak Suriye beklenen davranışı göstermeyip, bir süre pasif destek verdikten sonra eski politikasına dönmüştür. Yanlış yatırımlar,

⁴⁶⁸ KİBAROĞLU, **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları ...**

⁴⁶⁹ TOKLU, a.g.e., s.120.

⁴⁷⁰ ERHAN, a.g.e., s.43.

tamamlanmayan projeler ve yetersiz teknoloji ile suyu kullanırken karşılaştığı her problemde Türkiye’yi suçlamış, tarıma elverişli, sulanabilir topraklarını abartarak “*sudan ne koparırsam kardır*” zihniyetiyle hareket etmiştir.⁴⁷¹ Türkiye sınır aşan suları üzerinde 1987 Antlaşması dışında hukuki anlamda bağlayıcı bir sorumluluk altına girmemiştir. Suriye, hem Türkiye’nin 1987 protokolü ile Fırat Nehri sularının yaklaşık yarısını aşağı kıyıdaş ülkelere bırakmasına rağmen, daha fazlasını talep ederken, hem de, uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak aşağı kıyıdaş durumunda olan Türkiye’nin ihtiyaçlarını hiç dikkate almadan yukarı kıyıdaş olduğu Asi Nehri sularının neredeyse tamamını kullanarak, çifte standart bir tutum sergilemektedir. Türkiye’nin 1987 yılından bu güne Fırat sularıyla ilgili uygulaması, protokole uygun olarak, Suriye sınırında ortalama en az 500m³/sn su bırakmak biçiminde olmuş, bırakılan suyun uzun dönemli ortalaması da hep bu tutarın üstünde gerçekleşmiştir.⁴⁷² Protokolde ayrıca, Türk tarafının “Barış Suyu Boru Hattı” ile ilgili ayrıntılı bilgi verdiği ve Suriye’nin projeyi prensip olarak kabul ettiği de ifade edilmiştir.

⁴⁷¹ KELEŞ, a.g.e.

⁴⁷² ULUATAM, a.g.e., s.227.

ALTINCI BÖLÜM

1990 SONRASI FIRAT VE DİCLE HAVZASINDA SU KULLANIMLARI VE HİDROPOLİTİK

6.1. Fırat Dicle Havzasında Su Kullanımları ve Ülkelerin İstekleri :

Uluslararası su uzmanları, “sulanabilir toprakları” 6 kategoriye ayırmaktadırlar. 1nci, 2nci ve 3ncü kategorideki topraklar sulama suretiyle en yüksek verim alınabilecek araziler, 4ncü kategorideki topraklar marjinal birimler, 5nci kategorideki araziler ancak önemli ölçüde yatırım yapmak suretiyle verim alınabilecek topraklar, 6ncı kategori ise sulama ile hiçbir verim alınmayacak topraklar olarak sınıflandırılmışlardır.⁴⁷³ Buna göre; Türkiye, Suriye ve Irak’ın Dicle ve Fırat nehirleri ile sulamayı planladıkları tarım alanlarının uluslararası uzmanlarca verimlilik derecesi şöyle belirtilmektedir:⁴⁷⁴

- *Türkiye’nin sulamayı planladığı tarım alanlarının hepsinde sulama ile en yüksek verim alınabilir.*
- *Suriye’nin sulamayı planlandığı tarım alanlarında ancak %48’inde en yüksek oranda verim alınabilir.*
- *Irak’ın sulamayı planlandığı tarım alanlarının ancak %65’inde sulama ile en yüksek verim alınabilir.*

Fırat Nehri’nin toplam debisine sadece %10 (3,2 milyar m³) oranında katkısı bulunan Suriye, bu nehrin sularının %35’ini (11,2 milyar m³/yıl), debiye hiçbir katkısı olmayan Irak %66’sını (21,12 milyar m³/yıl) talep etmekte, debinin %90’ı kendi topraklarında oluşan Türkiye ise toplam debinin %51’ini (16,32 milyar m³/yıl) kullanmak istemektedir.⁴⁷⁵ Fırat Nehri’ndeki toplam su miktarının yaklaşık 32 Milyar m³/yıl olduğu göz önüne alındığında, ülkelerin kullanmayı düşündükleri su miktarı 16,64 Milyar m³/yıl daha fazladır. Dicle Nehri’nde ise toplam 50 milyar m³’lük debiye %40 oranında katkısı bulunan Türkiye 6,87 Milyar m³/yıllık kısmını,

⁴⁷³ GÖKÇİN, Muammer, **Sudan Bahane İstemiyoruz**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=21476>>, (10.07.05).

⁴⁷⁴ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.83.

⁴⁷⁵ ERGENER, a.g.e., s.92.

Nehrin debisine %51 oranında katkısı bulunan Irak 45 Milyar m³/yıllık kısmını, nehrin debisine hiçbir katkısı bulunmayan Suriye ise 2,60 Milyar m³/yıllık kısmını kullanmak istemektedir. Ülkelerin kullanmayı ön gördükleri su miktarı Dicle Nehri'nin toplam su miktarından 4,47 Milyar m³/yıl daha fazladır.⁴⁷⁶

Tablo 6.1. Fırat Nehri Potansiyel/Talep Karşılaştırması

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Fırat su potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	28,8 (%90)	3,2 (%10)	0 (%0)	32 (%100)
Fırat tüketim talepleri (milyar m ³ /yıl)	16,32 (%51,8)	11,2 (%35)	21,12 (%66)	48,64 (%152,8)

Kaynak: ERGENER, Raşid, **About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion and Culture**, Pilgrims' Process, Inc.,USA, 2002, s.92.

Tablo 6.2. Dicle Nehri Potansiyel/Talep Karşılaştırması

	Türkiye	Suriye	Irak	Toplam
Dicle su potansiyeli (milyar m ³ /yıl)	20 (%40)	0 (%0)	26 (%51)	50 (%100)
Dicle tüketim talepleri (milyar m ³ /yıl)	6.87 (%13.74)	2.60 (%5.2)	45.0 (%90)	54.47 (%109)

Kaynak: ZEHİR, Cemal ve Mehtap ÖZŞAHİN, “Türkiye’nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınırtaşan Sular”, içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Z. ŞEN,S. SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.82.

Irak ve Suriye, Fırat ve Dicle nehirlerinden daha fazla su talep etme hakkını şu iki temel düşünceye dayandırmaktadırlar.⁴⁷⁷

1. Irak’ın Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki “Kadim Sulamaları” nedeniyle “Müktesep Hakları” bulunmaktadır. Müktesep Hakkın iki boyutu vardır; Birincisi Fırat ve Dicle nehirleri yaklaşık 7500 yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bu bir kazanılmış haktır. İkinci boyutu ise Irak’ın 1,9 Milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olmasıdır. Bundan dolayı Türkiye söz konusu insanların bu hakkını elinden almamalıdır.

2- Suriye ve Irak’ın ortaklaşa savunduğu diğer görüş ise; Bu iki nehir uluslararası su yollarıdır. Kıyıdaş ülkeler arasında “Ortak Kaynaklar” niteliğindedir. Bundan dolayı Fırat ve Dicle Nehri’nin su kaynakları kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle eşit olarak paylaşılmalıdır.

⁴⁷⁶ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.82.

⁴⁷⁷ KOLARS, John, “Defining The Political/Ecological Threshold For Euphrates and Tigris Rivers”, **Arab Studies Quarterly**, Volume:22, Number:2, Spring 2000, p.102.

Irak ve Suriye bu görüşlerini uluslararası alanlarda ve medya kanalıyla dile getirerek, Türkiye üzerinde ekonomik ve siyasi baskı oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıca Suriye ve Irak, su gereksinimlerine ve sulanabilir toprak mevcuduna ilişkin verilen rakamların arazi üzerinde incelenmesinin uzun yıllar alacağını bu nedenle masa başında değerlendirilmesinin daha uygun olacağını öne sürmüşlerdir.⁴⁷⁸ Bu iki ülkenin görüşleri BM U.H.K.'nda kabul görmüş “Sınıraşan Sulardan Akılcı ve Hakça Kullanım” hakkındaki görüşlere ters düşmektedir.⁴⁷⁹ Türk Dışişleri Bakanlığı’nın konu ile ilgili bir raporunda Suriye’nin paylaşım ile ilgili çelişkisi şu ifadelerle açıklanmaktadır:⁴⁸⁰ “Suriye ve Irak Türkiye’yi, Fırat ve Dicle’de memba ülkesi olarak suyu azaltmakla suçlarken; Suriye, Asi Nehri’nden hemen hemen suyun tamamını kullanmakta ve Türkiye’ye cüz’i miktarda su bırakmaktadır. Suriye, Asi Nehri sularının %90’ını kendisi kullanmaktadır. Ama Fırat ve Dicle nehir sularına gelince, ‘Gelin, bu suları aramızda matematiksel olarak ortak paylaşalım’ demektedir.”. Öte yandan, yaklaşık 950 m³/sn olan Fırat suyunun 500 m³/sn.si 1987 anlaşması ile Suriye’ye tahsis edilmiştir. Suriye ve Irak da bu suyu %42’si Suriye’ye, %58’i de Irak’a olacak şekilde paylaşmışlardır. Fakat her iki ülke de bugün Türkiye’den gelen suyu yetersiz bulmakta ve bırakılan akışın 700 m³/sn.ye çıkarılmasını istemektedir. Bu isteğin gerçekleşmesi durumunda Türkiye’nin payına düşen su 250 m³/sn olarak gerçekleşecektir.⁴⁸¹ Dolayısıyla bu yaklaşımın da Türkiye tarafından kabul görmesi mümkün gözükmemektedir.

Türkiye, Suriye ve Irak’a milletlerarası platformlarda kabul edilebilir nitelikte, BM U.H.K.’nın “Sınıraşan Suların Akılcı ve Hakça Kullanımı” görüşü doğrultusunda üç aşamalı bir plan sunmuştur. Türkiye’nin bu önerisi özellikle Irak tarafından Fırat’taki su talebini büyük oranda engelleyeceği endişesiyle reddedilmiştir. Irak, Dicle Nehri meselesini Türkiye, Suriye ve Irak’ın ortak görüşme konusu yapılmasına da karşı çıkmaktadır. Fırat ve Dicle Nehri meselelerinin ayrı ayrı görüşülmesini ve Suriye’nin Dicle Nehri konusunda söz sahibi olmasını istememektedir. Çünkü Irak’a göre, Fırat ve Dicle Nehri iki ayrı havzadır. Öte

⁴⁷⁸ GÜLER, a.g.e., s.72.

⁴⁷⁹ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.84.

⁴⁸⁰ GÖKÇİN, a.g.e.

⁴⁸¹ HAFTENDORN, Helga, “Water and International Conflict”, **Third World Quarterly**, Carfax Publishing, Vol:21, No:1, Berlin 2000, s.57.

yandan Irak, Dicle üzerinde tarihten gelen ön kullanım hakkına sahip olduğunu da ileri sürmektedir. Irak bu sebeple Türkiye'nin Dicle Nehri suyunu azaltacak projelerinden rahatsız olmaktadır. Müzakereler yoluyla bir asgari su debisi pazarlığından yana değildir. Bununla beraber Türkiye'nin Dicle üzerindeki GAP'a dahil 6 projesi, Irak'ın aldığı suda önemli bir azalmaya sebep olmayacaktır. Çünkü Türkiye topraklarındaki Dicle Nehri havzası sulu tarım yapmaya uygun olmadığından, Türkiye'nin yapmış olduğu barajlar sadece elektrik üretimi amaçlıdır ve bu barajlar Dicle Nehri'nin sularını düzenleyecektir ki bu durum ise Irak'ın işine yaramaktadır.

Fırat Nehri'nin sularının kullanımı konusunda Suriye ve Irak arasında da anlaşmazlık bulunmaktadır. İki ülke arasındaki en önemli anlaşmazlık 1975 yılında Suriye'nin Fırat Nehri üzerinde Tabka Barajı'nı yapması üzerine ortaya çıkmıştır. Barajda su tutulması esnasında Irak 3 Milyon çiftçisinin zarara uğradığını iddia etmiştir.⁴⁸² Irak, 1975'te Fırat'ın yıllık ortalama akışının üçte birinden azını ($9,4 \text{ km}^3$) aldığını iddia ederken, Suriye, Irak'a aynı dönemde yıllık olarak $12,8 \text{ km}^3$ suyun bırakıldığını iddia etmiştir.⁴⁸³ Suriye yetkilileri Irak'ın herhangi bir su açığını, Dicle'nin sularını kullanarak giderebileceğini de ileri sürmüşlerdir. Irak, Fırat'ın sularındaki "adil hakkının", 1965 yılında Dünya Bankası'nın Irak tarımı üzerine yaptığı bir çalışmaya dayandırarak, $16,1 \text{ km}^3$ düzeyinde olması gerektiğini iddia etmiş, Nisan 1975'te Suriye'nin Fırat'ın Sularının Tabka rezervuarını dolduracak miktarından fazlasını, politik nedenlerle tuttuğunu ve böylece Irak'ın kışlık tahıl üretiminin %70'inin yok olmasına neden olduğunu ileri sürerek Arap Ligi'ne şikayetini bildirmiştir.⁴⁸⁴ Irak, 1980'lerde yaşanan yarı kuraklık döneminde, Suriye'yi her fırsatta Fırat'ın sularını tutmakla suçlamaya devam etmiştir.

Kanaatimizce bugünkü durumda Fırat suları ikili anlaşmalar ile paylaşılmıştır; Türkiye, 1987 yılında Suriye ile imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü ile Fırat Nehri'nin toplam su potansiyelinin %56'sına denk gelen, saniyede 500 m^3 su vermeyi kabul etmiştir. Suriye ve Irak da 1989'da imzaladıkları anlaşma ile Türkiye'den gelen suların %42'sinin Suriye'ye, %58'inin de Irak'a tahsisi

⁴⁸² ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.85.

⁴⁸³ MACQUARRIE, a.g.e., s.49.

⁴⁸⁴ a.g.e., s.49.

konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmaların ilkinde Irak'ın taraf olmaması, Türkiye'nin sınıraşan suları üzerinde ortak egemenlik anlayışını benimsememesi, aşağı kıyıdaş ülkelerin daha fazla su istemesi ve Türkiye'nin talep edilen miktardan daha az su vermek istemesi fiili olan bu durumun kabulünü engellemektedir.

6.1.1. Suriye :

Suriye'nin su varlığının büyük oranı tarım alanında kullanılırken, buradan sağladığı getiri oldukça az miktardadır.⁴⁸⁵ Ülkenin su tüketiminin %90'a yakını, tarımda kullanılmasına rağmen, GSMH'nin ancak %20'si bu sektörden sağlanmaktadır.⁴⁸⁶ Fırat bölgesi başlıca gelişme hedef alanı olarak tespit edilmiştir. 18,4 milyon hektarlık bir alana sahip olan Suriye'nin, ancak %25.2'sine tekabül eden 4,6 milyon hektarlık alanı tarım için elverişlidir.⁴⁸⁷ Suriye halen Asi Nehri'ne ait sularla 230.000 hektar, Fırat Nehri'ne ait sular ile 650.000 hektar, Habur ve Dicle nehirleri ile 207.844 hektar olmak üzere toplam 1.087.844 hektar alan sulamakta olup, 2015 yılına kadar bu alanı 1.5 milyon hektara çıkarmayı planlamaktadır.⁴⁸⁸ Bu gün için Suriye'nin Fırat ve Dicle üzerinde geliştirdiği projeler gereği toplam 11.6 milyar m³/yıl suya gereksinimi olacağı hesaplanmaktadır.⁴⁸⁹

Fırat Nehri ve kolları, Suriye'nin başlıca su kaynaklarıdır.⁴⁹⁰ 680 km.lik akış yoluyla ülkeyi ikiye ayıran Nehir, toplam su kaynaklarının yaklaşık %80'ine tekabül etmektedir.⁴⁹¹ 1987 yılında Türkiye ile Suriye arasında imzalanan protokole göre, Suriye Fırat'tan en az 15,768 milyar m³/yıl (saniyede 500 m³) su almaktadır.⁴⁹² 1990 yılında Irak ile yapılan ikili anlaşmaya göre bunun 6,6 milyar m³'ü(%42) Suriye'de kullanılmaktadır. Suriye'nin Fırat Nehri üzerinde yaptırdığı barajların toplam kapasitesi yaklaşık 14 Milyar m³ olup bunun 11,7 Milyar m³'lük kısmını Tabka Barajı

⁴⁸⁵ CARTER, Terry, Lara DUNSTEN ve Andrew HUMPHREYS, **Syria and Lebanon**, Lonely Planet Publications, USA Oakland, 2004, s.60.

⁴⁸⁶ KİBAROĞLU, **International Regimes For Effective ...** , s.224.

⁴⁸⁷ MACQUARRIE, a.g.e., s.31.

⁴⁸⁸ ATUK, a.g.e.

⁴⁸⁹ TİRYAKİ, a.g.e., s.163.

⁴⁹⁰ VILLERS, a.g.e., s.205.

⁴⁹¹ MASON, Robert Scott, "The Economy In Irak", içinde **A Country Study**, C. METZ (drl.), U.S. Government Printing Office, 1987 Washington D.C., s.56.

⁴⁹² TİRYAKİ, a.g.e., s.162.

teşkil etmektedir.⁴⁹³ Fırat Nehri üzerinde Sovyet mali desteği ve teknolojisi ile inşa edilen ve 1974 yılında hizmete giren Tabka Barajı, 8 türbini ile Suriye'nin en büyük barajı niteliğindedir. Barajın stratejik önemi, Türkiye'den gelen su ile beslenmesi ve Irak'a akan suyu azaltabilecek durumda olmasından kaynaklanmaktadır. Suriye, 1975 yılında işletmeye açtığı Tabka Barajı ve hemen arkasında inşa edilen Essad Gölü'nde regüle ettiği sular ile Fırat Havzası'nda 640.000 hektar arazinin sulanacağını beyan etmiştir.⁴⁹⁴ Essad Gölü'nden her yıl yaklaşık olarak 1,6 milyar m³ su baharlaşarak kaybolmaktadır.⁴⁹⁵ Suriye, 860 mw.lık Barajdan toplam hidroelektrik üretme kapasitesinin %60'ı olan yılda 2,25 Milyar kw/h enerji üretmekte ve Halep şehrinin su ihtiyacını karşılamaktadır.⁴⁹⁶ Tabka Barajı planlanan elektrik üretiminde geri kalmıştır. Tabka Barajına rağmen, Suriye'de verimli sulama yapılabilen toplam arazi alanı 1960 rakamlarına göre %20 oranında düşmüştür. Suriye'nin sulama yapılan arazilerinin azalmasında; verimli toprakların Tabka ve diğer barajların altında kalması, toprakların tuzlanması ya da fazla suyla sulanması rol oynamıştır. Suriye zayıf biçimde inşa edilmiş, verimsiz bir su altyapısına sahiptir.⁴⁹⁷ Çiftçilerin kullandığı eski teknik sulamalar yüzünden, kullanılan suyun %70'i boşa harcanmaktadır.⁴⁹⁸ Sulama yapılan arazileri artırmak için Suriye 1988'de ulusal bütçesinin %40'nı sulama ve hidroelektrik tesislerine ayırmıştır. Fakat finansman eksikliği ve eski moda tekniklere olan bağıllık yüzünden, sulanan ekili alan 1986'dan 1998'e kadar %11'den sadece %16'ya yükselmiştir.⁴⁹⁹ Suriye'nin sulanabilir arazilerini 0,77 milyon hektar olarak beyan etmesine rağmen, bu oran; USAID Report'a göre 0,32 milyon hektar, Durham Üniversitesi'nden Ewan W. Anderson'a göre 0,2-0,5 milyon hektar, Wales Üniversitesi'nden Peter Beaumont'a göre 0,4-0,8 milyon hektar ve Michigan Üniversitesi'nden Prof. John Kolars'a göre ise 0,37-0,39

⁴⁹³ KOLARS, a.g.e., s.108.

⁴⁹⁴ KOLARS, ve MITCHELL, a.g.e., s.145.

⁴⁹⁵ NAFF, Thomas, **Water: The Middle East Imperative- Syria: Political, Economic and Strategic Analysis (1987)**, Associates for Middle East Research (AMER) Water Project, University of Pennsylvania, 1987, p.19.

⁴⁹⁶ MACQUARRIE, a.g.e., s.31.

⁴⁹⁷ LORENZ, Frederick, **Ortadoğu'da Su Savaşları Kapıda**, <<http://www.hidropolitik.hacettepe.edu.tr/mak1.htm>>, (25.07.05).

⁴⁹⁸ ERGENER, a.g.e., s.92.

⁴⁹⁹ ADAMS, a.g.e., s.11.

milyon hektardır.⁵⁰⁰ Bu yoğun yatırımlar Fırat'tan alınan su miktarının ikiye ve hatta üçe katlanarak yıllık 10 milyar m³'e kadar çıkmasına yol açmıştır. Artan ihtiyaçlar politik manevralar ile birleştiğinde Suriye, Türkiye'nin Fırat'tan bırakacağı suyun 700 m³/sn üzerinde bir miktar olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁰¹ Türkiye'nin birçok defa 1987 anlaşmasına uyararak en az 500 m³/sn suyu Suriye sınırından bıraktığını açıklamasına rağmen, Suriye bunu hep reddetmiştir. Örneğin; Avusturya'da yayımlanan Salzburger Nachrichten gazetesinin 20 Temmuz 2001 tarihli sayısında, Suriye Sulama Bakanlığı Sular Dairesi Başkanı Abdülaziz el Masri:⁵⁰² “*Genel olarak Atatürk Barajı'na karşı değiliz, bizim şu ana kadarki sorunumuz sadece Türklerin ne kadar su bırakacaklarını bilmememizdir. Mart ayında saniyede 200-300 metreküp su aldık, haziran ayı başından beri bu rakam yaklaşık 500 metreküptür*” açıklamasını yapmıştır. Suriye ayrıca, Fırat'ın sularının her üç ülkeye eşit oranda paylaştırılması gerektiği tezini de sık sık gündeme getirmiş ve Fırat'tan bırakılan suyun en az 700 m³/sn olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰³ Türkiye'ye karşı bu tezleri ileri süren Suriye, öte yandan yukarı kıyıdaş ilişkisinde olduğu Irak'a karşı “hakimiyetçi” bir politika sergilemektedir.⁵⁰⁴

Suriye'nin Fırat Nehri'nden hidroelektrik üretimi için yarattığı kapasite 1993 verilerine göre;⁵⁰⁵ Tabka Barajı'nda 860 mw, Baas Barajı'nda 64 mw ve Teşrin Barajı'nda 1,6 mw.tır. Bu da toplam gücün %30'unu oluşturmuştur. Ancak artan enerji talebi ve teknolojik zafiyet sonucu önemli elektrik kısıntıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Sulama amaçlı projelerin ise akıtma-salma gibi ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmesi, Fırat sularının %70 gibi büyük bir kısmının kullanılmadan israf edilmesine yol açmıştır.

Suriye'nin Fırat üstündeki depolama tesislerinin 14 milyar m³ olan kapasitesinin 15 milyar m³'e yükseltilmesi planlanmaktadır. Bu depolama kapasitesi

⁵⁰⁰ GÖKÇİN, a.g.e.

⁵⁰¹ ERGENER, a.g.e., s.92.

⁵⁰² <<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DİSBASIN/2001/07/23x07x01.HTM#%2010>>, (24.07.05).

⁵⁰³ JOUEJATI, Murfah, “Water Politics as High Politics”, içinde **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in The Middle East**, H.J. BARKLEY (drl.), United States Institute of Peace, Washington, 1996, p.140.

⁵⁰⁴ VILLIERS, a.g.e., s.207.

⁵⁰⁵ KİBAROĞLU, **International Regimes For Effective ...** , s.232.

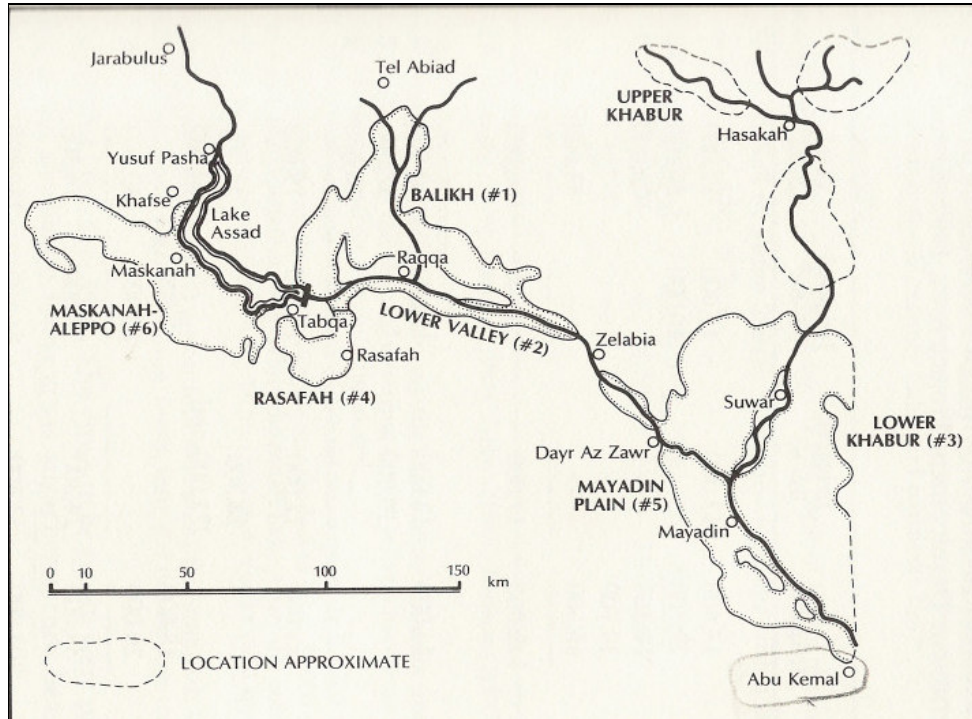
planlanan sulamayı gerçekleştirmek ve hidroelektrik üretimi için yeterli suyu sağlamak ve Suriye'nin batısındaki büyük şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için yeterlidir.⁵⁰⁶

Tablo 6.3. Suriye'nin Fırat Nehri Üzerindeki Barajları

Barajlar	Stok Kapasitesi (m ³)	Enerji (Mw)	Sulama Alanı (Ha)
Tabqa	1,41 milyar	800	600.000
Baas	90 milyon	64	---
Tishrine	19 milyon	1,6	---

Kaynak: AYTEMİZ, Levent, Timuçin KODAMAN, "Sınırtaşın Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri", içinde **TBMM Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2.Cilt**, Mart 2006, s.532.

Şekil 6.1. Suriye'nin Fırat Nehri Üzerindeki Sulama Alanları

Kaynak: KOLARS, John F. ve William MITCHELL, **The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project**, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville: Illinois: 1991, s.149.

Suriyeli yetkililer Fırat Havzası'nda geliştirdikleri projelerde sulama suyu ihtiyacının 14.000 m³/hektar olduğunu, ayrıca toplam 640.000 hektar genişliğinde düşünülen sulama projesinin teknik ve ekonomik nedenler ile 500.000 hektarının

⁵⁰⁶ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.107.

gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedirler.⁵⁰⁷ Bu durumda Suriye, en son aşamada Fırat Havzası'nda gerçekleştirmeyi öngördüğü sulama projeleri için Fırat Nehri'nden toplam 7 milyar m³ su tüketecektir.

Dicle Nehri ile ilgili olarak, Suriye, Türkiye-Suriye sınırının 32 km.lik bir bölümünü oluşturan ve Nehrin toplam uzunluğunun %2'sine denk gelen bu bölümün uluslararası sular olduğu yaklaşımıyla hak iddia etmektedir.⁵⁰⁸ Fakat son yıllara kadar Suriye, Dicle Nehri üzerinde kayda değer bir proje devreye sokmamıştır. Nehirden pompalama yoluyla sulama yapılarak, 225.000 hektar arazinin sulanmasını öngören bir proje gündeme gelmişse de, bölgedeki toprakların çok tuzlu oluşu ek bir maliyet getirdiğinden, bugüne kadar uygulamaya konamamıştır.⁵⁰⁹ Suriye'nin 225.000 hektarlık arazisinin sulanması projesinin gerçekleşmesi durumunda yaklaşık 2,6 milyar m³ suya ihtiyaç duyulacaktır (Tablo 6.2.). Suriye, 2004 yılında Türkiye Başbakanı'nın Suriye ziyareti esnasında, 150 bin hektarlık bir alanının sulanabilmesi ve tarıma kazandırılması maksadıyla Türkiye'den, Dicle Nehri'nden su çekilmesiyle ilgili teknik destek istemiş ve talep Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır.⁵¹⁰

Suriye'nin bugünkü su potansiyeli, kullanım tekniklerinin modernleştirilmesi halinde yeterlidir. Gerekli finansmanın sağlanıp çalışmalara başlanması kanaatimizce şarttır. Halep Üniversitesi'nden Mikhail Wakil de, 1993 yılındaki; *“20 yıl içerisinde yaşanacak olan su kıtlığının, sosyal ve ekonomik gelişmeler üzerinde çok fazla etkili olacağı ve 2010 yılından sonra her damla suya ihtiyaç olacağı”* açıklamasıyla durumun kritikliğine işaret etmektedir.⁵¹¹

6.1.2. Irak :

Irak yönetiminin 2003 yılındaki savaş dönemine kadar stratejisi, Türkiye ve Suriye'deki baraj inşaatlarını dengelemek, Irak sınırları içindeki yıllık su depolama imkanını arttırmak olmuştur. Birbirini izleyen hükümetler Fırat ve Dicle üzerinde

⁵⁰⁷ TİRYAKİ, a.g.e., s.180.

⁵⁰⁸ MACQUARRİE, a.g.e., s.5.

⁵⁰⁹ TİRYAKİ, a.g.e., s.179.

⁵¹⁰ **Savaşın İşbirliğine**, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/12/23/politika/politika1.html>>, (25.07.05).

⁵¹¹ VILLIERS, a.g.e., s.210.

sulamaya ve hidroelektrik enerji üretmeye yönelik bir seri proje geliştirmişlerdir. Irak'ın toplam su potansiyelinin yaklaşık %92'si tarım alanlarına yönlendirilmiştir.⁵¹² 1960'ların ortalarında, Türkiye Fırat üzerinde ilk büyük barajını inşa etmeye başladığında, Irak, Türkiye'de sulanmakta olan arazinin yaklaşık on katı büyüklüğünde bir araziye sulamakta olduğu tespit edilmiştir.⁵¹³ Iraklılar su ihtiyaçlarının yaklaşık %85'ini Fırat ve Dicle nehirlerinden elde etmektedirler.⁵¹⁴ Fırat ve Dicle nehirleri 35 milyar m³'ü Fırat'tan, 50 milyar m³'ü de Dicle'den olmak üzere yaklaşık 85 milyarlık bir yüzey akışı sağlamaktadırlar.⁵¹⁵ Irak'ın, Fırat ve Dicle nehirlerinden sızan sular nedeniyle önemli bir yeraltı suyu potansiyeline de sahip olduğu düşünülmektedir de, hem bu potansiyelin hesabına hem de yeraltı sularından fiilen kullanılan kısma ilişkin güvenilir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹⁶

Irak'ın, Suriye sınırından Şatt-ül Arap Nehri'ne kadar Fırat Havzası üzerinde toplam 1.952.000 hektar genişliğinde 32 sulama projesi bulunmaktadır.⁵¹⁷ Bu projelerin bir kısmı inşa edilmiş olup, bir kısmı ise inşa halinde kalmıştır. Fırat Nehri üzerinde ilk olarak 1950'li yıllarda Ramadi Barajı'nı yaparak sel sularının Habbaniye Gölü'nde toplanmasını sağlamış⁵¹⁸ ardından da sulama, elektrik enerjisi üretimi ve içme suyu temin etmek amacıyla, Kadisiye (6,4 milyar m³), Rawa, Hadita, Habbaniye (3 milyar m³), Darbandikan, ve Şamara barajlarını yapmıştır.⁵¹⁹ 2003 savaşı öncesinde Fırat suları vasıtası ile sulanan bölgenin yaklaşık 1.8 milyon hektara ulaştığı tahmin edilmektedir.⁵²⁰

Irak, Dicle havzasında da toplam 3.819.000 hektar alanın sulanmasını öngören 100 sulama projesinden 2.505.000 hektar araziye sulayacak olan bölümünü işletmeye açmıştır.⁵²¹ Ayrıca, uzun vadede toplam: 2.689.000 hektar genişliğinde 13 sulama projesi tasarlanmış fakat savaş nedeni ile aksamıştır. Dicle Nehri üzerindeki

⁵¹² MACQUARRİE, a.g.e., s.41.

⁵¹³ ADAMS, a.g.e., s.13.

⁵¹⁴ VILLIERS, a.g.e., s.205.

⁵¹⁵ SNYDER, a.g.e., s.36.

⁵¹⁶ ULUATAM, a.g.e., s.116.

⁵¹⁷ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.108.

⁵¹⁸ ERHAN, a.g.e., s.42.

⁵¹⁹ KOLARS, a.g.e., s.108. Barajların kapasiteleri için bkz. MACQUARRİE, a.g.e., s.43,44.

⁵²⁰ BISWAS, a.g.e., s.85.

⁵²¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.179.

en önemli baraj, Saddam (Musul) (10,7 milyar m³) barajıdır. Bu Nehir üzerinde ayrıca Dohuk, Samara, Dokan (7 milyar m³), Taktak (770 milyon m³), Himrin, Badush (500 milyon m³), Fatma, Mandawa, Adhaim (3,8 milyar m³) barajları projelendirilmiş ve bir kısmı tamamlanmıştır.⁵²² Saddam, Bekme, Dokan ve Darbandikan Barajları sayesinde ülkenin doğu ve kuzey kesimindeki zirai amaçlı su ihtiyacı ve enerji gereksinimi karşılanmaktadır. Güneyde ise, Dicle ile Fırat Nehri'nin birleşmesiyle oluşan Şatt-ül Arap Nehri vasıtasıyla 105.000 hektar alan sulanmaktadır. Ayrıca Irak, Fırat Nehri'ni Dicle Nehri ile birleştirmiş suni bir Thartar Nehri inşa ederek iki nehri daha verimli kullanmayı başarmıştır. Thartar Nehri tam olarak bittiğinde 6 Milyon dönüm arazinin tarıma elverişli hale gelmesi öngörülmüştür.⁵²³ Saddam (Musul) Baraj'ından yararlanılarak sulanması düşünülen ve 3 bölümden oluşan 250.000 hektarlık bir alanı kapsayan Saddam Projesi'nin ilk bölümü 1983 yılında tamamlanmış, fakat savaş nedeniyle bitirilememiştir.⁵²⁴ 1988 yılında yapımına başlanan 1991 yılında tamamlanması planlanan, 40 milyar m³ su tutma kapasiteli Badush Barajı da Körfez Savaşı nedeniyle aksayan diğer bir projedir.

Irak'ın temel sorununun suyun miktarından çok kalitesi olduğu ileri sürülmektedir. Irak köylüsünün, çok eskilere giden alışkanlıkla tarımda aşırı su kullanmaya son derece yatkın olması ve yeteri kadar drenaj sağlanmamış alanlarda yakıcı güneş altında çok su kullanmanın ortaya çıkardığı tuzlanma olgusu önemli boyutta yaşanmaktadır.⁵²⁵ Irak'ta 1990'ların ortasındaki tahminlere göre sulanan arazinin %4'ü aşırı tuzlu, %50'si orta derecede ve %20'si az tuzlu olarak değerlendirilmiştir.⁵²⁶ Ayrıca yukarı kıyıdaş ülkelerden nehre karışan kimyasal ve biyolojik atıkların suların kirlenmesine neden olduğu iddia edilmektedir.⁵²⁷ Nehirlerin değişken akış düzeni de Irak'ı sık sık taşkınlarla karşı karşıya bırakmaktadır.⁵²⁸ Körfez Savaşı esnasında Müttefik Kuvvetler tarafından

⁵²² KOLARS, a.g.e., s.108.

⁵²³ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.109.

⁵²⁴ TİRYAKİ, a.g.e., s.179.

⁵²⁵ ULUATAM, a.g.e., s.119.

⁵²⁶ ADAMS, a.g.e., s.13.

⁵²⁷ VESILIND, Priit, "The Middle East's Water – Critical Resource", **National Geographic**, May 1993, p.56.

⁵²⁸ TİRYAKİ, a.g.e., s.166.

bombalanan Irak'ın alt yapısı da önemli ölçüde zarar görmüştür. Sadece Darbandikan Barajı nispeten zarar görmeden (%50 civarında) kurtarılabilmektedir. Dohan ve Hadita barajlarının %75'i tahrip edilmiş, Ramadi, Saddam ve Samara barajları devre dışı kalmıştır.⁵²⁹ Barajların ve pompalama istasyonlarının, su arıtma tesislerinin ve enerji tesislerinin yok edilmesi hem enerji, hem yiyecek üretiminde ve temiz içme suyu sağlanmasında çok önemli sorunlara yol açmış olup, bu sorunların bir süre daha devam edeceği değerlendirilmektedir. 2003 yılı Eylül ayında, ABD danışmanları Iraklı yetkililerle Irak için yeterli su kaynaklarını garanti etme konusunda stratejik bir plan geliştirmek için çalışmaya başlamışlardır.⁵³⁰

Irak'lı yetkililer, gerek ortak teknik komite çalışmalarında, gerekse konuyla ilgili olarak yapılan görüşmelerde hemen her sefer sulama ihtiyaçlarını beyandan kaçınmışlardır. Bugün ise savaş sebebi ile bu konuda tahmin yapılamamaktadır. Fakat sulanacak alanlarla ilgili olarak, Irak yetkililerinin geçmişte yaptıkları resmi açıklamalar, uzmanlarca en az %20 ile %30 arasında abartılı bulunmuştur.⁵³¹

6.1.3. Türkiye :

Fırat ve Dicle Türkiye'nin toplam akarsu potansiyelinin %28'ini, elektrik üretim alanında da şu anda su kaynaklarından sadece %20 dolaylarında yararlanan Türkiye'nin hidroelektrik gücünün %40'ını oluşturmaktadır.⁵³²

1938 yılında Keban boğazında jeolojik ve topografik etütlere başlayan Türkiye, 1950-1960 yılları arasında gerek Fırat gerekse Dicle üzerinde Elektrik İşleri Etüd İdaresi vasıtası ile sondaj çalışmalarına ağırlık vermiştir. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine 1954 yılında DSİ Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu tarihten itibaren de çalışmalarda havza alanı yaklaşımı benimsenmiştir. DSİ Genel Müdürlüğü tarafından kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen yatırımlarda sulama, içme suyu ve enerji sektöründe toplam 31 milyar ABD Doları harcama yapılmış olup, sulama sektöründe 23 milyar ABD Doları, içme suyu sektöründe 8 milyar ABD

⁵²⁹ KİBAROĞLU, *International Regimes For Effective ...* , s.252.

⁵³⁰ LORENZ, a.g.e.

⁵³¹ ULUATAM, a.g.e., s.119.

⁵³² TİRYAKİ, a.g.e., s.162.

Doları ve enerji sektöründe 29 milyar ABD Doları olmak üzere toplam 60 milyar ABD Doları gelir elde edilmiştir.⁵³³

1961 yılında Diyarbakır'da kurulan "Fırat Planlama Amirliği" tarafından yapılan çalışmalar sonunda 1964 yılında Fırat Havzası'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen "Fırat Havzası İnkişaf Raporu" hazırlanmıştır. Bu rapora ilaveten 1966 yılında "Aşağı Fırat İnkişaf Raporu" geliştirilmiştir. Dicle Havzası için de, aynı paralelde çalışmalar DSİ Diyarbakır Bölge Müdürlüğü'nce sürdürülmüştür.⁵³⁴ 1966 yılında Keban Barajı'nın temeli atılmış ve 1974 yılında da hizmete girmiştir. Baraj yaklaşık olarak 30,6 milyar m³ su tutma kapasitesine sahip olarak inşa edilmiştir.⁵³⁵ Keban Barajı, suyu düzenlemesi yanında 1330 MW.lık kurulu gücü ile Türkiye'ye yılda 6 milyar KW elektrik üretmektedir.⁵³⁶ 9ncu Cumhurbaşkanı S.Demirel, bir söyleşide Keban Barajı'nın kendisini 4-5 defa ödediğini belirtmiştir.⁵³⁷ 1976 yılında da 9,54 milyar m³ civarında su tutma kapasitesine⁵³⁸ sahip Karakaya Barajı'nın inşaatına başlanmış ve 1987 yılında tamamlanmıştır.⁵³⁹ Ardından 1981 yılında Atatürk Barajı inşaatına başlanmış ve 1990'da ilk su tutulmuş, 1996'da Birecik ve Karkamış barajları, 1997'de Kralkızı ve Dicle, 1998'de Batman ve 1999'da Karkamış barajlarında su tutulmaya başlanmıştır.⁵⁴⁰

Türkiye'nin Fırat Havzasında mambadan, Suriye sınırına kadar irili ufaklı toplam 57 projeden meydana gelen 7 ana projesi bulunmaktadır.⁵⁴¹ Bu projelerin gerçekleştirilen bir kısmı işletmede, bir kısmının inşaatı devam etmekte, bir kısmının ise ileride değişik tarihlerde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Tüm projelerin gerçekleştirilmesi halinde Türkiye'nin Fırat Havzası'nda 1.133.643 hektar arazisi sulanması ve yılda ortalama 20,098 milyar KW/saat enerji üretilmesi planlanmıştır.

⁵³³ EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...**

<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).

⁵³⁴ <http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm>, (02.07.05).

⁵³⁵ KOLARS, ve MITCHELL, a.g.e., s.35.

⁵³⁶ TOKLU, a.g.e., s.110.

⁵³⁷ ZARAKOL, Necla, "9ncu Cumhurbaşkanı S.Demirel ile Söyleşi", **Görüş Dergisi**, Tüsiad Yayını, İstanbul, Şubat 1999, s.15.

⁵³⁸ KOLARS, ve MITCHELL, a.g.e., s.36.

⁵³⁹ ERHAN, a.g.e., s.43.

⁵⁴⁰ <http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm>, (02.07.05).

⁵⁴¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.174.

Ayrıca Türkiye’deki Fırat havzasında bulunan büyük yerleşim merkezlerinin içme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyaçları için yılda toplam 1.1 milyar m³ su Fırat kaynağından istifade edilerek temin edilecektir. Türkiye’nin Fırat Havzası’nda gerçekleştirmeyi öngördüğü projelerde sulama suyu ihtiyacı yıllık 6.590 m³/hektardan 10.120 m³ hektara kadar değişmektedir.⁵⁴² Türkiye en son aşamada Fırat Nehri ve kollarından 16,32 milyar m³ su tüketmeyi planlamaktadır.⁵⁴³

Türkiye’nin Dicle Havzasında da 6 ana projesi bulunmaktadır. Fırat Havzasında olduğu gibi bunların da bir kısmı tamamlanmış, bir kısmı inşa halinde ve bir kısmı da tasarı durumundadır. Tüm projelerin gerçekleştirilmesi durumunda havzada toplam 628.136 hektar arazi sulanacak ve yılda ortalama 7.244 milyar kw/saat enerji üretilecektir. Ayrıca havzada bulunan büyük yerleşim merkezlerinin içme, kullanma ve endüstriyel amaçlı su ihtiyaçları için yılda toplam 0,5 milyar m³ suyun Dicle Nehri ve kollarından istifade edilerek temin edilmesi öngörülmektedir.⁵⁴⁴ Türkiye’nin Dicle Havzası için geliştirdiği projelerde sulama suyu ihtiyacı yıllık 6,87 milyar m³/yıl’dır.

Türkiye’nin bu nehirler ile ilgili geliştirdiği kullanım projelerini GAP adı altında birleştirilmiştir.

6.1.3.1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) :

Türkiye, su faaliyetlerinde bir bütünlük sağlamak amacıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yerüstü ve yeraltı suyu çalışmalarını GAP adı altında değerlendirmiştir. GAP, Türkiye’nin tarım arazisi potansiyelinin önemli bir parçasını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Gaziantep, Şırnak, Mardin, Siirt, Kilis ve Şanlıurfa illerinin tamamını veya bir kısmını kapsamaktadır. 2003 yılı itibarıyla Türkiye toplam tarım alanlarının %12’sini, tarımsal aktif nüfusun %18’ini barındıran Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye toplam tarımsal üretim değerinin ancak %8,7’sini, yine Türkiye toplam buğday ekim alanlarının %11’inde üretim yapan bölge, toplam buğday üretiminin de

⁵⁴² TİRYAKİ, a.g.e., s.180.

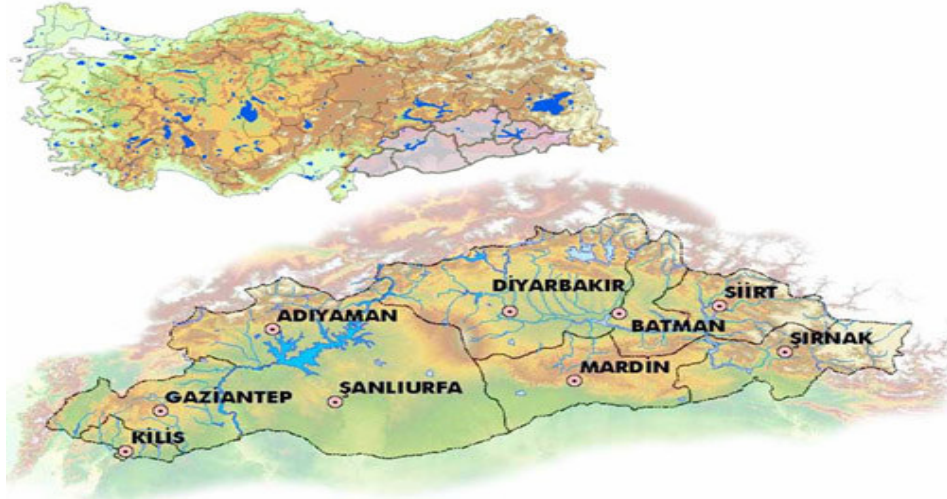
⁵⁴³ ERGENER, a.g.e., s.92 .

⁵⁴⁴ TİRYAKİ, a.g.e., s.178.

ancak %8,6'sını gerçekleştirebilmektedir.⁵⁴⁵ Fakat GAP'ın tamamlanması ile birlikte bölgede tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde patlama yaşanacak, 10-15 yıl zarfında da bölge ikinci bir Marmara Bölgesi olacaktır.⁵⁴⁶

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. 1970'lerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. Kalkınma programı, sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri kapsamaktadır.

Şekil 6.2. GAP İlleri

Kaynak: MACQUARRIE, Patrick, **Water Security in The Middle East-Growing Conflict Over Development in The Euphrates-Tigris Basin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Phil International Peace Studies, Trinity College, Dublin, Ireland, February 2004, s.12.

GAP tarihi gelişimi içerisinde öncelikle 1970'lerde bir su ve toprak kaynakları geliştirme projesi olarak tasarlanmış, 1980'lerin başında sektörler arası

⁵⁴⁵ ERDEMİR, Ekrem, "GAP'ın Ülke Ekonomine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi", **G.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Üniversite Yayınevi, Ankara 2003, Cilt:23, Sayı:3, s.203.

⁵⁴⁶ MANİSALI, Erol, "Two Cornerstones of Turkey's Foreign Relations; GAP Project and Cyprus", **Middle East Business and Banking**, Cihan Publishing, Year:9, No:3, March 1990, p.10.

sosyo-ekonomik bir bölgesel programa dönüştürülmüş, son olarak da 1990’larda bir sürdürülebilir insani kalkındırma projesi halini almıştır.⁵⁴⁷ 1961 yılında Diyarbakır’da kurulan Fırat Planlama Amirliği tarafından yapılan çalışmalar sonunda 1964 yılında Fırat Havzası’nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen “Fırat Havzası İnkişaf Raporu” hazırlanmıştır.⁵⁴⁸ Bu rapora ilaveten 1966 yılında “Aşağı Fırat İnkişaf Raporu” geliştirilmiştir. Dicle Havzası için de, aynı paralelde çalışmalar DSİ Diyarbakır Bölge Müdürlüğü’nce sürdürülmüştür. 1977 yılında Aşağı Fırat Havzası ve Dicle Havzası projelerinin “Güneydoğu Anadolu Projesi” şeklinde adlandırılması benimsenmiştir. 1981 tarihinde Atatürk barajı derivasyon tünelleri ve Şanlıurfa tünellerinin inşaatına başlanmış, Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin geri kalmışlığını gidermek, bölgenin üretim imkanlarından optimum bir şekilde yararlanmak amacıyla uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatına (DPT) verilmiştir. Müteakiben, kuruluş amacı; GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbirleri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak olan Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı, 6 Kasım 1986 tarih ve 20334 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 388 sayılı kanun hükmünde kararname ile kurulmuştur. Teşkilatın en yüksek karar organı “GAP Yüksek Kurulu” olup her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlamaktadır. GAP Yüksek kurulu Başbakan başkanlığında GAP’tan sorumlu Devlet Bakanı, DPT’nin bağlı bulunduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskan Bakanı’ndan oluşmaktadır.⁵⁴⁹

1990 yılında su tutulmaya başlanan ATATÜRK barajında, 1992 yılından itibaren elektrik üretilmeye başlanmıştır. 1993’de Birecik barajının inşaatına, 1994’de Şanlıurfa tünellerinden Harran ovasına su verilmeye, 1996’da Karkamış Barajı’nın inşaatına, 1997 Kralkızı ve Dicle barajlarında, 1998’de Batman Barajı’nda

⁵⁴⁷ <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

⁵⁴⁸ a.g.e.

⁵⁴⁹ a.g.e.

su tutulmaya, 1999'da Karkamış Barajı'nın inşaatı tamamlanarak elektrik üretilmeye başlanmıştır. Su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine yönelik faaliyetler çerçevesinde, sulama ve enerji yatırımları gibi temel altyapı projeleri DSİ Genel Müdürlüğünce gerçekleştirilmektedir.

Proje alanı, 75.358 km² olan GAP, Türkiye'nin 814.578 km²'lik gerçek yüzölçümünün %9,25'ini oluştururken, bu alanda yaşayan toplam nüfus ise 6 milyondan fazla olup Türkiye'nin onda birini teşkil etmektedir.⁵⁵⁰ Bu haliyle GAP, Cumhuriyet tarihinin en büyük entegre projesidir. GAP sadece Türkiye'nin değil, dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. 1993 yılında yapılan bir araştırmaya göre "Modern Dünyanın Yedi Harikası" sıralamasında ikinci sırayı alan proje olurken, 1994 yılında Time Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmada da dünyanın en büyük 8 projesinden biri olarak gösterilmiştir.⁵⁵¹ HES ve sulama tesislerinin yanı sıra, tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim ve sağlık ile diğer sektörlerin gelişme, tesis ve hizmetlerini kapsamaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8,5 milyon hektar arazinin %20'si, Aşağı Fırat ve Dicle Havzaları'ndaki geniş ovalardan oluşan GAP Bölgesi'nde yer almaktadır.⁵⁵² Mevcut kamu sulama alanları toplam 3 milyon ha iken GAP'la sulanacak toplam alan 1,8 milyon ha'dır.⁵⁵³ Atatürk Barajı'ndan Urfa-Harran ve Mardin Ceylanpınar ovalarını sulamak maksadıyla 7,62 m çapında 26,4 km uzunluğunda, 328 m³/sn debisi olan, dünyanın en uzun iki adet sulama tünelinin inşaatı tamamlanmıştır. Sadece Urfa Ovasında 1178 km uzunluğunda sulama kanalı, 415 km uzunluğunda drenaj kanalı inşa edilmektedir.⁵⁵⁴ Toplam kanalet uzunluğu 4.000 km.dir. Atatürk Barajı yapımında kullanılmak üzere Urfa Çimento Fabrikası inşa edilmiş olup, bütün üretim baraj ve sulama kanalları inşasında kullanılmaktadır.

Proje Fırat Nehri üzerinde 7 ve Dicle Nehri üzerinde 6 olmak üzere toplam 13 ana projeden oluşmaktadır. Fırat Nehri ve kolları üzerinde 14 baraj, 11 HES; Dicle Nehri ve kolları üzerinde 8 baraj, 8 HES olmak üzere tüm projede 22 baraj ve

⁵⁵⁰ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.82.

⁵⁵¹ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.82.

⁵⁵² <http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm>, (02.07.05).

⁵⁵³ TURGUT, Mehmet, **GAP'ın Sahipleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995, s.56.

⁵⁵⁴ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.83.

19 hidroelektrik santralı yer almaktadır.⁵⁵⁵ Bu projeler kapsamında tesis edilecek; 22 baraj ve toplam kurulu güçleri 7.476 MW olan 19 hidroelektrik santral ile yılda 27 milyar KW hidroelektrik enerji üretimi ve 1,7 milyon hektar arazinin sulanması sağlanacaktır.⁵⁵⁶ Ayrıca, geliştirilen içme-kullanma ve endüstri suyu temini projeleri ile Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır şehirlerinin su ihtiyaçları karşılanacaktır.⁵⁵⁷ Proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m³'den fazla su akıtılan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin %28'i kontrol altına alınacak, Çukurova'nın 4,5 katı olan, Fırat Havzasından 1,1 milyon hektar ve Dicle Havzasından 0,6 milyon hektar olmak üzere toplam 1,7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması sağlanacaktır.⁵⁵⁸

Türkiye, GAP'da hedeflediği; Fırat Havzasında 5.318 MW ve Dicle Havzasında 2.172 MW kurulu güç kapasitesiyle toplam 7500 MW.lık hidroelektrik kapasitesinin⁵⁵⁹ yarısından fazlasını gerçekleştirerek üretime geçmiş, sulamayı planladığı 1,7 milyon hektarın üzerindeki alanın 100 bin hektarını sulamaya açmış, "Atatürk Barajı" ve "Şanlıurfa Tünelleri" gibi çok geniş alanların sulanabilmesi için gerekli tesisleri tamamlamış ya da bitirme aşamasına getirmiştir. Yüzyılın projesi olarak nitelendirilen GAP, hiçbir dış kredi kullanılmaksızın tamamen Türkiye'nin kendi kaynaklarıyla yürütülmektedir.⁵⁶⁰ GAP için her yıl milli bütçenin %6-%9'u ayrılmaktadır. GAP'ın hazırlanması, planlanması, projelerin çizilmesi ve inşaatının yapılmasında bugüne kadar yalnızca Türk mühendisi, teknisyeni ve işçisi çalışmıştır. Ana projeler ve alt projeleri Türk müteahhitleri ve mühendisleri tarafından yapılmaya devam edilmektedir. Dünya Bankası, Dicle ve Fırat nehirlerine kıyıdaş devletler arasında su haklarıyla ilgili bir anlaşma olmamasından dolayı, hükümetin kredi yardımı teklifini, prensiplerine aykırı bulduğundan reddetmiştir. Toplam yatırım değeri 1997 yılı fiyatlarıyla 4.2 katrilyon TL. (32 milyar ABD Doları) olacağı tahmin edilen Proje'nin gerçekleşmesi için 2001 yılı sonuna kadar 1997 yılı fiyatlarıyla 1 katrilyon 530 trilyon TL (11,6 milyar Dolar) harcanmıştır.

⁵⁵⁵ <<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/gap.htm>>, (25.07.05).

⁵⁵⁶ ERGENER, a.g.e., s.62.

⁵⁵⁷ EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...** Su Vakfı,...,s.13.

⁵⁵⁸ ERDEMİR, a.g.e., s.191.

⁵⁵⁹ <<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/gap.htm>>, (25.07.05).

⁵⁶⁰ EROĞLU, **Türkiye'nin Su ve ...** Su Vakfı,...,s.14.

Karakaya ve Atatürk Barajları ile birlikte 1999 ve 2000 yıllarında işletmeye alınan Kralkızı, Karkamış, Dicle-Batman ve Birecik barajlarında gerçekleştirilen toplam hidroelektrik üretimi, tesislerin açılışından 2004 yılı sonuna kadar toplam 234 milyar kilowatsaat hidroelektrik enerji üretimi gerçekleştirilmiştir.⁵⁶¹ Bu enerjinin parasal değeri yaklaşık 14 milyar ABD Doları'dır (1 KW = 6 cent)⁵⁶². Türkiye'de 2004 yılında üretilen 46 milyar kilowatsaat hidrolik enerji içinde, GAP 22,4 milyar kilowatsaat hidroelektrik üretimiyle %49'luk bir paya sahip olmuştur.⁵⁶³ Parasal olarak ifade edilmek istenirse, GAP'ta 2004'te üretilen enerjinin karşılığı yaklaşık 1,3 milyar ABD Doları'dır. Yine 2004 yılında Türkiye'nin 150 milyar kilowatsaat toplam enerji üretimi (termik, hidrolik ve rüzgar) içinde GAP'ın payı %15 olmuş, DSİ tarafından 222.617 hektar alan sulamaya açılmıştır. Fiziki gerçekleşme açısından, sulama projelerinin %13'ü işletmede, %7'si inşaat halinde, %25'i ihale ve %55'i planlama aşamasındadır. Sektörler baz alındığında, enerji projeleri bakımından %81, tarım projeleri bakımından ise %22,9 düzeyindedir. Sulama projeleri tamamlandığında ise, Türkiye'de şimdiye kadar devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan daha sulu tarıma açılmış olacaktır. GAP kapsamında yapımı öngörülen hidroelektrik santrallerinin, kurulu güç itibariyle önemli bir bölümü tamamlanmıştır. 2004 sonunda 7 HES işletmeye açılmış olup, 1 HES'in de inşaatı devam etmektedir.⁵⁶⁴ Böylece, santral kurulu güçleri itibariyle hidroelektrik enerji projelerinin %73'ü üretime geçmiş, %0,6'sı inşaat halinde, %19'u ihaleye hazır durumda, %7'si ise planlama aşamasındadır.⁵⁶⁵ 8 baraj, 3 hidroelektrik santral ve 10 sulama projesinin tamamı ulusal kaynaklardan tamamlanmıştır. GAP tamamlandığında, meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli ile, Bölge'de gelir düzeyinin 5 kat artması, 2005 yılında 9 milyonu aşacak olan Bölge nüfusunun 1,9 milyon kişisi tarımda olmak üzere, toplam 3,5 milyon kişiye iş imkanı sağlanması hedeflenmiştir.⁵⁶⁶ Bölgesel gelişmeler neticesi doğacak iş imkanları doğrultusunda, 2012 yılında Türkiye nüfusunun %16'sının bu

⁵⁶¹ KIRAN, a.g.e., s.86.

⁵⁶² <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

⁵⁶³ KIRAN, a.g.e., s.86.

⁵⁶⁴ <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

⁵⁶⁵ KIRAN, a.g.e., s.86.

⁵⁶⁶ <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

bölgede yoğunlaşması beklenmektedir.⁵⁶⁷ Ayrıca projenin tamamlanmasını müteakip, ülke gıda üretiminin, ek olarak 20 milyon insanı daha besleyebileceği değerlendirilmektedir.⁵⁶⁸

Bakanlar Kurulu'nda 04.06.1998 tarih ve 98/11231 sayılı karar ile GAP'ın en geç 2010 yılına kadar tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ancak, bugüne kadar yatırım bütçesindeki GAP yatırım ödeneklerinin bu hedefleri gerçekleştirmeye yeterli olmadığı görülmektedir. GAP'ın 2010 yılı itibarıyla tamamlanabilmesi için yılda ortalama en az 2 milyar ABD Dolarına gereksinim duyulmaktadır.⁵⁶⁹

Gelişme sürecinde bölgenin potansiyelini saptamak, dar geçitlerin tanınması ile gelişme objektifleri, amaçları ve stratejileri gerçekleştirmek için 1989 yılında tamamlanan GAP Master Planı hazırlanmıştır.⁵⁷⁰ "GAP Master Plan" çalışması ile GAP, entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. GAP Master Planı'nda yer alan temel kalkınma senaryosu, bölgenin tarıma dayalı sanayi merkezi haline getirilmesidir. Bölgenin gelişmesi için GAP Master Planı'nda kabul edilen stratejiler dört ana maddede birleşmiştir.⁵⁷¹

- 1- *Sulama için toprak ile su kaynaklarını geliştirmek ve kontrol altına almak, etkili bir biçimde endüstriyel ve kentle ilgili yerlerde kullanmak.*
- 2- *Toprağı kullanma sayesinde tarımsal uygulamaları ve en iyi ürün örneklerini geliştirmek.*
- 3- *Yerli kaynaklar üzerine kurulu tarım endüstrisi ve diğer çeşit endüstrilerin gelişmesine yardımcı olmak.*
- 4- *Göçü kontrol altına almak için daha iyi sosyal hizmetler, eğitim ve iş olanakları sağlamak, halkı bölgeye çekmek.*

Bölge kalkınmasının çerçevesini çizen GAP Master Planı, özellikle su ve toprak kaynaklarının gelişmesini mali ve teknik kapasiteleri de dikkate alarak bir takvime bağlamış, bu değişimin ekonomik ve sosyal sektörlerde uyaraacağı gelişmeyi, yaratacağı istihdamı, bunun getireceği nüfus büyüklüğü ile bu nüfusun

⁵⁶⁷ ERGENER, a.g.e., s.62.

⁵⁶⁸ a.g.e., s.62.

⁵⁶⁹ EROĞLU, *Türkiye'nin Su ve ... Su Vakfı*,...,s.14.

⁵⁷⁰ <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

⁵⁷¹ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.98.

kentler ve kırsal itibarıyla muhtemel dağılımını sağlamış, eğitim ve sağlık hizmetleriyle konut ve kentsel altyapı ihtiyaçlarını makro düzeyde belirlemiş ve yıllara göre finansman ihtiyacını ortaya koymuştur. GAP Master Planı'nın esas gelişim senaryosu, bölgeyi tarıma bağlı ihracat merkezine dönüştürmek olarak açıklanmıştır.⁵⁷²

1989 yılında hazırlanan GAP Master Planı'ndan bu yana geçen sürede, Bölge'de, Ülkede ve Ortadoğu'daki hızlı gelişmeler nedeniyle, Plan'da öngörülen hedeflerin gerisinde kalınmıştır. Irak ambargosu ve terör, Bölge'de kalkınma faaliyetlerini ve Bölge'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ticaretini olumsuz etkilemiş, Türkiye'nin kamu finansman dengesindeki bozulma, Proje'nin kaynak gereksiniminin yeterli ve zamanlı bir biçimde karşılanamamasına neden olmuştur. GAP Master Planı'nın 1990-2005 dönemi sonu itibarıyla belirlediği hedef ve büyüklüklere ulaşabilmek için yapılması öngörülen kamu yatırımlarının finansman ihtiyacı 2005 yılı sabit fiyatlarıyla toplam 35 Milyar 131 Milyon 318 Bin YTL'dir.⁵⁷³ Bu kapsamda 2004 sonuna kadar, yaklaşık 19 Milyar YTL harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme % 54.1 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır.⁵⁷⁴

Son dönemde GAP'a, giderek artan uluslararası ilgi bağlamında, yabancı ülke ve kuruluşların teknik ve mali katkıları da yoğunlaşmaya başlamıştır. Örneğin:⁵⁷⁵

- *Dünya Bankası, GAP Bölgesi'ndeki kentsel ve kırsal altyapının geliştirilmesine ilişkin projelere katkı sağlamaktadır. "Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarlaıçi ve Köy Geliştirme Hizmetleri" ile "GAP Kentsel Planlama ve Sanitasyon Projesi, Proje Hazırlık Çalışmaları" için toplam 650.000 ABD Doları hibe finansmanı sağlanmış ve çalışmalar tamamlanmıştır.*

- *2001 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nden (FAO), GAP İdaresi Kırsal Kalkınma Projelerine kapasite artırma amacıyla 186 bin Dolarlık bir hibe sağlanmıştır.*

- *6 Aralık 2000 tarihinde toplam bütçesi 43.5 milyon Euro olan GAP Bölgesel*

⁵⁷² <<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

⁵⁷³ a.g.e.

⁵⁷⁴ a.g.e.

⁵⁷⁵ <<http://www.byeegm.gov.tr/yayinlarimiz/kitaplar/turkiye2004/interactive/turkey/208-209.htm>>, (24.07.05).

Kalkınma Programı, Avrupa Konseyi tarafından onaylanmıştır. Daha sonra toplam bütçesi 47 milyon Euro'ya yükseltile GAP Bölgesel Kalkınma Programı'nın finansman antlaşması, 23 Kasım 2001 tarihinde GAP İdaresi tarafından imzalanmıştır.

GAP İdaresi uluslararası ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedir. Ortadoğu bölgesindeki komşu ülkelerden Suriye ile bölgede kalkınma sürecinde edindiği bilgi ve deneyimleri paylaşmaya yönelik ortak proje ve eğitim programları hedefleyen ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır.⁵⁷⁶

GAP Master Planı'nın ortaya koyduğu hedeflerden de anlaşılacağı gibi; Bölge ekonomisini geliştirmeyi, Bölgede yaşayan vatandaşların gelir düzeyini artırmayı hedefleyen GAP, ülke ekonomisine de önemli katkılarda bulunacak bir proje olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla GAP, salt ekonomik büyüme hedefine yönelmiş bir proje olmayıp, bir toplumsal dönüşüm projesi hüviyeti de taşımaktadır.

Öte yandan GAP'ın ilerleme hedeflerinin gerisinde kaldığı ve bazı amaçların da gerçekleşmediğine dair bazı eleştiriler de yapılmaktadır;⁵⁷⁷

- Projenin tamamlanma tarihi olarak 2010 yılı öngörülmesine karşın, her yıl 30 bin hektar alanın sulamaya açıldığı dikkate alındığında, sulama yatırımlarının 2040 gibi çok uzak bir gelecekte tamamlanması ancak mümkün olabilecektir.

-Projede, 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.7 milyon hektarlık sulama sistemleri yapımı öngörülmektedir. Bugün nakdi gerçekleşme %52 oranına ulaşmasına karşın, sektörel bazda incelendiğinde, enerji sektöründe %80, ulaşırmada %38, diğer kamu hizmetlerinde %76, gerçekleşme olmuştur. Aradan geçen 35 yılda sadece 13 baraj, 7 hidroelektrik santrali tamamlanabilmiştir.

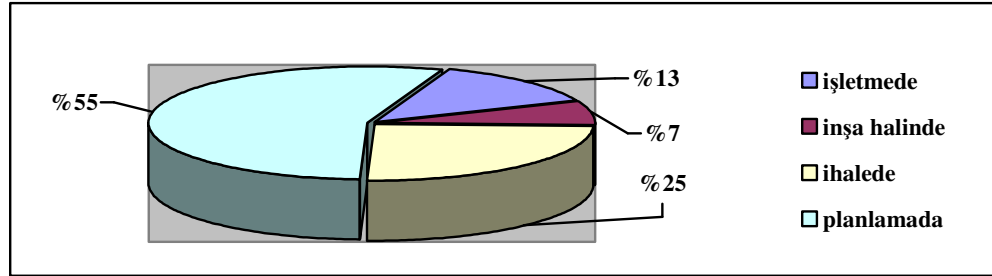
-Proje tamamlandığında 1,7 milyon hektarlık alanın sulanması planlanırken, sulama projelerinin sadece %13'ü gerçekleştirilerek 222.000 hektar alan sulamaya açılmıştır. Sulama projelerinin %7'si inşa halinde, %25'i ihale aşamasında, %55'i ise planlama aşamasında bulunmaktadır.

⁵⁷⁶ a.g.e.

⁵⁷⁷ ATO Raporu, **Türk Rüyası GAP Kabusa Dönüyor**, <http://www.showtvnet.com/haber/guncel/05062005/gap_ato.shtml>, (20.06.05).

Ayrıca bugün, Harran Ovası yanlış sulama yüzünden 20 bin hektarlık bölümünü tuzlanma tehlikesi nedeni ile yitirmekle karşı karşıya bulunmaktadır.⁵⁷⁸ Gereğinden 0,15-7 katı daha fazla sulama suyu kullanıldığı saptanmıştır.⁵⁷⁹ Aşırı sulama nedeniyle tuzluluk, taban suyu ve yaşlık gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Şekil 6.3. GAP Sulama Projeleri

6.2. Türkiye'deki Tesislerin Mansap Ülkelere Etkisi :

Fırat ve Dicle Nehirleri'nde su miktarının gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişiklikler göstermesi, Türkiye'deki barajların inşasından önce, Fırat-Dicle Havzası'nda büyük boyutlarda tarihsel taşkınlar ve kuraklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Fırat Nehri'nin debisi 28 kat artarken, bu rakam Dicle Nehri'nde 80 katına kadar çıkabilmektedir.⁵⁸⁰ Suriye ve Irak'ta, Fırat ve Dicle Nehirleri'ni çevreleyen ovalar, su seviyelerinin arttığı dönemlerde, taşkın alanları haline dönüşmüşlerdir. Buna rağmen Suriyeli yetkililer, GAP tamamlandığı takdirde, Fırat sularının %40 oranında azalacağını,⁵⁸¹ Irak'ın da %80 oranında Fırat'tan yoksun kalacağı iddia etmektedirler.⁵⁸²

Fırat'ın yazın düşen, kışın sonunda ise artan düzensiz debisi nedeniyle, büyük barajların yapımından önce Suriye'de yazın kuraklık, ilkbahar aylarında ise sel baskınları kaçınılmaz olmuştur.⁵⁸³ 1937-1975 yılları arasında, Keban Barajı devreye

⁵⁷⁸ <http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm>, (02.07.05).

⁵⁷⁹ TEKİNEL, Osman, "GAP Yöresinde Su Kullanımı ve Tuzluluk", **K.S.Ü. Fen ve Mühendislik Dergisi**, Üniversite Yayınevi, Mayıs 2002, Kahramanmaraş, s.19.

⁵⁸⁰ KOLARS, ve MITCHELL, a.g.e., s.78.

⁵⁸¹ CARTER, DUNSTEN ve HUMPHREYS, a.g.e., s.60.

⁵⁸² KIRAN, a.g.e., s.91.

⁵⁸³ <<http://www.byege.gov.tr/yayinlarimiz/anadolununesi/151/and7.htm>>, (24.07.05).

girmeden önce, iki önemli kurak dönem yer almaktadır;⁵⁸⁴ Birinci kurak dönem 1958-1962 yıllarını kapsamış, 1961 yılında sınırdaki yıllık akım, uzun yıllar ortalamasının %47'sine tekabül eden 14,9 milyar m³'e kadar düşmüştür. İkinci kurak dönem ise, 1970 yılında başlayarak 1975 yılında sona ermiştir. Bu dönemin en kurak yılı olan 1973'te, yıllık akım, uzun yıllar ortalamasının %59'una tekabül eden 18,8 milyar m³'e kadar azalmıştır. İki aşırı kurak zaman diliminde de, Keban Barajı işletmede olmadığı için, kuraklığın olumsuz etkileri, aşağı kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak tarafından fazlası ile hissedilmiştir.⁵⁸⁵ Keban Barajı'nın inşasından sonra, Türkiye'de olduğu kadar Suriye ve Irak'ta da kurak yılların etkisinin hissedilmesi azalmıştır. Örneğin kurak bir yıl olan 1989'da Keban Barajı olmadan, sınırdan 20,8 milyar m³/yıl su aşağıya intikal edecek iken, bu miktar barajın düzenleme etkisi ile 4,7 milyar m³ artarak 25,7 milyar m³'e ulaşmıştır. Fırat'ın sularının düzenli oluşu sayesinde, Suriye tahıl ihraç edebilecek bir verimliliğe ulaşmıştır.⁵⁸⁶ Fırat havzasından doğal durumda 950-1000 m³/sn.lik yerüstü suyu (doğal akıştaki suların %100'ü) ve 50,536 m³/sn.lik yeraltı suyu (doğal akıştaki suların %100'ü) Suriye'ye akmaktadır. GAP Projesi ve münferit sulamalar sonrası, Fırat Havzasından 500-787,969 m³/sn.lik yerüstü suyu (doğal akıştaki suların %77'si) ve 41,041 m³/sn.lik yeraltı suyu da (doğal akıştaki suların %79'u) Suriye'ye akmaya devam edecektir.⁵⁸⁷ Dolayısıyla Fırat üzerindeki su tesisleri, yaz aylarında da kış aylarında da Suriye'ye en az 500 m³/sn suyu alabilme imkanı tanımaktadır.⁵⁸⁸ D.S.İ. yetkilileri de yaptıkları açıklamalarda, GAP'ın tamamlanmasını müteakip Suriye'ye düzenli olarak 500-600 m³/sn su akışı sağlanacağını belirtmektedirler.⁵⁸⁹ Su seviyesinin ancak 50 m³ transfer edebilecek düzeye düştüğü dönemlerde bile Keban ve Karakaya rezervuarlarından su alınarak bırakılan su miktarının 400 m³'ün üzerinde kalmasına çalışılmıştır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁴ TİRYAKİ, a.g.e., s.169.

⁵⁸⁵ ŞEHİSUVAROĞLU, a.g.e., s.118.

⁵⁸⁶ a.g.e., s.118.

⁵⁸⁷ ATUK, a.g.e.

⁵⁸⁸ AKBABA, Gülgün, "Suyun İnce Siyaseti", **Bilim ve Teknik**, Nisan 2001, s.39.

⁵⁸⁹ KOLARS, ve MITCHELL, a.g.e., s.31.

⁵⁹⁰ OKMAN, Cengiz, "Su Sorunu ve Ortadoğu'da Stratejik Durum", içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sabahattin ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.431.

Fırat'a göre daha kısa ve çöle daha uzak olan Dicle Nehri, yüksek dağların yamaçlarından, karların erimesiyle akan suları aldığından, suyu çok, rejimi sert ve düzensizdir. Su seviyesi, Fırat'ta olduğu gibi, yaz aylarında düşük, ilkbaharda ise oldukça yüksektir.⁵⁹¹ Suların mevsimsel değişimi açısından dünyanın önde gelen nehirlerindendir. Örneğin suların en az ve en çok olduğu mevsimlerdeki seviyeler arasındaki farklılık, Missisipi'de 1/25, Columbia'da 1/35 olmasına karşın Dicle'de 1/80'ine kadar çıkmaktadır.⁵⁹² Dicle'nin afet halini alan taşkınları bir çok defa yıkımlara sebep olmuştur. Nehir Mart'tan Mayıs'a kadar üç ay içinde, bütün yıl akıttığı suyun yarısını akıtmaktadır. Dicle Havzasından doğal durumda, 612.60 m³/sn.lik yerüstü suyu (doğal akıştaki suyun %100'ü) ve 3,17 m³/sn yer altı suyu Suriye'ye akmaktadır. GAP Projesi ve münferit sulamalar sonrası Dicle havzasından 571,930 m³/sn.lik yerüstü suyu (doğal akıştaki suların %93'ü) ve 3,17 m³/sn.lik yeraltı suyu (doğal akıştaki suyun %100'ü) Suriye'ye akışına devam edecektir.⁵⁹³

Suriye suyun sadece miktarının azalmasından değil, GAP kapsamında yapılacak sulamalar sonrası akışa katılacak suda meydana gelebilecek tuzlanma, zehirlenme ve diğer kirlenmelerden de korktuğunu iddia etmektedir.⁵⁹⁴ John Kolars, GAP'ın aşağı kıyıdaşlar üzerinde yapabileceği üç etkiyi şöyle sıralamaktadır: 1- *Aşağıya giden akışta azaltma yapmak*, 2- *Aşağıya giden akışta sapma yaratmak*, 3- *Aşağıya giden akışı kirlletmek*.⁵⁹⁵ Prof. Kolars'a göre, Suriye'nin toprakları halihazırda jipsli ve tuzlu bir yapıya sahip olduğundan, tuzlanma yönünden Türkiye'den çok az etkilenecektir. Aksine bu toprakların yıkanması ve temizlenmesi sonucunda Fırat Nehri'ne dönecek olan erimiş tuzlar, Irak toprakları üzerinde büyük sorunlar meydana getirecektir. Türkiye'den Suriye'ye akan yerüstü ve yeraltı sularının kalitesi, Suriye'nin sahip olduğu özel şartlar nedeniyle bozulmaktadır. Suriye'de toprak jeolojik formasyonlar nedeniyle kötü bir geçirgenlik özelliğine sahiptir. Bu ve benzer etkinlikler sonucu Suriye'de doğal durumda taban suyunun yükselmesine, taşkınlara ve suların tuzluluk oranlarının artmasına neden

⁵⁹¹ TİRYAKİ, a.g.e., s.171.

⁵⁹² a.g.e., s.171.

⁵⁹³ ATUK, a.g.e.

⁵⁹⁴ MCCAFFREY, a.g.e., s.283.

⁵⁹⁵ KIRAN, a.g.e., s.91.

olmaktadır.⁵⁹⁶ Türkiye’de GAP Projesinin tamamlanması halinde, sularla taşınan asılı parçacıkların Türkiye’nin baraj göl alanlarında birikmesi sonucu Suriye büyük avantajlara sahip olacaktır.⁵⁹⁷ Suriye’de en büyük depolama tesisi olan Tabka Barajı’nın hacmi, Fırat Nehri’nin yıllık ortalama doğal akımlarının ancak %30’una tekabül etmektedir. Bu nedenle kapasitesi kısıtlı olan Tabka Barajı’nın birbirini takip eden çok kurak veya çok yağışlı dönemlerde etkin bir düzenleme yapması mümkün değildir. Türkiye’de Fırat üzerinde günümüze kadar inşa edilen tüm barajların (Keban, Karakaya, Atatürk, Birecik, Karkamış) hacimleri toplamı 90.5 milyar metreküp olup, Fırat’ın ortalama yıllık suyunun (31,6 milyar m³) yaklaşık 3 katıdır.⁵⁹⁸ Bu büyük hacmin Suriye ve Irak’a sağladığı düzenli su sağlama imkanı göz ardı edilmemelidir.

Sular üzerinde düzenleme etkileri tartışılmaz olan barajların yapım aşamasında da mansap ülkeler mağdur edilmemeye çalışılmıştır. Örneğin; 1990 yılında tamamlanan Atatürk Barajı’nın doldurulmasından önceki bir yıl içerisinde yaklaşık 5 milyar m³ su Keban ve Karakaya barajlarından fazladan bırakılmıştır.⁵⁹⁹

Tüm bunların yanında GAP sayesinde zenginleşecek olan bölge, doğal olarak kendisine komşu olan bölgelere de faydalı olacak, bölgesel işbirliği ve kalkınma planları geliştirilebilecektir.⁶⁰⁰ Yukarıda bahsedilen düzenlemelere rağmen, Ortadoğu’da her olaya politik bir gözle bakıldığı, Özden Bilen tarafından “*Akımların düzenlenmesi hidrolojik yönden faydalı fakat politik yönden geçersizdir*” cümlesi ile ifade edilmektedir.⁶⁰¹

6.3. Fırat-Dicle Havzasının Hidropolitik Yönleri :

Körfez Savaşı sonrası Ortadoğu’nun yeniden şekillendirilmesi gündeme geldiği bir dönemde, “Dünya Su Zirvesi Girişimi” adlı kuruluşun başkanı olan

⁵⁹⁶ ATUK, a.g.e.

⁵⁹⁷ a.g.e.

⁵⁹⁸ <<http://www.dsi.gov.tr/baraj>>, (23.12.05).

⁵⁹⁹ İNAN, Kamran., “Southeastern Anatolia Project and Turkey’s Relations With The Middle-Eastern Countries”, **Middle East Business and Banking**, Year:9, No:3, March 1990, p.5.

⁶⁰⁰ MANİSALI, a.g.e., s.10.

⁶⁰¹ BİLEN, a.g.e., s.59.

Amerikalı Joyce Starr'ın 21nci yy.a ilişkin projeksiyonları ve suyun, 21nci yy.da bölge ülkeleri arasında silahlı ihtilafların kaynağı olabileceğine dair tezleri ve bundan dolayı bir “Ortadoğu Su Konferansı”nın toplanması için başlattığı girişimler, Ortadoğu’da suyun bir “politik kavram” olarak anlaşılmasında özel bir paya sahiptir.⁶⁰² Starr 1991 yılında Foreign Policy dergisinde, “*Ortadoğu su krizi, hiçbir ülke yada uluslararası kuruluşun kabul etmeye hazır olmadığı stratejik bir yetimdir*” cümlesiyle başlayan “Water Wars – Su Savaşları” başlıklı yazısında, Körfez Savaşı’nın bitimiyle birlikte, su krizinin patlak vereceği tahmininde bulunmuştur.⁶⁰³ 1991 sonbaharında Madrid’de (İspanya) bir “Ortadoğu Barış Konferansı” toplanması ile bu tahminler o dönem için gerçekleşmemiştir. Starr’ın girişimleri ve Turgut Özal’ın himayesi ile Kasım 1991’de İstanbul’da bir “Su Konferansı” gerçekleştirilmesi düşünülmüş fakat Madrid süreci nedeni ile ertelenmiştir. Çünkü, Ortadoğu Barış Konferansı ile başlayan görüşme ve çözüm mekanizmasının “üçüncü aşaması”nı, bölgedeki “çok taraflı sorunlar” oluşturmuş ve bunda “su sorunu” veya “muhtemel su krizi” özel bir yer işgal etmiştir. Fırat ve Dicle’nin resmi olarak, Ortadoğu’da politik bir olgu halini alması ise, 1987 yılının Temmuz ayında, Turgut Özal’ın iki günlük Suriye ziyareti ile gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sonunda Türkiye ile Suriye arasında “Güvenlik” ve “Su Protokolü” imzalanmıştır. Kanaatimizce bu iki protokolün aynı ziyaretin ürünü olmaları ve iki konunun birbiri ile irtibatlı düşünülmesi, su konusunun siyasi bir zemine kayışının ilk hareket noktasıdır. Bu güne kadar ise Türkiye, Ortadoğu’daki Arap devletlerinin varoluş felsefelerinden ve siyaset mantığından çok farklı bir yönetim anlayışına ve yönetici kadrolarına sahip olduğundan, suyu politik bir araç olarak görmek yerine ticari bir olgu olarak yorumlamıştır.

Türkiye öncelikle, Suriye ve Irak’la Fırat ve Dicle nehirlerinin statüsünün belirlenmesi noktasında görüş ayrılığına düşmektedir ki bu müzakerenin en baştan çıkmaza girmesi anlamına gelmektedir. Irak ve Suriye söz konusu nehirleri “Uluslararası Sular” kabul ederek bunlara ilişkin teamüllerin uygulanmasını isterken, Türkiye iki nehrin “Sınıraşan Sular” kategorisinde değerlendirilmesinde ısrar

⁶⁰² ÇANDAR, Cengiz, “Türkiye İçin Bir ‘Supolitik’ Olabilir mi?”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sabahattin ŞEN (drl.), İstanbul, 1993, s.447.

⁶⁰³ a.g.e., s.448.

etmektedir. Suriye ve Irak, nehirlerin “paylaşılması” konusunda ısrar ederken, Türkiye “hakkaniyet” ilkesine göre “tahsis” edilmesini savunmaktadır.⁶⁰⁴ Türkiye iki nehrin aynı havza içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini iddia ederken, Suriye ve Irak iki nehri birbirinden ayrı ele alarak, sorunun Fırat suları ve Türkiye’nin Fırat üzerindeki projeleri olduğunu vurgulamaktadırlar.⁶⁰⁵ O.T.K. toplantılarında Türkiye’nin ortaya koyduğu “Üç Aşamalı Plan” da devletlerin tarım politikaları üzerinde diğer devletlerin söz sahibi olmasının egemenlik ilkesi ile bağdaşmayacağı gerekçesi yanında Dicle ve Fırat’ı tek havza olarak ele aldığından kabul görmemiştir.⁶⁰⁶ Kanaatimizce, Suriye ve Irak, 1973’te Arapların petrolü bir silah gibi kullanmalarından edindikleri tecrübe ile, suyun da gelecekte aynı şekilde kullanılabilceği endişesi taşımakta ve gelecekteki su potansiyellerini şimdiden bir anlaşmaya bağlamak istemektedirler.⁶⁰⁷ Su potansiyelinin garanti altına alınmasının yanında Türkiye’nin ileride kazanması muhtemel olan “siyasi ağırlığı” da engellenecektir. Dicle ve Fırat üzerinde geliştirilen tesisler sayesinde Türkiye’nin stratejik bir üstünlük elde edeceği muhakkaktır ve Suriye ile Irak’ı rahatsız eden de bu durumdur.⁶⁰⁸ Kendilerine verilen 500 m³ suyu yeterli bulmayan Suriye ve Irak, Türkiye’yi Fırat’ı paylaşmaya yanaşmayan ve kontrolü elinde tutmak isteyen bir tutum içinde görmektedirler.⁶⁰⁹ Suriye’nin bu yöndeki şüpheleri o kadar ilerlemiştir ki; Keban Barajı’nın su tutmasının kendisini susuz bırakacağını düşünerek, Barajı havaya uçurma kararı almıştır.⁶¹⁰ Sabotaj, Türk Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından öğrenilerek, etkisiz hale getirilmiştir. Ancak Suriye ajanları, Ağustos 1986’da Kırıkkale Mühimmat Fabrikası’nda bir patlama gerçekleştirmeyi başarmışlardır.⁶¹¹ Bu tarihte Suriye hesabına casusluk yaptıkları ve sabotaj eylemlerine girdikleri

⁶⁰⁴ a.g.e., s.451.

⁶⁰⁵ KUT, Gün, “Ortadoğu’da Su Sorunu: Çözüm Önerileri”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sabahattin ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.475.

⁶⁰⁶ a.g.e., s.478.

⁶⁰⁷ 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası, Araplar petrol fiyatlarını arttırmış ve ihracatı kısımlar, bu da petrole dayalı Batı sanayisini zor durumda bırakmıştır. Bkz. <<http://w3.balikesir.edu.tr/~akolbasi/1973petrol.doc>>, (01.04.06).

⁶⁰⁸ UZGEL, İlhan, “Güvensizlik Üçgeni: Türkiye, Suriye, Irak ve Su Sorunu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:162, Cilt:17, Aralık 1993, Ankara, s.48.

⁶⁰⁹ OKMAN, a.g.e., s.418.

⁶¹⁰ <http://www.umitozdag.com/detay_makale.asp?id=241>, (21.06.05).

⁶¹¹ a.g.e.

iddiasıyla 20'ye yakın kişi gözaltına alınmıştır.⁶¹² Bu grubun ele başının Ankara'daki Suriye Büyükelçiliği'nde "ikinci katip" olan Derviş Beledi olduğu tespit edilmiş, ancak olay ortaya çıkınca Beledi Şam'a kaçmıştır. Gözaltına alınanlar 1986 Ağustosunda yedi kişinin ölümüne ve 60 milyar TL zarara yolaçan Kırıkkale Askeri Mühimmat Fabrikası'ndaki patlamayı kendilerinin düzenlediğini itiraf etmişlerdir. Yakalananlar GAP'taki tesisler hakkında bilgi topladıklarını ve asıl amaçlarının bu tesislerin bazılarını sabote etmek olduğunu söylemişlerdir. Adnan Musa Amirin isimli Ürdün uyruklu sabotajcı, Suriye'nin GAP'ın tamamlanmasıyla birlikte hiç su alamamaktan korktuğunu, bu nedenle bu ülkenin kendilerine para vererek sabotaj yapmalarını istediğini söylemiştir.⁶¹³ Amirin'in itirafları ayrıca ülkeye gizlice sokulan büyük miktarda patlayıcı ve saatli bomba malzemelerinin ele geçmesini sağlamıştır. Bu malzemeleri ülkeye soktuğu, tespit edilen Suriye Askeri Ataşesi Muhammad Khayr Azkur ise Suriye'ye kaçmıştır.⁶¹⁴ Sabotajcılar yargılama sonunda 15 yıla varan cezalara çarptırılmış, 1986 Kasımı'nda Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde Suriye sert bir biçimde eleştirilmiştir. Türkiye, Suriye tarafından desteklenen terörden ve Suriye adına girişilen operasyonlardan büyük endişe duymaya başlamış, Suriye sınırından devam eden sızmalar ve bu ülkenin topraklarındaki terör örgütleri eğitim kampları ve barınakları bu endişeyi daha da artırmıştır.⁶¹⁵

Türkiye, 13 Ocak-12 Şubat 1990 tarihleri arasında Fırat'ın sularını tutma kararı alırken, bu kararını 1,5 ay öncesinden aşağı kıyıdaş ülkelere bildirmiştir. Eksikliği peşinen telafi amacıyla 23 Kasım 1989'dan sonra 830 m³/s seviyesinde su bırakılmaya başlanmış, 13 Ocak 1990'da dip savak kapatılıp, su tutulmağa başlanmıştır.⁶¹⁶ 13 Ocak 1990 tarihinde GAP'ın en büyük projesi olan Atatürk Barajı'nın doldurulmaya başlanması ile ertesi gün Saddam Hüseyin, Irak Petrol Bakanı'nı konuyu görüşmek üzere Ankara'ya göndermiş, 15 Ocak'ta da Suriye, Türk

⁶¹² TİRYAKİ, a.g.e., s.134.

⁶¹³ a.g.e., s.134.

⁶¹⁴ a.g.e., s.134.

⁶¹⁵ TÜR, Özlem, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", içinde **Türkiye ve Ortadoğu**, Meliha Benli ALTUNIŞIK (drl), Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.109.

⁶¹⁶ **Türkiye'nin Sınır-Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu**, <<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasıu/supolitikalari.htm>>, (26.06.05).

Büyükelçiliğine bir protesto mesajı iletilmiştir.⁶¹⁷ Suriye ve Irak “Önemli Zarar” a uğradıkları iddiasıyla Arap ve dünya kamuoyunda Türkiye aleyhine propaganda yapmışlardır. Suriye, Tabka Barajı’nın elektrik üretiminde, 1988’e nazaran %88’lik bir düşüş olduğunu ve su depolarında da boşalma olduğunu iddia etmiş, Irak ise elektrik üretiminin, Atatürk Barajı’nda su tutulması sırasında %40 azaldığını ve sulanan tarım alanlarının %40 etkilendiğini iddia etmiştir.⁶¹⁸ 18 Ocak’ta Arap Ligi Genel Sekreteri’nin bir kınama bildirisi yayınlaması ile bu kurum da olaya taraf olmuştur. Arap Ligi, Suriye ve Irak’ın tezlerine paralel olarak, Türkiye’nin Fırat üzerindeki egemenlik hakkını kabul etmeyen ve bu iki Arap ülkesiyle anlaşma yoluna gitmediği takdirde, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin etkilenebileceği mesajını içeren bir kararı kabul etmiş, Arap basınında da, Türkiye aleyhtarı yoğun bir kampanya sürdürülmüştür. Böylece, Suriye ve Irak, ortak bir Arap tutumu oluşturmayı başararak, Türkiye’ye karşı kullanabilecekleri önemli bir baskı unsuru elde etmişlerdir.⁶¹⁹ Bu noktada Arap Ligi, kanaatimizce çelişkili bir durum içerisine girmiştir; Fırat ve Dicle nehirlerinin toplam potansiyeline eşit olan Nil Nehri’nin sularını diğer kıyıdaş ülkelerle paylaşmaya yanaşmayan Mısır’ın tavrı eleştirilmezken, uluslararası su kullanımı anlaşmalarına göre hareket eden Türkiye’ye karşı bir tutum sergilenmiştir.⁶²⁰ Suriye içme suyu, hidroelektrik enerji çıkışı ve toprak sulama sistemi etkilendiği gibi iddiaları ileri sürerken, Irak da kış mahsullerinin etkilendiği iddiasını ileri sürmüştür. Bu olay Suriye ve Irak’ın 16 Nisan 1990 tarihinde Tunus’ta buluşarak Fırat Nehri’nin sularının iki ülke arasında tekrar müzakere edilmesine sebep olmuştur.⁶²¹ Özellikle Suriye yönetimi, Atatürk Barajının doldurulmaya başlanmasını, Türkiye’nin elinde gelişmeye başlayan bir politik inisiyatif süreci olarak algılamıştır.⁶²² Ayrıca Suriye, GAP çerçevesinde yer alan projelerin finansmanının engellenmesi maksadıyla, Arap ülkelerinden, uluslararası bankalar ve finans kuruluşları ile Arap ve İslam bankaları ve fonlarındaki etkinliklerinin kullanmalarını ve Türkiye’ye karşı Arap dayanışması gösterilmesini

⁶¹⁷ SUCUKA, a.g.e.

⁶¹⁸ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.85.

⁶¹⁹ TİRYAKİ, a.g.e., s.193.

⁶²⁰ SUCUKA, a.g.e.

⁶²¹ ADAMS, a.g.e., s.18.

⁶²² OKMAN, a.g.e., s.418.

istemiştir.⁶²³ Suriye yönetiminin Fırat'ın kontrolünde söz sahibi olmak istemesi, sorunun bir kaynak etrafındaki teknik problemler boyutunu aşmasına neden olmuş, Türkiye'nin sorunu teknik bir çerçeveye çekme çabaları sonuç vermemiştir. Elde edilecek “kontrol” ile su otomatikman bir politik etkileşim sürecine bağlanacak ve bir güç faktörüne dönüşecektir. Öte yandan 1975 yılında Keban ve Tabka barajlarının dolum aşamasında ortaya çıkan silahlı çatışma tehlikesinin bu kez aynı derecede gündeme gelmemesi şu sebeplere dayandırılmaktadır;⁶²⁴ Birincisi, Türkiye, kesme işlemi öncesi aşağı kıyıdaş ülkelere bilgi verilmiş ve normalin üzerinde akışa müsaade edilerek, tedbir alabilmelerine olanak sağlanmıştır. İkincisi, İran ile savaştan yeni çıkan Irak ve Lübnan'da devam eden çatışmaların içinde yer alan Suriye, Türkiye ile silahlı çatışmayı göze alamamıştır. Ağustos 1991'de dönemin başbakanı olan Süleyman Demirel'in, “...nasıl ki Arapların petrolünü nasıl kullanacaklarını kimse onlara söylemiyorsa, su da bize ait bir doğal kaynaktır ve nasıl kullanacağımıza kimse karışamaz...” açıklaması o gün için Türkiye'nin görüşünü ortaya koymuştur.⁶²⁵ Bunun yanında, Türkiye su üzerinde hakimiyetini kesin bir dille ifade ederek sert bir politika uygular gözüktürken, uygulamada esnek bir politika izlediğini ve izlemeye devam edeceğini, 3 Eylül 1991 tarihinde Ankara'da düzenlenen “Ortadoğu'da Sınırşan Sular: Bölgesel İşbirliği Olanakları” konulu konferansta Devlet Bakanı Kamran İnan'ın, “suyun hiçbir vakit politik bir baskı unsuru olarak kullanılmayacağını ve Körfez Savaşı boyunca da bunun örneğinin verildiğini” açıklamasıyla göstermiştir. Bakan İnan'ın aynı yıl içinde yaptığı “*Nehirler (Fırat ve Dicle), uluslararası kuralların konusu değildir, fakat biz, Suriye ve Irak'ın su ihtiyaçlarını karşılamada ve iyi komşuluğun gereklerini yapmada her zaman iyi niyetliyiz*” açıklaması, Türkiye'nin izlediği politikayı ortaya koymaktadır.⁶²⁶ Atatürk Barajı'nın dolumu esnasında da, Türk Dışişleri Bakanlığı görevlileri Irak, Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'da gerçekleştirdikleri görüşmelerde

⁶²³ GRUEN, George, **Recent Negotiations Over The Waters of The Euphrates and Tigris, Proceedings of The International Symposium on Water Resources in The Middle East: Policy and Institutional Aspects**, University of Illinois, 1993 Illinois USA, p.105.

⁶²⁴ SNYDER, a.g.e., s.7.

⁶²⁵ GRUEN, a.g.e., p.101.

⁶²⁶ a.g.e., s.100.

Türkiye'nin Fırat suyunu siyasi avantaj sağlamak için kesmediğini ifade etmişlerdir.⁶²⁷

Körfez Savaşı sonrası uluslararası politika sahnesindeki değişimler Türkiye'nin stratejik değerini önemli ölçüde arttırmıştır. Türkiye, bölgede birçokları tarafından Batılı güçlerin jandarması olarak görülmüştür.⁶²⁸ Türkiye'nin, Arapların bölge politikalarında oynayacağı birincil rolü kısıtlayarak, onları marjinalize etme peşinde olduğu iddia edilmiştir.⁶²⁹ Suriye Dışişleri Bakanlığınca yapılan bir çalışmada sunulan tavsiyelerde, Irak ile birlikte Türkiye'ye karşı bir cephe kurma gerekliliği vurgulanmış, Irak ile ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf edilmesi önerilmiştir.⁶³⁰ Su gibi bir kaynak konusunda Türkiye'nin coğrafi açıdan avantajlı pozisyonunu, global sahnede artan önemi ile birlikte algılayan bölge ülkeleri konuyu öncelikle bir politik mesele halinde yorumlamışlar ve bu kaynak faktörünü de bir baskı unsuru olarak değerlendirmişlerdir.⁶³¹ Suriye sürekli olarak Fırat üzerinde yapılan barajları kendisine karşı hasmane birer girişim olarak değerlendirmiş ve bu barajlarda toplanan suların kendi ülkesinde lazım olan su miktarını azaltmakta olduğunu ileri sürmüştür. Suriye'nin bu tepkilerine karşılık Türkiye İçişleri Bakanı 17 Nisan 1992 tarihinde Suriye'ye giderek görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeler sonunda Suriye, topraklarında Türkiye aleyhine şiddet hareketlerine hazırlık yapılmasına müsaade etmemeyi ve bu hareketlere girişeceklerin yerleşim ve eğitim kamplarını kapatmayı taahhüt etmiştir. Bu görüşmeleri takiben 3 Ağustos 1992 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Suriye'ye giderek Suriye Devlet Başkanı ve Suriye Dışişleri Bakanı ile görüşmelerde bulunmuş ve Suriye'nin taahhütlerine uymaya devam ettiği sürece Türkiye'nin de Fırat sularının eskisi gibi ve aynı miktarlarda Suriye topraklarına akmasına itina göstereceğini bildirmiştir.⁶³² Aynı yılın Eylül ayında da görüşmelere devam edilmiş, Fırat sularının Suriye'ye azaltılmadan ve eski ölçülerinde akışının devam edeceği hususu bir kez daha

⁶²⁷ MCCAFFREY, a.g.e., s.283.

⁶²⁸ MUSLİH, Muhammad, "Syria and Turkey- uneasy Relations", içinde **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in The Middle East**, Henri J. BARKLEY (drl.), United States Institute of Peace, Washington 1996, p.126.

⁶²⁹ a.g.e., s.126.

⁶³⁰ a.g.e., s.128.

⁶³¹ OKMAN, a.g.e., s.421.

⁶³² VERSAN, a.g.e., s.440.

vurgulanmış, Suriye'nin de kontrolü altındaki topraklarda PKK hareketlerine müsaade etmeyeceği tekrar taahhüt edilmiştir. 1990'dan sonra Türkiye'nin Suriye ile ilgili geliştirdiği politikalar genelde teröre desteğin önlenmesi üzerine gelişmiştir.⁶³³ Ocak 1993'de Süleyman Demirel'in Şam'a yaptığı ziyarette su konusu ile ilgili olarak, 1987 Protokolü'nün geçerliliği teyit edilmiş ve su ile ilgili sorunların 1993 yılı sonuna kadar halledilebilmesi maksadı ile her iki ülke dışişleri bakanları görevlendirilmiştir.⁶³⁴ Bu ziyarette de terör konusu ele alınmış, iki ülke toprakları üzerinde diğere yönelik faaliyete müsaade edilmemesi yönünde karara varılmıştır.⁶³⁵ 1994'te Türkiye, İran ve Suriye'nin dışişleri bakanlarını bir araya getiren bir zirvede, Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tekrar birbiriyle bağlantılı su ve terörizm konularını Suriyeli meslektaşına iletmiş ancak bir sonuç alamamıştır.

Türkiye ve Suriye arasındaki su sorunu, Aralık 1995-Mart 1996 tarihleri arasında Washington'da yapılan Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri sürecinde, farklı bir şekilde gündeme gelmiştir. Suriye, Golan Tepeleri'ndeki su kaybını gidermek maksadı ile Fırat Nehri'nden daha fazla su alabilmek düşüncesiyle, ABD ve İsrail'den Türkiye'ye su konusunda baskı yapmalarını istemiştir.⁶³⁶ Türk Dışişleri temsilcileri bu öneriyi şiddetle eleştirerek, Fırat sularının "Barış Görüşmeleri"nin konusu olmadığını ifade etmişlerdir. Öte yandan Fırat suyuna olan bağımlılığını biraz olsun azaltmak isteyen Suriye, enerji üretimi yapmak üzere "doğal gaz"a yönelmiş, Çinli ve Japon firmaları ile santral kurmak üzere anlaşmıştır.⁶³⁷

Ocak 1993'de Başbakan Süleyman Demirel'in Şam'a yaptığı ziyaret sırasında yapılan toplantılarda Suriyeli yetkililer, 16 kez toplanmasına rağmen Ortak Teknik Komite'nin Fırat suyunun paylaşılması konusunda hiç düzenleme'ye varamadığını öne sürerek, konunun siyasi düzeyde ele alınması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu çerçevede, 17-20 Mayıs 1993 tarihlerinde Türk ve Suriye Dışişleri Bakanlığı heyetleri arasında Ankara'da yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin Asi Nehri'nin de

⁶³³ RABİL, Robert G., **Embattled Neighbors: Syria, Israel and Lebanon**, Lynne Reinner Publishers, Inc., USA Boulder, 2003, p.183.

⁶³⁴ GRUEN, a.g.e., s.106.

⁶³⁵ SEVER, Ayşegül, "Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in The 1990s", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 5, No. 3, September 2001, p.89.

⁶³⁶ a.g.e., s.92.

⁶³⁷ JOUEJATI, a.g.e., s.138.

müzakerelere dahil edilmesi talebine Suriye'nin soğuk yaklaşması üzerine, hiçbir sonuca ulaşılamamıştır.⁶³⁸ Bu anlaşmazlık 3 Aralık 1995 tarihinde Suriye'nin Fırat üzerinde inşasına başlanan dördüncü büyük baraj olan Birecik Barajı nedeniyle Türkiye'ye bir nota vermesiyle daha da artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı S.Demirel, 25 Şubat 1996 tarihinde Anadolu Ajansı bültenlerinden yayınlanan bildirisinde; “*Türkiye'nin su konusunda hiçbir komşusuna zarar vermediğini ve vermesinin söz konusu olmadığını, Suriye'nin terörü bir dış politika aracı olarak kullanmaktan vazgeçmesi gerektiğini...*” açıklamıştır.⁶³⁹ Demirel, Körfez işbirliği konseyi üyesi ülkelerin (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan) ve Mısır devletinin başkanlarına “*Suriye'nin Fırat suları konusunu, Türkiye ile Arap dünyası arasında bir ihtilaf gibi takdim etme gayretlerine karşılık Türkiye'nin görüşleri hakkında bilgi*” içeren bir mesaj göndermiştir. Demirel, uzun yıllar Türkiye'nin toprak bütünlüğünü hedef alan kanlı terör örgütüne destek veren Suriye'nin Arap dünyası nezdindeki son girişimlerinin, bu ülkenin teröre verdiği desteğin kendisine yüklediği ağır sorumluluğu gizlemek ihtiyacından kaynaklandığı da belirtmiştir. Suriye ve Mısır öncülüğünde Arap Ligi Teşkilatı'nın, Türkiye'nin Fırat Nehri'nin sularını kısıttığı gerekçesiyle verdiği nota, Türkiye tarafından gerçeklere uymayan görüşler olarak değerlendirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti DSİ Genel Müdürlüğü tarafından şu açıklama yapılmıştır;⁶⁴⁰ “*Gaziantep'in Gürçay Akım Gözlem İstasyonu'nda*⁶⁴¹ *akım tespit ölçümleri, 1995 yılı ortalaması olarak, Suriye'ye Fırat Nehri'nden akan suyun akımı saniyede 900 m³ ve 1996 yılı Ocak ayı ortalaması 1250 m³ civarında olduğu hesap edilmiştir. Birecik ve Karakamış Barajları dahil olmak üzere GAP'taki tüm barajlar bitip, Harran ovası sulansa bile, bu suların Türkiye tarafından tüketilecek olan miktarı en çok 125 m³/sn. olarak hesaplanmaktadır. Tarım alanlarında kullanılan su, tekrar nehir yatağına akıtlamayacağına göre, Fırat Nehrinin suyunun kirlenmesi veya tuzluluk oranının artması beklenemez.*” derken, Türk Dışişleri Bakanlığı “*Uluslararası hukuk yönünden Arap Birliği ülkelerinin Türkiye'ye böyle bir nota verme hakları yoktur. Çünkü, Dicle*

⁶³⁸ ERHAN, a.g.e., s.44.

⁶³⁹ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.88.

⁶⁴⁰ a.g.e., s.88.

⁶⁴¹ Gürçay Akım Gözlem İstasyonu Fırat Nehri üzerinde Suriye'ye en yakın akım gözlem istasyonudur.

ve Fırat sularının paylaşımı için Suriye ve Irak makamları tarafından ileri sürülen ‘tarihsel ön kullanım hakkı görüşü, matematiksel paylaşım görüşü ve ortak kaynakların paylaşımı görüşü’ uluslararası hukukta kabul görmeyen görüşler olup uluslararası hukukunun kabul ettiği ‘hakça kullanım’ görüşüne uymamaktadır.”⁶⁴² açıklamasını yapmıştır.

1995’te kriz, PKK’nın ilk defa Hatay ili içerisinde eylemler başlatmasıyla ve PKK teröristlerinin Türkiye’nin Kuzey Irak’taki operasyonlarından sonra Suriye’ye kaçmalarıyla daha da şiddetlenmiştir.⁶⁴³ 1996 Mayıs ve Haziran’ında kriz, iki ülke askerlerinin sınır bölgesine kaydırılması noktasına kadar ilerlemiş, ancak dönemin başbakanı olan Necmettin Erbakan’ın girişimleriyle geçici olarak yatışmıştır.⁶⁴⁴ Yaşanan kriz süreci ve bölgesel durum Türkiye’yi, İsrail ile askeri işbirliği yapılmasına itmiş, her iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşmaları yapılmış, Doğu Akdeniz’de ABD’nin fiilen Ürdün’ün de gözcü olarak katıldığı bir seri tatbikat icra edilmiştir.⁶⁴⁵ Buna karşılık Suriye de bir takım ittifak arayışlarına girmiş, Mısır, Suudi Arabistan ve İran ile görüşmelere başlamıştır.⁶⁴⁶ 1996 yılının Haziran’ında bir araya gelen Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye temsilcileri, Türkiye-İsrail ittifakı ile ilgili endişelerini dile getirerek, Türkiye’ye durumunu tekrar gözden geçirmesi yönünde çağrı yapmışlardır.⁶⁴⁷ Yine 1997 yılının Ağustos ayında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın Tahran’a(İran) gerçekleştirdiği ziyarette, her iki ülkenin aynı yönde endişeleri dile getirilmiş ve bölge güvenliğinin tehlike altında olduğu vurgulanmıştır.⁶⁴⁸

1998 Eylül’ünün ortalarında Türk Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş, Hatay’a yaptığı bir ziyaret esnasında “*sabırımız taşıyor, komşularımızdan*

⁶⁴² a.g.e., s.88.

⁶⁴³ ADAMS, a.g.e., s.12.

⁶⁴⁴ RABİL, a.g.e., s.183.

⁶⁴⁵ EL-SHAZLY, N. ve R. HINNBUSCH, “The Challenge of Security in the Post-Gulf War, Middle East System”, içinde **Foreign Policies of Middle East States**, R. HINNBUSCH. ve A. EHTESHAMİ (drl.), Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder Colorado 2002, p.79.

⁶⁴⁶ HINNBUSCH, R., “The Foreign Policy of Syria”, içinde **Foreign Policies of Middle East States**, R. HINNBUSCH. ve A. EHTESHAMİ (drl.), Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder Colorado 2002, p.160.

⁶⁴⁷ Buluşmaya Mısır’ın katılımı Türkiye’yi şaşırtmıştır. Çünkü, 1979 yılında İsrail ile ilk anlaşma imzalayan da aynı Mısır Devleti’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SEVER, a.g.e., pp.87-99.

⁶⁴⁸ RABİL, a.g.e., p.184.

*bazıları yani Suriye bizim iyi niyetimizi yanlış yorumluyor” açıklaması yeni bir kriz sürecini tetiklemiştir.*⁶⁴⁹ 1 Ekim’de TBMM’nin açılışında Cumhurbaşkanı Demirel *“Bütün ikazlarımıza rağmen düşmanca tutumlarından vazgeçmeyen Suriye’ye müdahale etme hakkımızı saklı tuttuğumuzu tüm dünyaya duyuruyorum, sabrımız taşmak üzeredir”* sözleri ile Türkiye’nin ciddiyetini vurgulamıştır.⁶⁵⁰ 2 Ekim tarihinde de Türkiye Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu iki ülke arasında ilan edilmemiş bir savaş durumunun olduğunu söyleyerek 10.000 askerin sınırı yığılması emrini vermiş ve Suriye ile Lübnan içerisindeki PKK kamplarını bombalama tehdidinde bulunmuştur.⁶⁵¹ Aynı gün Suriye, hükümet sözcüsü yaptığı bir açıklamayla Türk yetkililerin yaptıkları açıklamaların, Türk Halkı’nın gerçek düşüncelerini göstermediğini, son durumun Ankara ile Tel Aviv(İsrail) arasında geliştirilen ittifakın sonucu olduğunu iddia etmiştir.⁶⁵² Rusya’nın ekonomik krize sürüklendiği, İran’ın Taliban hareketi ile sürtüşmeye girerek Afganistan sınırına asker yığdığı, Yunanistan’ın Balkanlardaki Kosova krizine kilitlendiği bu dönem dikkatle seçilmiş bir zamanlama olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵³ Bir tarafta Türkiye’nin baskısını, diğer tarafta İsrail’in müdahale korkusunu taşıyan Suriye, sonunda direnememiş, Mısır Devlet Başkanı’nın arabuluculuğu ile kriz yatışmış ve 20 Ekim 1998 tarihinde Adana’da bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın metni gizli kalmış fakat iki ülkenin medyası sadece PKK konusunun görüşüldüğünü işaret etmiştir.⁶⁵⁴ Kriz sürecinde GAP’ın suyu hiçbir vakit Suriye’ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmamıştır. Üst düzey Türk bürokratlar tarafından yapılan söylemlerle, su ile asıl önemli konu olan Suriye’nin PKK’ya desteği konusu arasında bağlantı kurulması engellenmeye çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, Suriye’nin suyu bahane olarak kullandığını ifade ederek “su konusunda bugün bir problem yok ve önümüzdeki 25 yıl içerisinde de olmayacaktır” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁶⁵⁵ Kriz sırasında Mübarek’in su konularını görüşme maddelerine dahil etme girişimlerinin ardından

⁶⁴⁹ ADAMS, a.g.e., s.19.

⁶⁵⁰ SEVER, a.g.e., s.94.

⁶⁵¹ ADAMS, a.g.e., s.19.

⁶⁵² RABİL, a.g.e., s.185.

⁶⁵³ MANAZ, Abdullah, **Dünden Bugüne Suriye**,
<http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_05.html>, (19.06.05).

⁶⁵⁴ ADAMS, a.g.e., s.19.

⁶⁵⁵ a.g.e., s.20.

kendisine Ankara tarafından görüşmelerin sadece Suriye'nin PKK'ya sağladığı destek konusunda olacağı katı bir şekilde ifade edilmiştir. Öncelikle bu konuda gerekli koşullar yerine getirilirse içinde su konularının da bulunduğu normal görüşmelerin karşılıklı olarak yapılabilceğı de ifade edilmiştir.

Türkiye iyi niyetli tavrını sürekli olarak göstermiştir. Örneğın; çok kurak geçen 1988-89 yıllarında Suriye'ye ve Irak'a, Keban ve Karakaya'dan ilave olarak 5 Milyar m³ su bırakılmıştır. Böylece, sağlanan fazla su ile Suriye ve Irak'a depolama imkanı tanınmıştır.⁶⁵⁶ Körfez krizi döneminde Batı medyasında Fırat Nehri'nin Saddam'a karşı silah olarak kullanılabileceğı tahminlerinde bulunulmasına rağmen Türkiye suyun silah olarak kullanılmayacağını hava saldırıları başlarken 17 Ocak 1991 tarihinde açık olarak belirtmiştir.⁶⁵⁷ Türkiye Körfez Savaşı'nda Amerika ve Batı'dan "suyu kesmesi" yönünde bazı telkinler almasına rağmen, buna yanaşmamıştır. Öbür ülkelerle beraber Irak'a karşı olunmuş, ama hidropolitik açıdan Batı'nın telkinine uyarak suyu kesilmemiştir.⁶⁵⁸

Suriye, Türkiye'nin her projesine itiraz edip, "Fırat Havzasını yerleşimi etkileyecek ve yeni hastalıkların ortaya çıkmasına neden olacak şekilde kirletmekle"⁶⁵⁹ suçlayarak uluslararası platformlarda kamuoyu yaratmaya çalışırken, Irak, asıl su tüketen projelerin kendisi için Dicle'ye göre daha az önemi olan Fırat Nehri üzerinde gelişmesiyle güvenlik endişelerini Suriye'ye nazaran daha az hissetmiştir.⁶⁶⁰ Irak, Türkiye ve Suriye'nin Dicle Nehri'nden tüketici amaçla kullanımlarının Fırat'a göre fazla olmayacağını ve Dicle'den yararlanma imkanının büyük ölçüde kendisinde kalacağını düşünerek, Fırat Nehri'nden de azami ölçüde pay almaya çalışmıştır.⁶⁶¹ Fırat ve Dicle sularının kullanımı konusunda Suriye'ye karşı askeri güç seçeneğini gündeme getirerek su için savaşabileceğini ortaya koyan Irak, Birecik Barajı için kurulan uluslararası konsorsiyum nedeni ile 1993 yılı Ocak

⁶⁵⁶ ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.86.

⁶⁵⁷ ADAMS, a.g.e., s.20.

⁶⁵⁸ AKBABA, a.g.e., s.37.

⁶⁵⁹ AYTEMİZ, a.g.e., p.9.

⁶⁶⁰ ADAMS, a.g.e., s.12.

⁶⁶¹ AKBABA, a.g.e., s.38

ayında Arap Ligi'ni Türkiye'ye karşı yardıma çağırmıştır.⁶⁶² Bu tarihten sonra da savaş sonrası ambargo ve 2003 savaşı sonrası belirsizlik dönemi gelmiştir. Her iki dönemde de su konusunda politika üretilmemiştir. İçeride ise 1992 Aralık ayında iki nehir arasında nehir olarak nitelenen üçüncü bir su yolunun açılışı kutlanmıştır. Bu Fırat ve Dicle arasındaki 565 km uzunluğundaki “Thartar Kanalı”dır.⁶⁶³ Söz konusu nehrin ek sulamayla kirlenmiş toprağı temizlemek ve yılda 80 ton tuzu temizleyerek beş ile on yılda 150 milyon hektarlık toprak kazanmak amacıyla inşa edildiği belirtilmektedir. Projenin diğer bir amacının, ülkenin pek çok yerinde huzursuzluk çıkarmaya başlayan terhis olmuş askerleri meşgul edecek bir şeyin yapılması gereği olduğu iddiaları da ortaya atılmıştır.⁶⁶⁴ Bu yeni nehir parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalan ve gurur duyacak bir şeye ihtiyacı olan millet için yararlı bir odak noktası olmuştur. 60.000 işçi 76 milyon m³ toprağı kaldırıp seksen dört köprü yaparlarken, rejimin sözcüleri kendilerini övmüş, haklarında şarkılar bestelenmiş, televizyon programları yapılmıştır.⁶⁶⁵ Ayrıca söz konusu projenin gerçekleştirilmesinin esas amacının Amara ile Basra arasındaki bataklıkları kurutmak suretiyle bölgede yaşayan Bataklık Arapları'nın yurtlarını ve yaşam biçimlerini yok ederek Saddam aleyhtarlarının son sığınağını ortadan kaldırmak olduğu da ileri sürülmüştür. Savaş sonrasında yeni Irak Hükümeti'nin Dicle ve Fırat nehirleri ile ilgili isteklerinin farklılıklar gösterebileceği değerlendirilmektedir. Yeni Hükümet ABD güdümünde kurulacağından, Fırat Nehri sularının Ürdün üzerinden borularla İsrail'e aktarılması gündeme gelebilecektir.⁶⁶⁶ Böyle bir gelişme Türkiye tarafından geliştirilen Ortadoğu'ya su akıtma ve bundan maddi kazanç sağlama yönündeki beklentilerini ortadan kaldırabilecektir.

Bölgesinde hakim bir güç olmak isteyen Türkiye'nin, öncelikli ihtiyacı ekonomik büyümedir ve ekonomik büyümede kilit rol enerji sektörüne düşmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler'in yaptığı açıklamaya göre Türkiye

⁶⁶² ALACAKAPTAN, Aydın, “Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, Sabahattin ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.467.

⁶⁶³ UZGEL, a.g.e., s.51.

⁶⁶⁴ DURMAZUÇAR, a.g.e., s.177.

⁶⁶⁵ a.g.e., s.177.

⁶⁶⁶ ZEHİR, a.g.e.

enerjisinin sadece %25'i yerlidir ve dışa bağımlılık milli güvenliği tehdit eder boyutlardadır.⁶⁶⁷ Bu bağımlılığın 2020 yıllarında %80'lere varması beklenmektedir.

Hidroelektrik enerji üretimi diğer enerji üretme yöntemlerine göre Tablo 6.4.'deki karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere maliyet ve işletme yönünden en uygun üretim biçimi olma özelliği göstermektedir. Hidroelektrik santrallerin işletme giderlerinin doğal gazla çalışan kombine çevrim santrallerinin işletme giderlerinin 1/20'si, linyit ve ithal kömürle çalışan termik santrallerin ise 1/17'si düzeylerinde olduğu görülmektedir. Buna göre hidroelektrik santrallerin işletme giderlerinin toplam maliyete katkısının yok denilebilecek kadar az olduğu açıktır.

Tablo 6.4. Değişik Elektrik Enerjisi Üretim Kaynaklarının Yatırım ve İşletme Maliyetleri (DSİ, 2002; TEAŞ, 2002 ve daha önceki yıllar)

Santralin yakıt cinsi	İşletme-Bakım Gideri (cent / kWh)	Yakıt Gideri (cent / kWh)	Topl. İşletme Maliyeti (cent / kWh)	Kurulu Güç Birim Yatırım bedeli (\$/ kW)
Doğalgaz	0,415	3,609	4,024	795
Linyit	1,495	1,839	3,334	1500
İthal Kömür	1,413	1,965	3,378	1325
Nükleer	0,780	1,000	1,780	2000
Hidroelektrik	0,203	-	0,203	1200 – 1500

Kaynak: ÜNSAL, İstemi, **Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_03.html>, (19.06.05).

Tablo 6.5. Türkiye Hidroelektrik Enerji Üretiminin, Brüt Elektrik Enerjisi Üretimine Katkısı (%;DSİ 2003)

1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
41,7	43,0	45,7	48,8	51,1	53,4	41,5	43,9	35,2	29,9	42,0	60,3	34,5
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
40,2	37,7	39,5	46,0	39,1	41,2	42,7	38,6	38,0	29,8	24,7	19,6	23,4

Kaynak: ÜNSAL, İstemi, **Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_03.html>, (19.06.05).

Brüt HE potansiyel bakımından Türkiye Avrupa'da 2nci, buna karşılık "Değerlendirilmiş HE potansiyel/Ekonomik HE potansiyel" bakımından ise sonuncudur. 1983 yılı Avrupa ortalaması %91,8 düzeylerinde olduğu halde, 2001 yılı

⁶⁶⁷ ÜNSAL, İstemi, **Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_03.html>, (19.06.05).

sonunda bile Türkiye’de ekonomik HE potansiyelinin sadece %33,3’ü değerlendirilmiştir.⁶⁶⁸ Bu nedenle Türkiye’nin Fırat ve Dicle nehirlerinin, enerji üretim potansiyellerinden vazgeçmesi beklenmemelidir.

“Su Savaşları” fikri ilk defa 1990 yılında Batılılar tarafından ortaya atılmış, daha sonraları Arap medyasında kullanılmış, fakat Türkiye’nin kendi kaynaklarını GAP gibi yöntemlerle kullanmada gösterdiği kararlılığı etkilememiştir.⁶⁶⁹ Bugünkü koşullarda Suriye ve Irak, Türkiye’nin Fırat ve Dicle üzerindeki projelerini durduracak güce sahip değildir. Türkiye hem askeri olarak daha üstün konumdadır, hem de projesi için yeterli mali kaynak ve teknik yeterliliğe sahiptir.⁶⁷⁰ Fırat ve Dicle üzerine, üç kıyıdaş ülkenin dışında da politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Suriye’nin Golan Tepeleri’ni (en azından su kaynaklarını) İsrail’e vermesi karşılığında, ABD’nin de Türkiye’ye, Fırat’tan daha fazla su bırakmasını teklif etmesi gibi düşünceler, su sorununa dış müdahaleyi göstermektedir.⁶⁷¹

Ortadoğu barış süreci çerçevesinde bölge ülkelerinin su meselelerine yaklaşımlarını saptamak için A.B.D., Japonya, Kanada ve çeşitli Arap devletlerinin girişimiyle Madrid Konferansı öncesi ve sonrası “Su Kaynakları Çalışma Grubu” adıyla ilki 1992 tarihinde Viyana’da daha sonra sırasıyla; Washington (Eylül 1992), Cenevre (Nisan 1993), Pekin (Ekim 1993), Umman (Nisan 1994), Atina’da (Aralık 1994) olmak üzere 1996 yılına kadar 6 toplantı düzenlenmiştir. Türkiye’nin de gözlemci olarak katıldığı bu toplantılarda gündeme gelen genel konular şunlardır;⁶⁷²

- *Ortadoğu Bölgesinde su yetersizliğine karşı alınabilecek kısa ve orta vadeli tedbirler,*
- *Su meseleleri ile ilgili uyuşmazlıkların çözümüne yönelik bir sistemin oluşturulması,*
- *Bölgesel su kaynaklarının yönetiminde işbirliği imkanlarının araştırılması,*
- *Su kaynaklarına ilişkin verilerin araştırılıp paylaşılması için kurumsal bir yapının oluşturulması.*

⁶⁶⁸ a.g.e.

⁶⁶⁹ ADAMS, a.g.e., s.21.

⁶⁷⁰ VERSAN, a.g.e., s.439.

⁶⁷¹ GÜLER, a.g.e., s.70.

⁶⁷² ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.79.

Bu toplantılarda Dicle ve Fırat nehirleri de sık sık gündeme getirilmiş, Ortadoğu su kaynaklarının bir bütün olduğu değerlendirilmiş ve Türkiye'nin su zengini olduğu vurgulanmıştır.⁶⁷³ Türkiye, kendisini yakından ilgilendiren bu tür toplantılara uzun vadeli çıkarlarının bir gereği olarak yön verici olarak katılması gerekirken gözlemci statüsünde kalmıştır. Türkiye'nin 8nci Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir iyi niyet gösterisi olarak teklif ettiği, Dünya Su Zirvesi Teşebbüsü (Global Water Summit Initiative) teşkilatının organizasyonu ile Türkiye'de 3-9 Kasım 1991'de düzenlenmesi düşünülen "İstanbul Su Zirvesi", Suriye ve Mısır'ın olumsuz tavrı yüzünden yapılamamıştır. Bu teşebbüsün başarısız olması sonrası, Ortadoğu ülkeleri, bölge dışında hazırlanan ve sonu mutlaka savaş senaryolarıyla biten araştırmaları dikkate alarak Kahire'de Arap Ligi Su Zirvesini düzenlemiş ve suyu savaş sebebi olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁷⁴ Bugün ABD'nin Irak'a, Arap dünyasının ortasına, yerleşerek, kendi istekleri doğrultusunda bir ülke kurma çabaları ve AB'nin, Türkiye'den Fırat ve Dicle'nin yönetimini talep etmesi, bölgenin su sorunu ile Batı'yı daha yakın alakalı hale getirmiştir.

6.4. Fırat-Dicle Havzasındaki Son Gelişmeler ve İşbirliği Olanakları :

1998'de Türkiye ve Suriye arasında "Adana Güvenlik Antlaşması"nın imzalanması, her iki ülkenin ilgili makamlarının ilişkilerini ekonomik, ticari, bilimsel, ve teknik işbirliği gibi alanlara yaymalarına olanak vermiştir.⁶⁷⁵ Böylece 2001 yılında, GAP Bölge Kalkınma İdaresi öncülüğünde Suriye ile gelişen ilişkileri destekleyecek biçimde, Suriye Arazi Islah Müessesesi (GOLD) ve Suriye Sulama Bakanlığı'nın daveti üzerine ülkeye bir delegasyon gönderilmesiyle olumlu adımlar atılmıştır. Bu ziyaretin ardından, Sulama Bakanlığı'nın öncülüğüyle Suriye delegasyonu Türkiye'ye iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu ikili görüşmelerin sonucunda, 23 Ağustos 2001'de GOLD ve GAP yönetimleri arasında bir Ortak Protokol imzalanmıştır. Protokol iki tarafın eğitim, karşılıklı uzman değişimi, teknoloji alışverişi ve ortak projelerin yürütülmesi gibi alanlarda işbirliği yapmasını

⁶⁷³ a.g.e., s.78.

⁶⁷⁴ a.g.e., s.78.

⁶⁷⁵ KİBAROĞLU, Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları...

öngörmektedir.⁶⁷⁶ Protokol her iki ülkeden personelin eğitilmesi ve bazı özel eğitim programları için Suriye’den Türkiye’ye uzmanların gelmesi yoluyla iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerletilmesini amaçlamaktadır. Bu tür eğitimler kurumsallaştığı takdirde, kurslar Suriye’de ya da Türkiye’de diğer Arapça konuşulan ülkeler için de uygulanabilir hale gelecektir. Bu konuda bazı adımlar atılmış, uygulamanın prensiplerini tartışmak üzere Suriye’den bir teknik ekip bölgeye davet edilmiştir. GAP ve GOLD arasındaki bu Protokol’ün, her iki ülkede birden uygulanabilecek her ülkeden birer tane ikiz koruma alanının çalışılması, planlanması ve uygulanmasına dayalı İkiz Kalkınma Projesi konusunda bazı hazırlıkları da içermesi sağlanmıştır. Ayrıca, Haziran 2002’de bir uygulama belgesi imzalanarak, Ortak Bildiri’de ortaya konan işbirliğinin uygulanmasının prensipleri belirlenmiştir.⁶⁷⁷ Bu belge, ülkeler arasında yürütülecek olan projeleri, eğitim programlarını, ve diğer faaliyetleri tanımlamıştır. Antlaşma büyük ölçüde iki ülke arasında her iki tarafın da kazanacağı çözümler üretebilmek için ortak bir diyalog tesis edilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu yeni anlaşmalarla kurulan iletişim ağı, taraflara su kaynaklarının yönetimini genel sosyo-ekonomik kalkınma çerçevesinde değerlendirme ve böylelikle yeni gündemler ortaya koyarak, suya dayalı işbirliği için yeni bir potansiyel çerçeve çizmeye önayak olma özelliğine sahip kılınmıştır. Bu Protokolün ve daha sonra imzalanan uygulama dokümanının amacı, sosyo-ekonomik kalkınmayı genel bir çerçevede değerlendirerek bölgenin toprak ve su kaynaklarından sürdürülebilir biçimde yararlanılmasını sağlamak, ayrıca da Türkiye ve Suriye’nin az gelişmiş bölgelerinin geliştirilmesini ve bütüncül bir kalkınma anlayışı ile ele alınmasını sağlamak olmuştur.⁶⁷⁸

2004 yılında, Suriye Başbakanı Muhammed Naci Otri’nin daveti üzerine Türkiye Başbakanı R.T.Erdoğan’ın Suriye’yi ziyareti neticesi ikili ilişkiler bağlamında serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve su sorunun çözümüne yönelik girişimler başlatılmıştır.⁶⁷⁹ Suriye yönetimi, Dicle Nehri’nin Türkiye-Suriye sınırından geçen bölümünden su almak istemiştir. Türk tarafının olumlu cevap

⁶⁷⁶ a.g.e.

⁶⁷⁷ a.g.e.

⁶⁷⁸ a.g.e.

⁶⁷⁹ ORHAN, Oytun, **Erdoğan’ın Suriye Ziyareti Neden Önemli?** <<http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=328>>, (10.07.05).

verdiği bu projenin hayata geçmesi durumunda Suriye buradan elde edilecek suyla yaklaşık 150 bin hektarlık araziye sulama imkanına kavuşacaktır.⁶⁸⁰ Bu görüşmelerde kimi zaman taşkınlarıyla, kimi zaman da kuruyan suyu ile Türk çiftçileri açısından problem olan Asi Nehri üzerine sınırda, 20 bini Türk tarafında olmak üzere toplam 30 bin hektar arazi suya kavuşturacak ortak bir baraj kurulması da gündeme gelmiştir.⁶⁸¹ Bu düşüncüyü hayata geçirmek maksadıyla, 24-26 Mart 2005 tarihleri arasında Suriye Sulama Bakan Yardımcısı Süleyman Rahman başkanlığındaki bir Suriye Heyeti Türkiye'ye gelmiş, DSİ Genel Müdürü Prof. Dr. Veysel EROĞLU başkanlığındaki Türk Heyeti ile görüşmelerde bulunmuşlardır.⁶⁸² Görüşmelerde ilk etap bilgi alış verişi gerçekleşmiş ve konunun daha geliştirilebilmesine imkan tanımak maksadıyla ileriki bir tarihte tekrar toplanılmasına karar verilmiştir.

Kanaatimizce Türkiye ve Suriye arasında son zamanlardaki bu umut verici gelişmelerin ışığında, bir zamanlar bölgesel politikada yalnızca gerilime yol açmış olan GAP, şimdi kalkınmayla ilişkili alanlarda gelişen işbirliğinin kaynağı olma yolundadır.

6.4.1. Projeler :

Türk dış politikasının ana hedefi; Suyu Ortadoğu'da bir sürtüşme, bir çatışma unsuru olmaktan çıkarıp, tam aksine bir yakınlaşma faktörü olarak değerlendirmektir.⁶⁸³ Bu yönde Türkiye'nin işbirliği sağlamak üzere geliştirdiği iki proje bulunmaktadır. Bunlardan biri "Manavgat Suyu Projesi", diğeri ise "Barış Suyu Projesi"dir.

6.4.1.1. Barış Suyu Projesi :

Ortadoğu ülkelerinde bulunan su yetersizliğinin çözümüne katkıda bulunmak için, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Akdeniz'e akan sularının, bölge ülkelerine borular vasıtası ile

⁶⁸⁰ **Türkiye, Suriye'ye Su Pompalayacak**, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/301821.asp>>, (10.07.05).

⁶⁸¹ BİLİCİ, Abdülhamit, **Suriye ile Savaşın Bayram Havasına**, <<http://www.aksyon.com.tr/detay.php?id=19314>>, (10.07.05).

⁶⁸² **Suriye Heyeti Türkiye'deydi**, <<http://www.dsi.gov.tr/basin/suriye.htm>>, (24.07.05).

⁶⁸³ OKTAY ve ÖZÜCAN, a.g.e., s.60.

akıtlarak pazarlanmasını öneren “Barış Suyu Projesi” olarak anılan girişim başlatılmıştır.⁶⁸⁴ Ortadoğu’nun gündeminde önemli bir yer tutan proje ile bölgede 15 milyon kişinin su gereksinimini karşılanacağı hesaplanmış, su açığının kapatılması yanında bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı yaratarak, bölgenin istikrar ve güvenliğine katkıda bulunmak da hedeflenmiştir.⁶⁸⁵ Özal’ın 1987’de Şam’a yaptığı resmi ziyarette gündeme gelen Barış Suyu Projesi, ilk olarak Suriye’ye önerilmiştir.⁶⁸⁶ Bu ziyarette imzalanan iki protokolden birisi olan ekonomik protokolün 10ncu Maddesi’nde de duruma değinilmiş ve ilke olarak kabul edilen önerinin Suriye tarafından değerlendirileceği belirtilmiştir.

Amerikan Brown and Root Engineering and Construction International şirketine⁶⁸⁷ yaptırılan ön fizibilite raporlarına göre, önce 21 daha sonra 30 milyar ABD Dolarına mal olacağı hesaplanan projenin 8-10 yıl arasında tamamlanması düşünülmüştür.⁶⁸⁸ İlk inceleme çalışmalarına 1986 yılında başlanan proje, doğu ve batı hatları olmak üzere iki yönlüdür:

Batı hattı su projesi Seyhan Nehri’nin Akdeniz’e akan sularının Seyhan, İslahiye, Kilis (Türkiye), Hama, Humus, Halep, Şam (Suriye), Amman (Ürdün), Yambu, Medine, Mekke, Cidde (Suudi Arabistan) güzergahını izlemesi düşünülmüş, toplam uzunluğunun 2700 km, kapasitesinin 3,5 milyon m³/gün, maliyetinin 8,5 Milyar Dolar, bu hesaba göre de 1 m³’ünün maliyetinin 0.84 Dolar olabileceği hesaplanmıştır.⁶⁸⁹

Doğu Hattı ise Ceyhan Nehri’nin Akdeniz’e dökülen sularının Ceyhan, Kilis (Türkiye) Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E.’ne uzanan 3900 km uzunluğunda bir güzergahtan ibaret olması düşünülmüş,

⁶⁸⁴ **ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...**

⁶⁸⁵ BİLEN, a.g.e., s.42 .

⁶⁸⁶ DENK, Erdem, **Su Satmak Kolay Değil**,
<<http://www.radikal.com.tr/2000/03/18/yorum/01su.shtml>>,(25.07.05).

⁶⁸⁷ a.g.e.

⁶⁸⁸ ESENYEL, a.g.e., s.140.

⁶⁸⁹ a.g.e., s.141.

kapasitesinin 2,5 Milyon m³/gün, maliyetinin 12 Milyar Dolar, 1 m³ suyun maliyetinin de 1,07 Dolar olacağı hesaplanmıştır.⁶⁹⁰

Biri batıdan Suudi Arabistan'a inen, diğeri doğudan Körfez ülkelerine ulaşan iki hat için ilk hesaplamalarla 20 milyar Dolar civarında yatırımın gerektiği hesaplanmıştır.⁶⁹¹ Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için, bazı uzmanlarca boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez Bölgesine uzatılması yerine su sıkıntısının en yoğun yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi teklif edilmiştir. "Barış Suyu Projesi"ne alternatif olarak sunulan "Küçük Barış Suyu" adı verilen bu proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar m³ olup, Şeria Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Bu yönden özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığının karşılanmasında önemli rol oynayacağına kesin gözüyle bakılmıştır.⁶⁹² "Küçük Barış Suyu Projesi"nin ikinci alternatifi olarak ise suyun boru hattı ile Suriye'ye taşınması, Suriye'nin ise Yarmuk Nehri'nin sularını kullanmayıp Teberiyeye Gölü'ne akmasına müsaade etmesi, buradan İsrail'e ya da Golan Tepeleri'ne kadar uzanacak bir su bankasının kurulması ile Suriye, Ürdün, Filistin ve İsrail'in su ihtiyacının karşılanmasıdır.

Proje Türkiye'ye nüfuz kazandıracağından ve İsrail'in de faydalanması söz konusu olduğundan dolayı Suriye ve diğer bölge ülkelerince kabul görmemiştir. "*Türklerin asıl amacı, İsrail'e su vermek*" iddiaları dahi ortaya atılmıştır.⁶⁹³ Projeler Ürdün hariç diğer ülkeler tarafından soğuk karşılanmıştır. Karşı çıkan devletler başta Suudi Arabistan olmak üzere projenin maliyetinin yüksek olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte, kanaatimizce gerçek nedenleri, Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlı olacak olmalarından duydukları endişeler, projenin Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasına aracı olacak olması, yine projenin batı hattından İsrail'inde yararlanacak olması kuşkularıdır. Kuveyt ve S.Arabistan yetkilileri, Barış Suyu projesine politik nedenlerin yanı sıra barış suyu projesi ile elde

⁶⁹⁰ AKMANDOR, Neşet, **Su Sorunun Fiziksel Boyutları, Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Tesav

Yayınları, Ankara, 1994, s.34.

⁶⁹¹ **ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...**

⁶⁹² BİLEN, a.g.e., s.143.

⁶⁹³ **ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...**

edilen suyun yerel olarak tuzlu sudan arıtarak elde edilen, sudan daha pahalı olacağını da iddia ederek karşı çıkmışlardır.⁶⁹⁴ Projenin karşılaştığı diğer ciddi itiraz da, Türkiye'nin su satması konusundadır; Arap ülkeleri, Dicle ve Fırat nehirlerinin kullanımı konusunda Suriye ve Irak'la sorunlar yaşayan Türkiye'nin, su satmak yerine “eğer satacak kadar suyu varsa” bu iki ülkeye “ortak” sulardan daha fazla su bırakmasının gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁹⁵

Siyasi açıdan projenin bugünkü şartlarda hayata geçmesi zordur. Çünkü birbirleriyle sorunları olan bu devletler diğerinin toprağından geçen bir suya bağımlı olmak istememektedirler. Çeşitli nedenlerle uzun yıllardır istikrarsızlığın ve belirsizliğin egemen olduğu bu bölgede, büyük olanlarının Arap liderliğine, küçük olanlarının da varlıklarını bir şekilde devam ettirmeye öncelik verdiği Arap ülkelerinin birçok ülkeyi geçen bir boru hattına ne ölçüde olumlu bakacağı kuşkuludur. Sahip olduğu karışık yapı nedeniyle “güvensizliğin kural, bağımlılığın fobi” olduğu bu bölgede, ülkelerin bir diğerinin topraklarından geçen, bir anlamda vanası diğerinin elinde olan projeye onay vermeleri olanaklı görülmemektedir.⁶⁹⁶ Burada, su dağıtım hattının altında yer alan ülkeler yalnızca suyu sağlayanın değil, arada kalan ve topraklarından suyun geçmesine izin veren ülkelerin her birinin gelecekteki davranışlarından kaygılanmaktadırlar. Siyasal uyuşmazlık halinde su dağıtım hattının yukarısındaki ülkelerin geçişe müsaade etmek istememeleri, yahut su satış fiyatı ile geçiş için alınan bedeli aşırı yükseltme arzusuna kapılmaları ihtimali çekinme sebeplerinden biridir.⁶⁹⁷

Proje teknik açıdan yapılabilir ama siyasi ve ekonomik açılardan yapılabilirliği oldukça zordur. Aslında projenin, ekonomik açıdan maliyeti yüksek görünse de, masrafları deniz suyu arıtma işleminin maliyetinin üçte biri kadar hesaplanmıştır.⁶⁹⁸ John Bulloch ve Adel Darwish adlı yazarlar “Körfez Savaşında Türkiye'nin, Irak'tan gelen Yumurtalık boru hattını kapatması”nın, Arapların su için Türkiye'ye güvenmeme önyargılarını desteklediğini iddia etmektedirler.⁶⁹⁹ Özden

⁶⁹⁴ ESENYEL, a.g.e., s.141.

⁶⁹⁵ DENK, **Su Satmak ...**

⁶⁹⁶ a.g.e.

⁶⁹⁷ GÜLER, a.g.e., s.75.

⁶⁹⁸ KELEŞ, a.g.e.

⁶⁹⁹ BULLOCH ve DARWISH, a.g.e., s.133.

Bilen ise, Barış Suyu Projesinin kabul görmemesinin bir diğer nedenin de Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde, su arıtma tesisi kuran uluslararası büyük şirketlerin “bu projeden elde edilecek suyun metre-küp maliyetini, arıtma tesisleri ile elde edilecek suyun metre-küp maliyetinden yüksek göstermeleri” olduğunu iddia etmektedir.

6.4.1.2. Manavgat Su Temin Projesi :

Söz konusu proje ile Manavgat Çayı’nın sularının bir kısmının Akdeniz Belen mevkiinde toplanarak tankerler veya dev plastik galonlarla Ortadoğu ülkelerine gönderilmesi öngörülmektedir. Günde 4 milyon m³’lük suyu denize dökülen Manavgat Çayı sularının 500.000 m³’lük kısmı depolanarak yarısının tarımda kullanılırken, diğer yarısının içme suyu olarak kullanılmak üzere bir çift boru hattı ile sahile oradan da 1300 m açıktaki deniz üzerinde yapılacak iki yüzer platforma nakledilerek depolanması ve dağıtılması, veya yüzen balonlarla ihtiyaç duyan ülkelere taşınması amaçlanmıştır.⁷⁰⁰ Türkiye hem Ortadoğu hem de kendi içindeki bölgesel ve mevsimsel su ihtiyacını gidermek maksadıyla “Manavgat Su Temin Projesini” uygulamaya koymuştur. Özellikle turizm döneminde Ege ve Akdeniz bölgelerindeki turistik tesislerin su ihtiyacını karşılayacak olan tesisin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve arzu eden bölge ülkelerine de su sağlaması öngörülmüştür.⁷⁰¹ Manavgat projesinin teknik sorumluluğu DSİ Genel Müdürlüğüne üstlenilmiş, Bakanlar Kurulu kararıyla Ağustos 1990’da başlatılan projenin Ağustos 1992’de altyapı inşaatlarına da fiilen başlanmıştır.⁷⁰² 8 Aralık 1998 tarihinde Manavgat Çayı Su Temin Tesisi, Türkiye Başbakanı Mesut Yılmaz ve Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit tarafından açılarak hizmete girmiş ve bu tarihe kadar 116 milyon Dolar harcanmıştır.⁷⁰³ Aralık 1999 sonu itibariyle kara yapılarında ve deniz yapılarında %100 mertebesinde bir gerçekleştirme sağlanmıştır. Deniz dolum tesisleri, deniz ve kara borularının tamamı, ham su pompa istasyonu, arıtma tesisi ve kıyı pompa istasyonu tamamen bitirildiğinden, proje tankerlere su yüklenebilecek hale gelmiştir. Kıyı pompa istasyonunun yardımıyla basıncın yetmediği anlarda bile sürekli dolum

⁷⁰⁰ KELEŞ, a.g.e.

⁷⁰¹ ESENYEL, a.g.e., s.142.

⁷⁰² a.g.e. , s.142.

⁷⁰³ a.g.e., s.143.

yapabilme olanağı sağlanmış, böylelikle hem de talebin çok olduğu dönemlerde dolum sürelerini kısaltmak mümkün olmuştur.⁷⁰⁴ Manavgat Projesi'ne ilişkin işletme hakkının özel sektöre devredilerek su satış ve dağıtımının özel kuruluşlar eliyle yürütülmesi öngörülmektedir. Proje daha önce de belirtildiği gibi hem Türkiye'nin iç ihtiyaçlarını karşılamaya , hem de ülke dışına su ihracına yöneliktir. Bu nedenle piyasa koşulları içerisinde Ortadoğu veya diğer bölge ülkelerinin Manavgat suyundan faydalanmalarının mümkün olması öngörülmüştür.⁷⁰⁵ Halihazırda Türkiye'nin su satabileceği başlıca Ortadoğu ülkelerinin Suriye, İsrail ve Filistin yönetimi ile bölge dışından KKTC ile Kuzey Afrika ülkelerinin olabileceği düşünülmektedir.⁷⁰⁶ Hem İsrail hem de Ürdünlü yetkililer 2000 yılı içerisinde Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerde Manavgat Suyu ile ilgilenmişlerdir. Dönemin Enerji Bakanı Zeki Çakan'ın 2002'de İsrail'e yaptığı ziyaretinde, İsrail Başbakanı Ariel Şaron'la, 20 yıl boyunca yılda 50 milyon m³ Manavgat suyunun İsrail'e satılması kararına varılmıştır. Fakat bu karar İsrail'in, suyun fiyatını metreküp başına 0,50 dolara çekmeye çalışması nedeni ile nihai bir anlaşmaya dönüşmemiş ve proje hayata geçirilememiştir.⁷⁰⁷ Ayrıca İsrailliler çok yakın zamanlarda Ürdünlülerle yaptıkları su görüşmelerinde, kendilerine Teberiyeye Gölü'nden su verebileceklerini, ancak bunun karşılığında Ürdün'ünde İsrail'e Türkiye'den almak zorunda kalacağı suyun bedelini ödemesi teklifini yapmıştır. Ürdün'e Türkiye'den dolayı su satılması anlamına gelen bu önerinin akıbeti şimdilik belli değildir.⁷⁰⁸ Böyle bir önerinin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri Ürdün'e deniz yolundan su taşımanın mümkün olmaması, diğeri ise Küçük Barış Suyu Hattının yapılmasının zaman alacağı ve finans sorunlarının çözümlenmemiş olması olarak değerlendirilmiştir.

Manavgat Suyu Projesi için uzmanlar tuzlu su arıtmanın maliyetinden daha düşük bir maliyette olduğunu bildirmişlerdir. Türkiye suyunun metreküp başına 0,60-0,70 ABD Dolarına gelmesi, Manavgat Projesini, tuzdan su arındırma

⁷⁰⁴ a.g.e., s.143.

⁷⁰⁵ BİLEN, a.g.e. , s.150.

⁷⁰⁶ ULUTAM, a.g.e., s.234.

⁷⁰⁷ **Su Petrol'ün Yerini Alıyor,**

<<http://www.hakimiyetimilliye.org/modules.php?name=News&file=print&sid=1671>>, (28.07.05).

⁷⁰⁸ ULUTAM, a.g.e., s.235.

seçeneğinden hem daha ucuz hem de daha esnek kılmaktadır.⁷⁰⁹ Proje, maliyet açısından bölgede gündeme gelen en hesaplı proje olma özelliği taşımaktadır.⁷¹⁰ Ürdün ise Manavgat Suyu’nu sembolik bir fiyatla hatta mümkün olursa bedava istemekte, Türkiye ise buna yanaşmamaktadır.⁷¹¹

1996 yılının ilk ayında, İsrail Hükümeti tarafından hazırlanan “Ortadoğu ve Doğu Akdeniz Bölgesinde İşbirliği İçin Seçenekler 1996” konulu kitabın su ile ilgili bölümünde,⁷¹² 2000 yılından itibaren, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da su sıkıntısının had safhaya ulaşacağı, 2000 yılına kadar bölgedeki su talebinin %30 artacağı, 2030 yılına kadar da bu rakamın ikiye katlanacağı ve bölgedeki su açığının “kriz” haline dönüşeceği öngörülmektedir. Raporda, Türkiye’nin de çeşitli toplantılarda dile getirdiği gibi, Arap ülkelerinin sulama ve tarım tekniği konusunda yetersiz bilgiye sahip olduğu ve suyun verimli bir şekilde kullanılamadığının vurgulanmış olması, Türkiye’nin su konusundaki görüşlerine paralellik arz etmektedir. Ayrıca, İsrail’in hazırladığı bu raporda bölgenin su sorununun çözümünde en somut projelerden biri olarak “bölgeye su ithalatı”, dolayısıyla Türkiye’nin “Manavgat Projesi” gösterilmiştir. Manavgat Projesi’nin 1996 yılı içinde bitirilmesinin beklendiği belirtilen raporda, buradaki suyu satın almak için bir konsorsiyum oluşturulacağı ve Manavgat suyunun ya büyük su tankerleriyle, ya büyük su balonlarıyla yada topraktan veya deniz altından geçirilecek bir boru hattı ile ithal edilerek İsrail su sistemine katılmasının sağlanacağı belirtilmiştir.

⁷⁰⁹ PAMUKÇU, a.g.e., s.296.

⁷¹⁰ DENK, **Su Satmak ...**

⁷¹¹ KELEŞ, a.g.e.

⁷¹² ZEHİR ve ÖZŞAHİN, a.g.e., s.87.

SONUÇ

Su sorunları Ortadoğu güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen su yoksulu olan Ortadoğu'da kıt kaynaklar hesapsız ve hoyratça kullanılmaktadır. Bu şekilde devam ettiği takdirde 21nci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren iki ya da üç ülkenin dışındaki tüm Ortadoğu'nun, çok ciddi bir su krizi yaşayacağı tahmin edilmektedir. Böyle bir kriz durumunda, diğer bölgelere nazaran çok daha fazla şiddet potansiyeline sahip olduğu bilinen Ortadoğu'da, suyun da sebepleri arasında olduğu savaşların çıkacağı ve bu savaşların da yakın bir tarihte yaşanacağı beklenmektedir. Ortadoğu bölgesi mevcut durum itibariyle değerlendirildiğinde bölgede askeri, ekonomik ve teknolojik alanda baskın gücün İsrail olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bölgede suyun en fazla sorun olduğu veya olabileceği ülkelerden biri de İsrail'dir. Su meselesi bugün olduğu gibi gelecekte de bu devlet için kritik bir sorun olmaya devam edecektir. İsrail'in su kaynakları konusunda çektiği sıkıntı Ortadoğu Barış Sürecini doğrudan etkilemektedir. İsrail'in Suriye ile barış görüşmelerini çıkmaza sokma pahasına Golan Tepeleri'ndeki işgali sürdürmesinde, bu tepelerin stratejik önemi kadar, buradaki su kaynaklarının İsrail açısından taşıdığı jeoekonomik önem de etkili olmaktadır.

Ortadoğu Bölgesindeki potansiyel su krizlerini ve su sıkıntısını biraz olsun aşmanın yolu eldeki kaynakların daha verimli olarak değerlendirilmesinden geçmektedir. Bu amaçla yapılabilecekler arasında tarım alanında çağdaş ve az su harcayan sulama yöntemlerine geçilmesi, kurak yörelerde sulu tarım yapılmaktan kaçınılması, halkı bilinçlendirerek ve kullanma suyunu fiyatlandırarak kentsel su kullanımının azaltılması sayılabilir. Bu ülkelerin su yetersizliği problemlerinin etkilerinin en aza indirilmesi için de kendi aralarında su işlerini düzenleyecek bir organizasyona ihtiyaçları vardır. Fakat nüfus artış hızı bugünkü gibi devam edecek olursa, gelecek yıllardaki su gereksinimlerinin, ne kadar başarılı planlama yapılsa yapılsın ve bu planlar ne kadar iyi uygulanırsa uygulansın, geleneksel kaynaklar ve yöntemlerle karşılanmasına imkan bulunmamaktadır. Ortadaki gerçek, bölgenin büyük bölümünde, alışılmışın dışında yeni yöntemlerle sağlanacak kaynaklara gerek olduğudur. Fakat bölge ülkelerinin birbirlerine olan güvensizliği, Batı'nın çıkarıcı

varlığı ve kişiye endeksli politikalar devam ettiği müddetçe; su da, Ortadoğu'da gelecekteki savaşların başlıca potansiyel nedeni olmaya adaydır.

Ortadoğu Bölgesi'nin en güçlü devletlerinden sayılan Türkiye'nin bölgede yaşanacak krizlerden sebebi ne olursa olsun etkilenmemesi imkansızdır. Su yüzünden çıkacak krizler ve çatışmalar ise Türkiye'yi çok daha yakından ilgilendirecektir. Yaşanacak krizleri en az zararla atlatmak için, Türkiye'nin hem güçlü olması, hem de sahip olduğu su potansiyelini çok iyi değerlendirmesi şarttır. Enerji Bakanı H. Güler'in de belirttiği gibi Türkiye bugün enerjide %65 oranında dışa bağımlı bulunmaktadır.⁷¹³ Bu oranın 2020 yıllarında %80'lere varacağı tahmin edilmektedir. İthal edilen 16 milyar m³ doğal gazın, 11 milyar m³'ü elektrik üretiminde kullanılmakta ve bu elektriğin de %22-23'ü yolda kaybedilmektedir.⁷¹⁴ Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin motoru durumunda olan enerjinin bu denli dışa bağımlı olması ise milli güvenliği tehdit eder boyutlardadır. Türkiye kendi öz kaynağı olan hidrolik kapasitenin şu anda sadece %35'ini kullanmakta ve her sene 3-5 milyar dolarlık enerji denizlere taşınmaktadır. 1983 yılı Avrupa ortalamasının %91,8 düzeylerinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde yapılacak olan 19 hidroelektrik santral ile yılda 27 milyar KW hidroelektrik enerji üretiminden vazgeçilmesi imkansızdır. Projelerin geliştirilerek devam etmesi, enerji üretiminin yanında, Fırat ve Dicle bölgesinin geri kalmışlığını gidermek, üretim imkanlarından optimum bir şekilde yararlanmak açısından da şarttır. Projeler modern su medeniyeti inşa çalışmalarının en önemlilerindendir. Fırat ve Dicle sularının endüstriyel ve tarımsal amaçla değerlendirilmesi sağlanacak, toprak ve su kaynaklarının gelişmesi sonucunda ekonomik ve sosyal faaliyetler hızla artacaktır. Sulu tarım yapılmaya başlanmasıyla tarım sektöründe büyük miktarda üretim artışı olacaktır. İnşa edilecek barajlar, Türkiye'ye olduğu kadar Suriye ve Irak'a da faydalı olacaktır. Projelerin Suriye ve Irak'ın, Fırat ve Dicle sularını verimli kullanmaları üzerinde inkar edilemeyecek önemde etkisi bulunmaktadır. Fırat üzerindeki Atatürk Barajı 48, Karakaya Barajı 9, Keban Barajı 31 milyar m³ su depolama kapasitesi ile Fırat'ın 3 yıllık akışına eşit olup, bu nehrin akışını düzene

⁷¹³ ÜNSAL, İstemi, "Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız", içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Zekai ŞEN ve Sevinç SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.39.

⁷¹⁴ a.g.e., s.39.

koyarak Suriye ve Irak'ın düzenli ve istikrarlı su almasına büyük katkıda bulunmak suretiyle hizmet etmektedirler. Türkiye, Suriye ve Irak insanlarına içme ve kullanma suyu ihtiyaçlarını karşılayacak kadar suyun akıtılmasını ahlaki ve vicdani bir sorumluluk olarak algılamakta, 1987 yılında yapılan düzenlemeye ve iyi komşuluk ruhuna uygun olarak Fırat Nehri'nden her mevsim en az ortalama 500 m³/sn su bırakmaktadır. Fakat bırakılan suyu yetersiz bulan Irak ve Suriye'nin, birinci derecede tarım yapılmasına elverişli olmayan topraklarının sulanması için de Türkiye'nin su bırakma mecburiyeti olmamalıdır.

Fırat ve Dicle havzalarında bulunan su potansiyeli, Türkiye'nin akarsu potansiyelinin 1/3'ünü oluştururken, Irak ve Suriye için neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Fırat ve Dicle üzerinde halen geliştirilmekte olan GAP bitmemiş haliyle bile Suriye ve Irak'ı, daha çok dış telkinlerle, paniğe sevk etmektedir. Paniğin iki sebebi bulunmaktadır; Birincisi Türkiye'nin bölgesel güç olabileceği endişesi, diğeri ise Dicle ve Fırat nehirlerinden istedikleri gibi yararlanamayacak olmaları endişesidir. Suriye ve Irak'ın asıl korkuları ise Türkiye'nin suyu silah olarak kullanabileceğidir. Bu nedenle, Türkiye'nin Fırat-Dicle üzerinde geliştirdiği projelere karşı Suriye ve Irak yöneticileri, her fırsattan yararlanarak, uluslararası platformlarda itiraz etmektedirler. Türkiye'nin topraklarını kendi sularıyla sulama ve elektrik üretme projeleri bazen “Arap alemine karşı bir tehdit”, bazen “Osmanlı sömürgeciliğine dönüş girişimi” olarak sunulmakta; çok sayıdaki Arap örgütü, “Türkiye'nin Arap sularına el koyması” karşısında harekete geçirilmek istenmektedir.⁷¹⁵ Suriye ve Irak dışındaki Arap ülkelerinin, Dicle ve Fırat sularına duyarlılıklarının temel nedeni, Türkiye'nin Suriye'ye vereceği fazla suya karşılık Suriye'nin güneydeki su kaynaklarından Ürdün ve İsrail'e daha fazla su bırakacağı beklentisidir. Suriye ve Irak su sorununu yalnız ihtiyaç duydukları için gündemde tutmayıp iç bünyelerinde bir sosyal dayanışma aracı olarak da kullanmaktadırlar. Suriye, Atatürk Barajı'nda su tutulması sırasında, ülkesinde uyguladığı suni elektrik ve su kesintileriyle su sorununu sosyal dayanışma ve ulusal bilinci oluşturmak için kullanmıştır. Türkiye'nin geniş kapsamlı kalkınma projelerini engellemeye çalışan Suriye ve Irak eski yönetimleri, esas olarak Türkiye'nin güneydoğusunda faaliyet gösteren terör örgütüne dolaylı veya doğrudan destek vermekten kaçınmamışlardır.

⁷¹⁵ ATO: Gözler Türkiye'nin su varlığında, ...

Ayrıca Suriye ve Irak, Türkiye'ye, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun henüz bağlayıcı nitelik kazanmamış "Uluslararası Suların Ulaşımında Kullanım Sözleşmesi"nde yer alan hükümleri ileri sürerek ilgili ülkelerin bir su yolu üzerinde yapmayı planladıkları su tesisleri hakkında belirli bir süre öncesinden birbirlerini bilgilendirme kuralına uymadığı yolunda suçlamalar yöneltmişlerdir.⁷¹⁶ Halbuki Türkiye, Atatürk Barajı'nın doldurulmaya başlanmasından 1,5 ay öncesinde hem haber verme sorumluluğunu yerine getirmiş, hem de 830 m³/sn su bırakarak ileride meydana gelecek azalmanın etkisini en alt seviyeye çekmeye çalışmıştır. Öte yandan sözleşme BM Genel Kurul kararlarının bağlayıcı niteliği olmadığı için ülkelere tavsiye niteliği taşımaktadır. Ülkeler ancak isterlerse yasa, kendileri için bağlayıcı olacaktır. Şu haliyle bu yasa taslağı, Türkiye için hukuki bir bağlayıcılık getirmemektedir. Türkiye adı geçen nehirler üzerinde dilediği gibi tasarruf etme yetkisine sahiptir. Bunun yanında, Türkiye'nin özellikle Fırat Nehri'nden kullanım miktarlarını olması gerekenden fazla bularak, uluslararası platformlarda değişik çözüm arayışları içerisinde olan Suriye, Yarmuk ve Asi nehirlerinden dilediğince yararlanmaktadır. Örneğin Yarmuk Nehri'nden 1960'larda kullanım miktarı 70 ile 80 milyon m³ iken, 1991'de 153 milyon m³ olarak gerçekleşmiş ve halen artarak devam etmektedir.⁷¹⁷ Tablo 6.1. ve 6.2.'de de görüldüğü üzere 82 milyar m³ su potansiyeline sahip Fırat ve Dicle sularının yaklaşık %65'i Türkiye'den kaynaklanırken, Türkiye bunun sadece 23 milyar m³'ünü kullanmak istemektedir. Talep edilen rakam toplamın ancak 1/4'üne tekabül eder ki, gayet makul bir orandır. Türkiye ile Irak arasında da benzer sorunlar olmasına rağmen, Irak uzun dönem içinde bulunduğu zor siyasi koşullar gereği su konusunu fazla gündeme getirmemiş, sorun daha çok Suriye ile Türkiye arasında gibi gözük müştür. Ancak Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleriyle ilgili olarak attığı her adımda, Irak da Suriye ile aynı tavrı göstermiştir. Bugün için Irak'ta, su konusunda üretilecek politikalarda belirleyici rol, "global statükonun baş mimarı" olan ve dünya su problemleri ile ilgili olarak "uluslararası sular" ilkesini benimseyen ABD'nin olacaktır.

Türkiye'nin su konularındaki öneminin ve ağırlığının, bölgedeki su kıtlığının yakın bir gelecekte krize dönüşmesi ihtimali nedeniyle giderek artacağı tahmin

⁷¹⁶ ATUK, a.g.e.

⁷¹⁷ SNYDER, a.g.e., s.28.

edilmektedir. Sınırâşan sular konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan ve genellikle aşağı kıyıdaş ülkeleri kayırmacı nitelikte olan kodifikasyon çalışmalarının önümüzdeki yıllarda yoğunluk kazanacağı, Avrupa Birliği'nin de su konusundaki mevzuat ve uygulamalarını geliştireceği ve aday ülkeleri uygulama kapsamına alması beklenmektedir. Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun Brüksel'de 6 Ekim 2004'de yayımladığı üç rapordan (İlerleme Raporu, Meseleler Raporu ve Etkinlik Raporu) üçüncüsünde 13ncü Madde'nin 6ncı Paragrafı'nda *“Bölgede önemi bulunan konulardan biri, kalkınma ve sulama için gerekli suya erişimdir. Ortadoğu'da su konusunun stratejik önemi, önümüzdeki yıllarda artacaktır. Türkiye'nin katılımıyla birlikte su kaynaklarının ve altyapı projelerinin uluslararası yönetimi (Fırat ve Dicle üzerindeki barajlar ve sulama projeleri, İsrail ve komşuları arasında su alanında sınır ötesi işbirliği) AB açısından önemli bir konu haline gelebilecektir.”* ifadeleri ile hem havzanın yönetimine göz dikilmekte, hem de konu Türkiye'nin katılımına ön koşul olarak hazırlanmaktadır.⁷¹⁸ Bu durumda dayatmaların karşısında güçlü olmak için, Türkiye'nin suya dayalı projelerini biran önce tamamlaması, su konularında uluslararası platformlardaki gelişmeleri yakından izlemesi ve su politikasını yeni gelişmeler ışığında gözden geçirmesi giderek artan bir önem kazanmaktadır.

Dicle ve Fırat Havzası'nda yaşanan su meselesinin çözümünde, ileri sürülen görüşlerin en tutarlısı, Türkiye'nin önerdiği, ortak çalışma esasına dayanan “Sınırâşan suların hakça, akılcı ve optimum kullanım” ilkesi çerçevesindeki “Üç Aşamalı Plan” olarak görülmektedir. Böylece yapılacak olan çalışmalar sonunda elde edilecek bilimsel verilerle, Suriye ve Irak'ın, “Türkiye'nin suların niteliğini değiştirdiği” iddiaları da açıklığa kavuşturulabilmektedir. Türkiye, Suriye ve Irak ile “su tahsisi” içerikli herhangi bir anlaşmaya gitmemelidir. Böyle bir anlaşma Türkiye için ilerde telafisi mümkün olmayan sorunlara neden olacaktır. Bu nedenle Türkiye, yerüstü ve yeraltı sularının denetimini kısa, orta ve uzun vadeli plan ve programlar çerçevesinde milli menfaatleri doğrultusunda gerçekleştirmeye devam etmelidir. Terörist başının Suriye'den çıkartılması ve “Adana Mutabakatı”nın imzalanmasından sonra Suriye ile ilişkiler yumuşama sürecine girmiş, Hafız Esad'ın ölümü ile iki ülke ilişkilerinde yeni bir süreç başlamıştır. Fakat bu gelişmelere rağmen Suriye'nin su konusundaki temel politikalarında önemli bir değişikliğin olmadığı

⁷¹⁸ AYTEMİZ ve KODAMAN, a.g.e., s.534.

değerlendirilmektedir. Bu nedenle Fırat ve Dicle Havzası'nda izlediği supolitik açısından uluslararası arenada yalnız olan Türkiye, fırsatları iyi değerlendirmeli ve ince bir siyaset izleyerek, ilgili ülkeleri anlaşma masasına oturtmalıdır. Örneğin son zamanlarda ABD ile gerginleşen ilişkileri ile Lübnan'da gelişen olaylardan⁷¹⁹ dolayı yalnız kalan ve terörist devlet olarak anılan Suriye'nin bu durumu iyi değerlendirilmeli, anlaşmaya zorlanmalıdır.

Ortadoğu'da su meselesinin bir çatışmaya veya savaşa yol açıp açmayacağı, her ne kadar bu konu hakkında kesin bir sonuç veya yargı bulunmamaktaysa da, tamamen ülkelerin o günün şartlarında ki siyasi istikrarlılıklarına ve başka meselelerin varlığına bağlıdır. Su tek başına bir sebep teşkil etmezken en büyük etkenlerden biri olabilecektir. Örneğin 1967 yılındaki "Altı Gün Savaşları"nda, savaşın çıkmasında su kaynaklarının önemli rolü olduğu bilinmektedir.⁷²⁰ Ortadoğu'da su savaşı tezlerinden Suriye ve Türkiye'yi ilgilendiren kısmı incelediğimizde; bugün için Suriye'nin mevcut asker sayısı, donatım ve teknolojisi ile Türkiye'den daha zayıf konumda olduğunu görmekteyiz. Askerlerinin büyük bir bölümünü, kendisi için daha kritik bölge olarak değerlendirdiği İsrail sınırında tutan Suriye'nin bu bölgeyi boşaltmayı göze alamayacağı gibi Türkiye'ye karşı büyük bir gücü yanına alamayacağı da değerlendirilmektedir. Irak'ın ise içinde bulunduğu istikrarsız ortam, başka bir ülkeye savaş açmaya daha uzun bir müddet imkan vermeyecektir. Fakat ileriki tarihlerde, bu iki ülkede siyasi ortamın istikrara kavuşması, bölgede yaşanan Arap-İsrail çatışmasının bir şekilde neticelenmesi gibi durumlar Türkiye'yi su konusunda büyük baskılar ile karşı karşıya bırakabilecektir. Bu nedenle Türkiye içerde ve dışarıda tedbirlerini şimdiden almalı, projelerini biran önce neticelendirmeli, siyasi ve askeri gücünü geliştirmeye devam etmeli, komşularıyla yeni, uzun vadeli ve ileride gelebilecek baskıları engelleyici düzenlemelere gitmelidir.

İçerde alınacak tedbirler olarak;

-GAP'ın tamamlanması için ihtiyaç duyulan kaynaklar derhal tahsis edilerek proje mümkün olan en kısa sürede tamamlanıp hayata geçirilmeli,

⁷¹⁹ Lübnan eski Başbakanlarından Refik Harriri'nin 2005 yılı içerisinde düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesinden bazı üst düzey Suriyeli yetkililer suçlanmış, suikastten Suriye sorumlu tutulmuştur.

⁷²⁰ GÜNGÖRMÜŞ KONA, a.g.e., s.116.

-Batılı ülkelere sağlanacak sınırlı ve kontrollü ekonomik avantajlara karşılık, muhtemel olabilecek bir problemde, bunların siyasi desteği sağlanabilmeli, (Bazı uluslararası kuruluşlar projenin yapımı için son yıllarda önemli miktarda kredi verme yoluna gitmiştir. Suriye, İsrail ve ABD Güneydoğu Anadolu Projesi'ne ilgi duymakta ve bölgede tarımsal endüstri kurmak için toprak kiralamak istemektedir.)

-Hatay ve GAP bölgesinde Suriye asıllıların muhtemel göç etmeleri ve toprak satın almaları kontrol altına alınmalı, nüfus ve toprak üstünlüğü kaybedilmemelidir.

Dışarıda alınacak tedbirler olarak ise:

-Suriye'nin, Fırat Nehri'nden yeterli miktarda su alamadığı yönündeki görüşüne karşılık, Asi Nehri sularını özellikle yaz aylarında tamamen kesmesi ile ilgili tutumu uluslararası platformlarda dile getirilmeli ve Suriye'nin bu tutumuna son vermesi sağlanmalı, uluslararası toplantı ve seminerlerde belgelerle, Suriye'nin su konusunda mağdur değil, çok avantajlı durumda olduğu ispatlanmalı, Suriye'nin kullandığı yerüstü ve yeraltı su miktarı ve sulama alanları ilgili uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapılmak suretiyle açıklığa kavuşturulmalı, Asi Nehri de sınıraşan sular kapsamında gündeme getirilmeli ve Nehrin kullanılmasıyla ilgili talepler Suriye üzerinde baskı unsuru olarak kullanılmalı,

-İsrail ile ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirilmeli ve bölgede meydana gelebilecek ihtilaflarda İsrail'in Türkiye'nin yanında yer alması temin edilmeli; Fakat ilişkiler Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda geliştirilmeli, (Çünkü; İsrail'in şu ana kadar GAP'ta 450 bin dönüm toprak satın aldığı tahmin edilmektedir.⁷²¹ Bu miktar GAP'ta sulu tarıma geçilen alanın üçte birine yakındır ve bölge üzerinde yürütülecek politikalarda İsrail'i söz sahibi yapabilir.)

-Türkiye, hükümrancılık haklarını ve toprak bütünlüğünü göz önünde bulundurarak, komşularıyla gerekli işbirliğini yapma arzusu içerisinde olduğunu gösterirken, işbirliği yapma inisiyatifi her ne şartla olursa olsun elde bulundurulmalı, konunun diğer ülkeler tarafından kuraklık, salgın hastalık, acil insancıl ihtiyaçlar gibi sebeplerden dolayı uluslararası kamu oyununda istismar edilmesine fırsat verilmemeli,

⁷²¹ BAYRAKTAR, a.g.e.

-Bu nehirlerle ilgili sorunlar sadece ilgili ülkeler, Türkiye, Suriye ve Irak arasında konuşulmalı, ABD ve Batılı ülkelerin bu konulara olan aşırı ilgilerinin insani duygularla değil, menfaatleriyle ilgili olduğu unutulmamalı, 1991 sonbaharında düzenlenen Madrid Barış Konferansı'nda Ürdün havzasındaki barışa odaklanan Amerika, işin içine İsrail girince su konusunda Türkiye'ye yüzünü döndüğü, Suriye-İsrail görüşmelerinde Şam'ın vereceği taviz karşılığında Fırat'tan Suriye'ye "ekstra su taahhüdü" istendiği, bu baskıyı da bizzat ABD'nin yaptığı unutulmamalı, (1996'daki müzakerelerde pürüz çıkınca ABD bu inisiyatiften vazgeçmiştir.⁷²²)

-Türkiye, Ortadoğu Barış sürecinin kendisi açısından diğer etkileri ile birlikte sınır aşan sular konusunda olabilecek muhtemel etkilerini de dikkatle izlemeli, bu çerçevede Suriye'nin, Golan Tepeleri'nden faydalanması karşılığında İsrail'den, ABD ile birlikte Fırat' tan daha fazla su vermesi için Türkiye'ye baskı yapması isteğine karşı gerekli politikaları oluşturmalı, kendi geleceği ve kendi kaynakları konusunda başkaları tarafından oluşturulacak politikalara karşı uyanık bulunmalı, bu konuda oluşabilecek gelişmelere karşı aktif politikalar oluşturmalı, olaylar akışına bırakılmamalı, "bekle gör" politikası yerine önceden hazırlıklı olup yönlendirici olmalıdır.

Türkiye sadece kendinden kaynaklanan sulardan etkilenmeyip, Ortadoğu'nun diğer sorunlu sularında da etkilenmektedir. Örneğin Şeria Nehri'nin bir kısım kaynaklarını sağlayan Golan Tepeleri sorunu Ortadoğu'nun diğer ülkelerini ilgilendirdiği kadar Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. Sorunun çözüme ulaşmasıyla oluşacak İsrail-Suriye yakınlaşması, özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının bugününü ve geleceğini belirleyecek güce sahiptir. Suriye su kaynaklarını (Golan Tepeleri ve Fırat suları) garantiye almadan İsrail ile bir barış yapılamayacağını ifade etmektedir. Golan tepelerini İsrail'e bıraktığı takdirde, bölge ülkelerinin ve doğal olarak ABD'nin de yapacağı baskı ile Türkiye'yi Fırat sularından taviz vermeye (500 m³/sn.nin üzerinde su bırakmaya) ve Fırat'ın sularının tahsisini öngören bir antlaşmaya zorlayacağı beklenmelidir. Bu nedenle son zamanlara kadar olumlu bir seyir izleyen Türk-İsrail ilişkilerinin değişebileceği göz ardı edilmemelidir.

⁷²² ŞALVARCI, a.g.e.

Karşılıklı çıkarlara dayanan uluslararası ilişkiler bağlamında İsrail'in, Türkiye ile menfaatleri uyuşmayabilir; hatta çatışabilir. Böyle bir durumda Suriye ile barış ve iş birlikteliği yapması muhtemel İsrail'in, Suriye'yi Türkiye üzerine yöneltme girişimleri olabilir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde, İsrail orta ve uzun vadede, bu yönde hedef ve çıkarlarının ağır basması durumunda, Türkiye karşısında güçlü bir Suriye isteyebilir. Yeni dönemde Amerika'nın bölgesel inisiyatifiyle birlikte "barış sırası" Suriye'ye de gelecek, ABD, Fırat'ta yeniden devreye girecektir. Ancak Irak'a yerleşecek bir Amerika'nın Ankara'ya direkt su baskısı çok daha fazla olacaktır. Türkiye, 1. Körfez Savaşı sonrası "pasifize edilen" Irak yerine; su meselesinde bir "Küçük Amerika" ile karşı karşıya kalacaktır. Bugün Fırat ve Dicle'nin geleceğine ilişkin bir senaryo da, bu iki nehir arasına önce Kuzey Irak'ta kurulacak daha sonra da Türkiye'nin güneydoğusunu kapsayacak bir "kürt devleti" kurma hayalidir. Bu yeni ülkenin su-petrol ittifakı üzerine kurulması ve İsrail ile yakın ilişkilerde olması ve zayıflatılan Türkiye'nin konumunun diğer İslam ülkeleri düzeyine indirilmesi yani "önemsizleştirilmesi" çabası, ileri sürülen iddialar arasındadır.

Günümüzde su meseleleri, bölgesel çatışmalar açısından daha sık dile getirmekteyken bölgesel bir su stratejisi geliştirme gereği, ulusları bölgesel bir barışa doğru itebilir. Bölge ülkeleri su meselelerini halletmek için bölgesel bir su stratejisine doğru bir politika yürütmek zorundadırlar. Ayrıca su kaynaklarına kıyıdaş ülkelerin mutlaka işbirliğine giderek gereksinimlerini ve kaynaklarını belirlemeleri ve buna göre düzenleme yoluna gitmeleri gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda, uluslararası ya da sınır aşan suların ortak kullanımında, Türkiye'nin olduğu kadar Suriye ve diğer tarafların da daha ciddi ve bilimsel çalışmalarla, suyu en verimli şekilde kullanma yöntemlerini belirlemeye ihtiyaçları vardır. Sorun Ortadoğu'daki güvenlik sorunları yumağının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ortadoğu'da su kıtlığına çözüm ararken şu iki noktanın üzerinde çözüm üretmekten başka yol yoktur. Bir yandan su arzını artırmaya çalışırken diğer yandan su talebini sınırlamaya yönelik tedbirler almak gerekmektedir. Su arzını artırma yöntemlerinden en ekonomik olanı başka ülkelerden su ithal etmektir. Su yetersizliği ile karşı karşıya kalan ve nüfusu hızla artan Ortadoğu ülkelerinin kaliteli, ucuz ve bol su ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla, Türkiye tarafından önerilen Barış Suyu ve Manavgat Çayı projesi, hem ekonomik hem de stratejik açıdan çok önemli

projelerdir. Fakat Barış Suyu projesi ülkelerin birbirlerine olan güvensizliklerinin ve Türkiye'ye kritik bir kaynağın anahtarını vermek istememelerinin sonucu rafa kaldırılmıştır. Bu boru hattı yalnızca Türkiye'nin değil, üzerinden geçtiği ülkelerin de denetiminde olacağından Ortadoğu gibi siyasal istikrarın tam olarak kurulamadığı bir bölgede sabotajlara da açık olacaktır. Eğer bu proje tekrar canlandırılırsa veya benzeri su akıtma teklifleri gündeme getirilebilirse, memba ülkesi olacak olan Türkiye'nin, yapılacak su ile ilgili anlaşmalarda kendi ekonomik ve siyasi menfaatini daha ağırlıklı hissettirmesi gerekmektedir.

Türkiye, hızla büyüyen bir ülkedir. Nüfus, tarım ve sanayideki gelişmeler arttıkça, su ihtiyacı da artacaktır. Bu sebeple su ihtiyacının hesabı, bugüne göre değil, 50-60 yıl sonrasına göre yapılmalıdır. Su savaşları gibi, bölge dışı güçler tarafından elbirliği ile geliştirilen senaryoları, takip etmekle beraber, gerçeğin ta kendisiymiş gibi değerlendirmekten de kaçınılmalıdır. Savaş provokasyonlarını engelleyecek tezler, Türkiye'nin elinden çıkmalı, aynı zamanda olabilecek en kötü senaryoya karşı hareket edecek şekilde de hazır olunmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- ADAMS, M., **Water Security Policy: The Case of Turkey**, Near East South Asia Center for Strategic Studies (NESA), Washington DC: National Defence University, 2002.
- AKMANDOR, N., **Su Sorunun Fiziksel Boyutları, Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu**, Tesav Yayınları, Ankara, 1994.
- AVCI, İ. ve B. YANIK, **Sınır ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız**, Su Kongresi ve Sergisi, İstanbul, 1997.
- BISWAS, A.K., **International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile**, Oxford University Press, New York, 1994.
- BİLEN, Ö., **Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye**, TESAV, Ankara, 1996.
- BULLOCH, J. ve A. DARWISH., **Su Savaşları**, M. HARMANCI (Çev.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- CARTER, T., L. DUNSTEN ve A. HUMPHREYS, **Syria and Lebanon**, Lonely Planet Publications, USA Oakland, 2004.
- DURMAZUÇAR V., **Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- ERGENER, R., **About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion and Culture**, Pilgrims' Process, Inc., USA, 2002.
- ESENYEL, Ö., **Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mart 2001.
- Green Cross International, **National Sovereignty and International Watercourses**, Green Cross International, Renens (Switzerland), March 2000.
- GRUEN, G., **Recent Negotiations Over The Waters of The Euphrates and Tigris, Proceedings of The International Symposium on Water Resources in The Middle East: Policy and Institutional Aspects**, University of Illinois, USA Illinois, 1993.
- KIRAN, A., **Ortadoğu'da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Kasım 2005.
- KOLARS, J.F. ve W. MITCHELL, **The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project**, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville: Illinois: 1991.
- MCCAFFREY S.C., **The Law of International Watercourses Non-Navigational Uses**, Oxford University Press Inc., New York, 2001.
- MOSTERT, E., **Conflict and Cooperation in The Management of International Freshwater Resources: A Global Review**, UNESCO-Green Cross International Joint Project, Netherlands, 2003.

- NAFF, T., **Water: The Middle East Imperative- Syria: Political, Economic and Strategic Analysis (1987)**, Associates for Middle East Research (AMER) Water Project, University of Pennsylvania, 1987.
- PAMUKÇU K., **Su Politikası**, Bağlam Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2000.
- PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri II**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- RABİL, R.G., **Embattled Neighbors: Syria, Israel and Lebanon**, Lynne Reinner Publishers, Inc., USA Boulder, 2003.
- SPREIJ, M., **Institutions For International Freshwater Management Report**, For the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) Development Law Service, New York, 2002.
- ŞEHİSUVAROĞLU, L., **Su Barışı**, Şen Yayınları, Ankara, 2000.
- TİRYAKİ, O., **Sınırşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- TOKLU V., **Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- TURGUT, M., **GAP’ın Sahipleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1995.
- ULUATAM, Ö., **Damlaya Damlaya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- VILLIERS, M., **Water: The Fate of Our Most Precious Resource**, First Mariner Books, New York, 2001.
- WIJK, F.J., M.A.A. de la HAYE, M.J. HEHENKAMP, I.A. VELDE, E.F. de BRUIN ve F.J.M. SCHELLEMAN, **EU Water Framework Direktive**, Grontmij Advies & Techniek bv Vestiging Utrecht, Houten, December 2003, ekl.sözlük.

Makaleler:

- AKBABA, G., “Suyun İnce Siyaseti”, **Bilim ve Teknik**, Nisan 2001, s.36-40.
- AKOĞLU, A., “Dünyanın ve Türkiye’nin Genel Su Bütçeleri”, **Bilim ve Teknik Dergisi Su Eki**, Kasım 2005, s.8.
- ALACAKAPTAN, A., “Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat’ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, S. ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.455-471.
- ALTINBİLEK, D., D. KULGA ve C. ÇAKMAK, “İkinci Dünya Su Forumu ve Bakanlar Konferansı”, **DSİ Bülteni**, sayı:465, Mart-Nisan 2000, s.27-33.
- AYTEMİZ, L., T. KODAMAN, “Sınırşan Sular Kullanımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri”, içinde **TBMM Su Politikaları Kongresi Bildiriler Kitabı 2.Cilt**, Mart 2006, s.527-536.

- BAYCAUN S., “Orta Asya’da Su Sorunu”, içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, A. KOLUMAN (drl.),Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.95-129.
- BEAUMONT, P., “The 1997 UN Convention on the Law of Non-navigational Uses of International Watercourses: Its Strengths and Weaknesses from a Water Management Perspective and the Need for New Workable Guidelines”, **Water Resources Development**, Vol.:16, No.:4, New York, 2000, p.475-495.
- ÇANDAR, C., “Türkiye İçin Bir ‘Supolitik’ Olabilir mi?”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, S. ŞEN (drl.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.447-471.
- DİMİTROV R., “Water,Conflict, and Security: A Conceptual Minefield”, **Society and Natural Resources**, vol:15, USA Minnesota 2002, pp. 677-691.
- EL-FADEL,M., Y. EL SAYEGH, A.A. IBRAHİM, D. JAMALI ve K. EL-FADL, “The Euphrates-Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution”, **Journal of Natural Resources and Life Sciences Education**, Vol:31, City of Madison-Wisconsin, 2002, p.99-110.
- EL-SHAZLY, N. ve R. HINNBUSCH, “The Challenge of Security in the Post-Golf War, Middle East System”, içinde **Foreign Policies of Middle East States**, R. HINNBUSCH. ve A. EHTESHAMİ (drl.), Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder Colorado 2002, p.71-79.
- ERDEMİR, E., “GAP’ın Ülke Ekonomine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi”, **G.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Üniversite Yayınevi, Ankara 2003, Cilt:23, Sayı:3, s.189-205.
- ERHAN, Ç., “Türk-Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı Sorunu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sayı 199, cilt 21, Ankara,Mayıs 1997, s.42-45.
- EROĞLU, V., “Türkiye’nin Su ve Toprak Kaynakları Potansiyeli ve Gelişimi”, içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Z. ŞEN, S. SİRDAŞ (drl), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.6-18.
- GÜLER. Z., “Ortadoğu’da Su Sorunu”, **Uluslararası İlişkiler Olaylar ve Yorumlar**, Ankara Üniversitesi, Yıl:8, Sayı:33,Sonbahar 1999, s.70-76.
- GÜNGÖRMÜŞ KONA, G., “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Ağustos 2004, s.113-138.
- HAFTENDORN, H., “Water and International Conflict”, **Third World Quarterly**, Carfax Publishing, Vol:21, No:1, Berlin 2000, s.51-68.
- Hava Harp Akademisi Çalışma Grubu, “Sınırları Aşan Suların Kullanılmasından Doğacak Hukuki Anlaşmazlıklar ve Su Sorunu ile ilgili Olarak Türkiye’ye Komşu Ülkelerden Gelebilecek Tehditler Neler Olabilir? Türkiye’nin Bu Tehditlere Karşı Alacağı Tedbirler Neler Olmalıdır?”,**Stratejik Etütler Bülteni**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, yıl:28, sayı:89, Eylül 1994, s.60-84.

- HINNBUSCH, R., "The Foreign Policy of Syria", içinde **Foreign Policies of Middle East States**, R. HINNBUSCH. ve A. EHTESHAMİ (drl), Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder Colorado 2002, p.141-160.
- İLERİ Ş., "The Story of Aral", **Eurasian Bulletin TICA**, No:31, February 2005, pp.21-23.
- İNAN, Y., "Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt:49, Sayı:1-2, Ankara,Ocak-Haziran 1994, s.243-253.
- İNAN, K., "Southeastern Anatolia Project and Turkey's Relations With The Middle-Eastern Countries", **Middle East Business and Banking**, Year:9, No:3, March 1990, p.4-6.
- JARVIS, T., M. GIORDANO, S. PURI, K. MATSUMOTO ve A. WOLF, "International Borders, Ground Water Flow and Hydroschizophrenia", **Ground Water**, Vol:43, No:5, September-October 2005, p.764-770.
- JOUEJATI, M., "Water Politics as High Politics", içinde **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in The Middle East**, H.J. BARKLEY (drl.), United States Institute of Peace, Washington, 1996, p.131-146.
- KİBAROĞLU, A. ve O. ÜNVER, "An Institutional Framework for Facilitating Cooperation in the Euphrates-Tigris River Basin", **International Negotiation,Kluwer Law International**, Cilt:5, Sayı:2, Dordrecht, Hollanda, 2000, s.311-330.
- KOLARS, J., "Defining The Political/Ecological Threshold For Euphrates and Tigris Rivers", **Arab Studies Quarterly**, Volume:22, Number:2, Spring 2000, p.101-112.
- KOLUMAN, A., "Dünyada Su Sorununa Genel Bir Bakış", içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, A. KOLUMAN (drl.),Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.5-36.
- KOLUMAN, A.ve A. ŞEN, "Dünyada Su Kaynaklarının Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar", içinde **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, A. KOLUMAN (drl.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.37-94.
- KUT, G., "Ortadoğu'da Su Sorunu: Çözüm Önerileri", içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, S. ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.473-484.
- MANİSALI, E., "Two Cornerstones of Turkey's Foreign Relations; GAP Project and Cyprus", **Middle East Business and Banking**, Cihan Publishing, Year:9, No:3, March 1990, p.7-10.
- MASON, R.S., "The Economy In Irak", içinde **A Country Study**, C. METZ (drl.), U.S. Government Printing Office, 1987 Washington D.C., s.52-67.
- MUSLİH, M., "Syria and Turkey- uneasy Relations", içinde **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in The Middle East**, H.J. BARKLEY (drl.), United States Institute of Peace, Washington 1996, p.113-129.

- OKMAN, C., “Su Sorunu ve Ortadoğu’da Stratejik Durum”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, S. ŞEN (drl.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.401-434.
- OKTAY, E. Ve İ. ÖZÜCAN, “Ortadoğu’da Su Sorunu”, **İktisat Dergisi**, Sayı:329-330, Ağustos-Eylül 1992, İstanbul, s.59-64.
- ÖZİŞ, Ü., Y. ÖZDEMİR, Y. DALKILIÇ, F. TÜRKMAN ve T. BARAN, “Su Siyaseti Açısından Fırat-Dicle Havzası”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, sayı 382, Ekim 2004, s.16-33.
- SEVER, A., “Turkey and The Syrian-Israeli Peace Talks in The 1990s”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 5, No. 3, September 2001, p.87-99.
- TEKİNEL, O., “GAP Yöresinde Su Kullanımı ve Tuzluluk”, **K.S.Ü. Fen ve Mühendislik Dergisi**, Üniversite Yayınevi, Mayıs 2002, Kahramanmaraş, s.19-33.
- TOMANBAY, M., “Sorunların Kaynağı Petrol Zenginliği mi, Su Yoksulluğu mu?”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:133, Cilt:15, Ankara, Temmuz 1991, s.52-56.
- TÜR, Ö., “Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu”, içinde **Türkiye ve Ortadoğu**, M.B. ALTUNİŞİK (drl.), Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.107-119.
- UZGEL, İ., “Güvensizlik Üçgeni: Türkiye, Suriye, Irak ve Su Sorunu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı:162, Cilt:17, Aralık 1993, Ankara, s.47-52.
- ÜNSAL, İ., “Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız”, içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Z. ŞEN ve S. SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.19-40.
- VERSAN, R., “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri”, içinde **Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu**, S. ŞEN (drl.), Bağlam yayınları, İstanbul, 1993, s.435-446.
- VESİLİND, P., “The Middle East’s Water – Critical Resource”, **National Geographic**, May 1993, p.43-70.
- WOLF A.T., “The Transboundary Freshwater Dispute Database Project”, **Water International**, International Water Resources Association, Vol.:24, No:2, June 1999, pp. 160-163.
- WOLF, A.T., “International Water Conflict Resolution: Lessons from Comparative Analysis”, **Water Resources Development**, Vol.:13, No.:3, New York, 1997, pp.333-365.
- YİĞİT, A., “Daha Az Suyla Daha Fazla Ürün”, **Bilim ve Teknik**, Nisan 2001, sayı:401, s.44.
- ZARAKOL, N., “9ncu Cumhurbaşkanı S.Demirel ile Söyleşi”, **Görüş Dergisi**, İstanbul, Şubat 1999, s.12-17.
- ZEHİR, C. ve M. ÖZŞAHİN, “Türkiye’nin Uluslararası Su Politikaları ve Sınırşan Sular”, içinde **Suyumuzun Geleceği ve Türkiye Su Politikaları**, Z. ŞEN, S. SİRDAŞ (drl.), Su Vakfı, İstanbul, 2003, s.76-95.

ZÜLAL, A., “Her Damla Önemli”, **Bilim ve Teknik**, Sayı:401, Nisan 2001, s.42-43.

Diğer:

İnternet Kaynakları:

<http://haber.mynet.com/detail_news/?mainPage=1&which=summary&type=center&id=O1122091637651&ref=haberHome&ref2=1&date=23Temmuz2005>, (23.07.05).

<<http://www.2023.gen.tr/mayis03/editor.htm>>, (28.07.05).

<<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2001/07/23x07x01.HTM#%2010>>, (24.07.05).

<<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadolununesi/151/and7.htm> e.t.>, (24.07.05).

<<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadolununesi/164/t6.htm>>, (24.07.05).

<<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/kitaplar/turkiye2004/interactive/turkey/208-209.htm>>, (24.07.05).

<http://www.diplomaticobserver.com/briefing_room/dusunce/ortadogu_ve_su_sorun_u.htm>, (25.07.05).

<<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/gap.htm>>, (25.07.05).

<<http://www.dsi.gov.tr/baraj>>, (23.12.05).

<<http://www.dsi.gov.tr/topraksu.htm#basadon>>, (24.07.05).

<<http://www.ekitapyayin.com/id/062/susorun02-02.htm>>, (24.07.05).

<<http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html>>, (12.02.06).

<<http://www.gyte.edu.tr/ebulten/sayi5/kultur3.htm>>, (20.06.05).

<<http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,sid~270@tarih~2002-10-29-m@nvid~176132,00.asp>>, (24.07.05).

<http://www.su-dunyasi.com.tr/mart2004_8/gap.htm>, (02.07.05).

<http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/01917/?printerfriendly=yes>, (28.07.05).

<http://www.tmb.org.tr/uluslararası_uyelikler_wwc.php>, (28.07.05).

<http://www.umitozdag.com/detay_makale.asp?id=241>, (21.06.05).

<<http://www.un.org.tr/who/bulten/turk/bul10%20kureselsu.HTM>>, (24.07.05).

ATO Raporu, Türk Rüyası GAP Kabusa Dönüyor,

<http://www.showtvnet.com/haber/guncel/05062005/gap_ato.shtml>, (20.06.05).

ATO: Gözler Türkiye'nin Su Varlığında, AB Ortadoğu'nun Suyunu Kontrol Etmek İstiyor,

<http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=237738>, (01.02.06).

- ATUK, N., **Türkiye’den Suriye’ye Akan Yerüstü ve Yer Altı Suyu Miktarı ve Bunların Ekonomik Değerleri**,
<<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/uztez/atukn.html>>, (19.06.05).
- BAYRAKTAR, M., **Fırat ve Dicle’ye İsrail Mührü**,
<<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=yazarlar&haberno=6855&tarih=2004-10-22>>, (25.07.05).
- BİLİCİ, A., **Doğalgazını Ver, Suyumu Al**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=14923>>, (10.07.05).
- BİLİCİ, A., **Suriye ile Savaştan Bayram Havasına**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=19314>>, (10.07.05).
- BM 38 Yıl Sonraki Tehlikeye Dikkat Çekti**,
<<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararası/susavasları.htm>>, (26.07.05).
- ÇOBAN, Ü., N. MAHRUKİ ve T.C. KAMAN, “Su ile İlgili Uluslararası Örgütler, Su Kaynaklarının Kullanımı İle İlgili Uluslararası Hukuk Kuralları ve Su Sorununa Yaklaşımlar”, içinde **Su Sempozyumu 6.Bildirisi**, s.31-57,
<http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).
- DALE, W.N., **Middle East Water Problems**,
<http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2001_07-09/dale_water/dale_water.html>, (13.07.05).
- DENK, E., **Ortadoğu’da Su Sorunu**,
<<http://www.radikal.com.tr/2000/04/08/yorum/01ort.shtml>>, (27.01.06).
- DENK, E., **Su Satmak Kolay Değil**,
<<http://www.radikal.com.tr/2000/03/18/yorum/01su.shtml>>, (25.07.05).
- DUMAN F., F. İNAN ve S. KAPLAN, “Stratejik Bir Kaynak Olarak Su, Küresel Isınma ve Nüfus Artışı Gibi Faktörlerin Su Sorununa Etkileri” içinde **Su Sempozyumu 2. Bildirisi**,
<http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).
- DURŞUN, D., **Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi**, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html>, (19.06.05).
- DURUKAN, M.Y., **Suriye Mavi Altının Peşinde**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=11910>>, (10.07.05).
- EROĞLU, V., **Türkiye’nin Su ve Toprak Kaynakları Potansiyeli ve Gelişimi**,
<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_04.html>, (19.06.05).
- GLEICK, P.H., **Water Conflict Chronology**,
<<http://www.worldwater.org/conflict.htm>>, (13.07.05).
- GÖKÇİN, M., **Sudan Bahane İstemiyoruz**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=21476>>, (10.07.05).

- JABARİ, T., **Waterless World**,
<http://www.palestinemonitor.org/factsheet/waterless_world.htm>, (13.07.05).
- KELEŞ Z., **Türkiye'nin Sınırları Aşan Sular Sorunu Tarihçesi ve Soruna Yaklaşımı**,
<http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_02.html>, (19.06.05).
- KİBAROĞLU, A., **Fırat ve Dicle Havzasında Su Kaynakları Anlaşmazlıklarının Çözümü**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_01.html>, (19.06.05).
- Kullanılabilir Su Rezervi Azalıyor**,
<<http://www.ntvmsnbc.com/news/241974.asp>>, (25.07.05).
- KURNAZ, S., A. ARAS ve H. DEMİRTAŞ, Dünya ve Türkiye'deki Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, **Su Sempozyumu 1.Bildirisi**, s.1-9,
<http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).
- KÜÇÜKKAYTAN M., K. ÖZBEK ve M. ÖZKAN, "Dünyada Kullanılabilir Su Potansiyeli", içinde **Su Sempozyumu 3. Bildirisi**,
<http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>, (28.07.05).
- LORENZ, F., **Ortadoğu'da Su Savaşları Kapıda**,
<<http://www.hidropolitik.hacettepe.edu.tr/mak1.htm>>, (25.07.05).
- MANAZ, A., **Dünden Bugüne Suriye**,
<http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_05.html>, (19.06.05).
- MOFFETT, G.D., **What Role Have Natural Resources Played in The Politics And Economy of The Middle East?**,
<<http://www.pbs.org/wgbh/globalconnections/mideast/educators/resource/gotwater.pdf>>, (19.03.06).
- ÇINAR, M., **Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye**,
<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/42/A1923_42_6CINAR.pdf>, (23.07.05).
- ODABAŞI, H., **Su Sınırları Değiştirecek**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=13530>>, (10.07.05).
- ORHAN, O., **Erdoğan'ın Suriye Ziyareti Neden Önemli?**
<<http://www.avsam.org/tr/gunlukbulten.asp?ID=328>>, (10.07.05).
- Ortadoğu'nun Yeni Petrolü; Su**,
<<http://www.gezeganimiz.com/NewsTopic.asp?KategoriAdi=Kurakl%C4%B1k&idKategori=1>>, (24.07.05).
- ÖNAL, C., **Nil'de Su Savaşları Yaz 2004**,
<<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=14799>>, (28.07.05).
- ÖZFATURA, M.N., **Ortadoğu ve Su Meselesi**,
<<http://www.suvakfi.org.tr/sudanyazilar.htm>>, (26.07.05).

- PITTOCK J., **Su Krizini Borularla Çözemeyiz**, <<http://www.suvakfi.org.tr/makale-sukrizi.htm>>, (26.07.05).
- RENDE M., **Türkiye'nin Su Politikası**, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 2003, <http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/TurkiyeninSuPolitikasi/SuforumuMithatRende.htm>(11.07.05).
- ROBERTS L., **Diminishing Standards: How Much Water Do People Need?**, <http://www.thewaterpage.com/icrc_standards.htm>, (30.07.05).
- Savaşın İşbirliğine**, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/12/23/politika/politika1.html>>, (25.07.05).
- SAYSEL, A.K., **Vandana Shiva ve Su Savaşları**, <<http://www.bgst.org/keab/aks210305.php>>, (29.07.05).
- Su Petrol'ün Yerini Alıyor**, <<http://www.hakimiyetimilliyet.org/modules.php?name=News&file=print&sid=1671>>, (28.07.05).
- SUCUKA, D., **Su, Petrol ve Ortadoğu II**, <http://www.borsa.net/makale_goster.asp?Article=A_010703001>, (25.07.05).
- Suriye Heyeti Türkiye'deydi**, <<http://www.dsi.gov.tr/basin/suriye.htm>>, (24.07.05).
- ŞAHİN İ., F. ARSLANER, M. DEMİR ve U. ERSOY, "Dünyada Su Kaynaklarının Kullanımı ile İlgili Yaşanan Sorunlar ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri" içinde **Su Sempozyumu 7. Bildirisi**, <http://www.geocities.com/su_sempozyumu/turkiye_sulama_politikasi.htm>(28.07.05).
- ŞALVARCI, Y., **ABD ile Fırat-Dicle Pazarlığı**, <<http://www.zaman.com.tr/2003/04/04/yorumlar/default.htm>>, (24.07.05).
- Tatlı Su Rezervleri Alarm Veriyor**, <<http://www.yeniasya.com.tr/2003/11/03/haber/h21.htm>>, (25.07.05).
- Tigris-Euphrates River Dispute**, <<http://www.american.edu/ted/ice/tigris.htm>>, (01.04.06).
- Türkiye, Suriye'ye Su Pompalayacak**, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/301821.asp>>, (10.07.05).
- Türkiye'nin Sınır-Aşan Sularının Su Hukuku ve Su Siyaseti Açısından Durumu**, <<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasısu/supolitikalari.htm>>, (26.06.05).
- ÜNSAL, İ., **Hidroelektrik Potansiyelimiz ve Enerji Politikalarımız**, <http://www.stradigma.com/turkce/temmuz2003/makale_03.html>, (19.06.05).
- ZEHİR, C., **Sorularla Su Problemleri**, <<http://www.gyte.edu.tr/ebulten/sayi5/kultur3.htm>>, (20.06.05).

Tezler:

AYTEMİZ, L., The Optimal Joint Provision of Water for Irrigation and Hydropower in The Euphrates River: The Case of Conflict Between Turkey and Syria, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oklahoma State University, December 2001.

KİBAROĞLU A., International Regimes for Effective and Equitable Management and Use of Water Resources: Implications for The Euphrates-Tigris River Basin, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, 1998.

MACQUARRIE, P., Water Security in The Middle East-Growing Conflict Over Development in The Euphrates-Tigris Basin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Phil International Peace Studies, Trinity College, Dublin, Ireland, February 2004.

SNYDER, J., Hydropolitics in the Tigris-Euphrates Valley, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Tennessee, Knoxville-USA, May 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Abdulkadir DURSUN
Doğum Yeri : Yozgat
Doğum Yılı : 1972
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lise : 1986-1990 Maltepe Askeri Lisesi / İZMİR
Lisans : 1990-1994 Kara Harp Okulu / ANKARA

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. İngilizce - İyi

İş Deneyimi :

1994 - ... : Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Subay.

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

- 1.
- 2.
- 3.

Diğer :